

163064

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Sinan DİNÇ

BEKİ SEYTÄKOV'UN "ALTI TOMDAN IBARAT ESERLER
YIGINDISI- BÄŞİNCİ TOM POVESTLER VE HEKAYALAR"
ESERİNDEKİ ÜÇ HİKÂYENİN İSİM VE FİİL İŞLETİM EKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

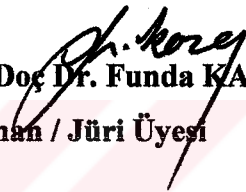
TEZ YÖNETİCİSİ

Yard. Doç. Dr. Funda KARA

ERZURUM – 2005

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalının Türk Dili bilim dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yard. Doç. Dr. Funda KARA
Danışman / Jüri Üyesi

Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK
Jüri Üyesi

Yard. Doç. Dr. Selma ELYILDIRIM
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 14 / 7 / 2005

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdür V.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ.....	VI
GENEL İŞARET ve KISALTMALAR.....	VII
DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ İŞARET ve KISALTMALAR	VIII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. GİRİŞ.....	1
1.2. Beki Seytâkov'un Hayatı ve Eserleri	1
1.3. Edebî Tür Olarak Hikâye.....	3
1.4. Çalışmanın Esasları	4
1.4.1. Amaç ve ilkeler.....	4
1.4.2. Yöntem ve teknikler	5
1.4.2.1. Esas alınan metinler.....	5
1.4.2.2. Metinlerin sınıflandırılması	6
1.4.2.3. Künye bilgilerinin gösterilmesi	6
1.4.2.4. Tahlil ve işaretleme sistemi	6
İKİNCİ BÖLÜM.....	7
2. KAVRAM İLİŞKİLERİ.....	7
2.1. İsim Çekimleri	7
2.1.1. Çokluk ekleri	7
2.1.2. İyelik ekleri.....	8
2.1.3. Hâl (Durum, Trm. Düşümler).....	10
2.1.3.1. Açıklama hâli.....	10
2.1.3.2. Aitlik hâli.....	10
2.1.3.3. Ayrılma hâli.....	12
2.1.3.4. Benzerlik hâli.....	12
2.1.3.5. Birliktelik hâli.....	13
2.1.3.6. Bulunma hâli	14
2.1.3.6.1. Yerde bulunma hâli	14

2.1.3.6.2. Zamanda bulunma hâli	15
2.1.3.7. Görelilik hâli.....	17
2.1.3.8. Hedef hâli	17
2.1.3.9. İlgi hâli	18
2.1.3.10. Karşılaştırma hâli	19
2.1.3.11. Karşılıklılık hâli	20
2.1.3.12. Katma hâli	21
2.1.3.13. Kaynak (çıkma) hâli.....	22
2.1.3.14. Niteleme hâli	22
2.1.3.15. Ölçü hâli	24
2.1.3.16. Özne hâli	25
2.1.3.17. Sebep hâli	25
2.1.3.18. Seslenme hâli	26
2.1.3.19. Sınırlandırma hâli.....	27
2.1.3.20. Sorma hâli	28
2.1.3.21. Tamlanan hâli.....	29
2.1.3.22. Varlık hâli.....	30
2.1.3.23. Varma hâli	30
2.1.3.24. Vasıta hâli.....	31
2.1.3.27. Yineleme hâli	32
2.1.3.28. Yokluk hâli.....	32
2.1.3.29. Yönelme hâli	33
2.1.3.30. Yükleme (Nesne) hâli	34
2.1.3.31. Yükleme ismi hâli	35
2.1.3.32. Zamanda derecelendirme hâli	36
2.1.4. İsimlerde soru.....	36
2.2. Fiil Çekimleri	37
2.2.1. İsim-fiiller (Mastar, Trm. İş adları, İng. Infinitive).....	37
2.2.1.1. Mastarlar	37
2.2.1.1.1. İsim yan cümlesi oluşturan isim-fiil ekleri.....	37
2.2.1.1.2. Yükleme ismi yapan isim-fiil ekleri	39

2.2.2. Sıfat-fiiller (Ortaç, Trm. Ortak işlik, İng. Participle)	41
2.2.2.1. Sıfat yan cümlesi oluşturan sıfat-fiil ekleri	41
2.2.2.2. Yüklem ismi yapan sıfat-fiil ekleri.....	44
2.2.2.3. Birleşik fiil içinde kullanılan sıfat-fiil ekleri	50
2.2.3. Zarf-fiiller (Ulaç, Belirteç, Trm. Hal İşlik, İng. Gerindium).....	50
2.2.3.1. Bağlama zarf-fiil ekleri.....	51
2.2.3.2. Benzerlik zarf-fiil ekleri	51
2.2.3.3. Hedef zarf-fiil ekleri	52
2.2.3.4. Karşılaştırma zarf-fiil ekleri	53
2.2.3.5. Karşıtlık zarf-fiil ekleri.....	53
2.2.3.6. Niteleme zarf-fiil ekleri	54
2.2.3.7. Yapmacıklık zarf-fiil ekleri	55
2.2.3.8. Zaman zarf-fiil ekleri.....	55
2.2.3.8.1. Zamanda eşitlik zarf-fiil ekleri	55
2.2.3.8.2. Zamanda öncelik zarf-fiil ekleri	56
2.2.3.8.3. Zamanda sınırlandırma zarf-fiil ekleri.....	57
2.2.3.8.5. Zamanda sürerlik zarf-fiil eki	58
2.2.4. Kip	58
2.2.5. Şahıs ekleri	61
2.2.6. Fiillerde soru.....	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKLAR	71
ŞEKİL BİLGİSİ DİZİNİ.....	75
TABLO 1 (FİİL ÇEKİM EKLERİ)	78
METİNLER.....	80
ÇUVAL BAGŞI	80
ANNABİBİNİN HEKAYASI	102
DEÑİZ TOLKUÑLARI	113
ÖZ GEÇMİŞ.....	138

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
**BEKİ SEYTÄKOV'UN “ALTI TOMDAN IBARAT ESERLER YIGINDISI-
BÄŞİNCİ TOM POVESTLER VE HEKAYALAR” ESERİNDEKİ ÜÇ
HİKÂYENİN İSİM VE FİİL İŞLETİM EKLERİ**

Sinan DİNÇ

Danışman: Yard. Doç. Dr. Funda KARA

2005- SAYFA: 140

Jüri : Yard. Doç. Dr. Funda KARA

Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

Yard. Doç. Dr. Selma ELYILDIRIM

Bu çalışmada, Türkmen yazarı Beki SEYTÄKOV'un “Altı Tomdan Ibarat Eserler Yığındısı- Başinci Tom Povestler ve Hekayalar” eserindeki hikâyelerin isim ve fiil işletim ekleri incelenmiş; bu eklerin Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak, özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bilgiler de üç bölümde değerlendirilmiştir:

“Giriş” bölümünde yazarın hayatından, çalışmayla ilgili genel bilgilerden,

“Kavram İlişkileri” bölümünde isim ve fiil çekimlerinden,

“Sonuç” bölümünde ise, incelemenin genelinden çıkarılan sonuçlara yer verilmiştir.

“Metinler” başlığı altında çalışmaya temel teşkil eden üç hikâyenin Latin alfabesine aktarılmış şekli verilmiştir.

Çalışmanın sonuna “Şekil Bilgisi Dizini” ile yararlanılan kaynakların gösterildiği “Kaynaklar” bölümü eklenmiştir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**NOUN AND VERB DECLENSION SUFFIXES ENCOUNTERED IN THE
THREE STORIES IN BEKİ SEYTÄKOV'S "ALTI TOMDAN IBARAT
ESERLER YIGINDISI- BÄŞİNCİ TOM POVESTLER VE HEKAYALAR"**

Sinan DİNÇ

Advisor: Assist. Prof. Funda KARA

2005- PAGES: 140

Jury : Assist. Prof. Dr. Funda KARA

Assoc. Prof. Avni GÖZÜTOK

Assist. Prof. Selma ELYILDIRIM

In this study, noun and verb declension suffixes in the stories in Beki SEYTÄKOV's "Altı Tomdan Ibarat Eserler Yığındısı- Başinci Tom Povestler Ve Hekayalar" are examined. Belonging to the same category, Turkmen Turkish and Standard Turkish are compared with each other and characteristics peculiar to noun and verb declension suffixes of Turkmen Turkish are tried to be detected.

The information obtained is evaluated in three chapters:

In the "Introduction", general information relating the author's biography and the aim of the study is given.

In the "Conceptual Relations" chapter, noun and verb declension suffixes are mentioned.

In the "Conclusion" part, the results gathered are focused on.

In the chapter titled "Text" Latin transcriptions of the three stories are given.

"Morphological Index" and "Bibliography" are added to the end of the study.

ÖN SÖZ

Türkmen Türkçesi, Batı grubuna mensup bir lehçe olması sebebiyle Türkiye Türkçesine en fazla benzeyen lehçelerden biridir.

Türkiye Türkçesinin tarihî gelişimine dair önemli ipuçlarını içinde barındıran bu lehçenin Türkiye'deki dilbilimciler tarafından incelenmesi, Türkiye Türkçesi ile mukayese edilmesi, büyük önemi haizdir. Zira bu şekilde, hem Türkmen Türkçesi daha kolay öğretilecek hem de Türkiye Türkçesinde açıklanması zor olan bazı konular daha rahat anlaşılacaktır.

Bu çalışmada Türkmen Türkçesinin isim ve fiil işletim ekleri, Beki Seytâkov'un "Altı Tomdan Ibarat Eserler Yığındısı- Başinci Tom Povestler ve Hekayalar" eserindeki "Çuval Bağşı", "Annabibinin Hekayası" ve "Defiz Tolkunları" adlı üç hikâyesi aracılığıyla incelenmiştir.

Bu tez hazırlanırken bana, eşine ender rastlanır bir sabırla katlanan, destek olan ve çalışma üzerinde titizlikle duran saygıdeğer hocam Yard. Doç. Dr. Funda KARA'ya, değerli yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK, Yard. Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR hocalarıma ve yine yardımlarından ötürü değerli dostum Çağlayan YILMAZ'a teşekkür ederim.

DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ İŞARET ve KISALTMALAR

°	: ø, a, e, ı, i, u, ü
ø, Ø	: işaretsiz fonem veya monem
+	: isim soylu (statique) öge; ekle
-	: fiil soylu (dynamique) öge; kaynak metindeki bitişik yazım
(...)	: x (y): x'in kapsamında y vardır.
[...]	: [x]: x, aslında eksiktir veya işaretli değildir; .
<	: x<y: y, x'ten eskidir.
>	: x>y: y, x'ten doğmuştur.
=	: denktir.
/	: ve, veya (Künye bilgilerinin gösterilmesinde de kullanılmıştır. bk. 1.9.2.3. Künye bilgilerinin gösterilmesi)
..._	: x_: x devam etmektedir, araya başka öge girmiştir (kırık ifadelerde).
_...	: _x: x daha önceki bir ögenin devamıdır, araya başka öge girmiştir (kırık ifadelerde).
...x	: X ₁ : x, 1. cümlede x'idir.
ah	: aitlik hâli eki / edatı
ayh	: ayrılma hâli eki / edatı
brh	: birliktelik hâli eki / edatı
bzh	: benzerlik hâli eki / edatı
çk	: çokluk eki

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Beki Seytâkov, edebî hayatına şiirle başlamıştır. Sonra nesir türünde de eserler yazmış şiirde olduğu gibi düz yazı konusunda da başarılı olmuştur. Beki Seytâkov'un incelediğimiz bu üç hikâyesi yazarın bu alanda ne denli başarılı olduğunu göstermektedir. Hikâyelerden ilki (Çuval Bağşı)¹'nin kahramanları, anlatılan olay çarpıtılmış da olsa tamamen gerçektir¹. Bunlardan Çuval Bağşı² yazarın hem devirdeşi hem de hemşehrisidir. Cüneyit Han (Gurbanmâmmet Serdar) 1862 yılında yine yazarla aynı yerde Tagta şehrinin Bedirkent köyünde doğmuştur. Cüneyit Han, Rus istilasına kadar bu bölgeyi elinde tutmuştur. Hikâyenin aksine oldukça adil ve sevilen bir kişidir. Ruslara karşı uzun süre savaşımıştır. 1927 yılında ağır bir yenilginin ardından, İran'a oradan da Afganistana geçer 1938 yılında Afganistanda vefat eder.

Hikâyelerin başka bir özelliği ise, yazarın kendi ağız özelliklerini az da olsa katmış olmasıdır. Beki Seytâkov'un doğduğu yer konum itibariyle Özbekistana yakındır ve bu nedenle Özbek Türkçesinin etkisi hissedilmektedir. Demekki, Hikâyelerin daha iyi anlaşılması için Beki Seytâkov'un hayatı hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

1.2. Beki Seytâkov'un Hayatı ve Eserleri

Beki Seytâkov 1914 yılında Daşhovuz vilayeti, Tahta şehrine bağlı Bedirkent (şimdiki adı Atayev) adındaki bir köyde, fakir bir çiftçi ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini yatılı okulda tamamladı. 1928 yılında Daşhovuz Pedagojik Meslek Okulu (Pedtehnikum)'na girdi. Eğitimini devam ettirirken okulunun duvar gazetesi ile Daşhovuz vilayeti "Kolhoz Yolu" gazetesinde şiirleri yayımlandı. 1937 yılında Aşkabat'a geldi ve "Yaş Kommunist" gazetesinin edebiyat bölümü müdürü olarak görevlendirildi. Aşkabat'a gelip, burada önemli

¹ Ahmet HALMİRAT, Bayram MELEYEV, Çuval Bağşı, Aşkabat, 1993, 36–38. s.

² Asıl adı Magtimgulı Garlı'dır. Kasım 1964'te hayata gözlerini yummuştur. age. 41. s.

yazarlarla tanışması ve toplantılara katılması yazarın ufkunu genişletti.³ 1938 yılında Türkmen gençliğinin gelişme yıllarını yansıtan ilk şiir kitabı “Yaşlık” (Gençlik) basıldı. Daha sonra ihtilâl hakkında “Ot İçinde” (Ateş İçinde) adlı eserini yazdı.

1939–1941 yılları arasında “Sovyet Edebiyatı” dergisinin sözcü sekreteri olarak görev yaptı. Kısa bir süre sonra nesir ilgisini çekti. Hikâyeler, denemeler yazmaya başladı. 1940 yılında hikâyelerinin derlendiği “Bahtlı Nesil” adlı kitabı basıldı.

1941’de, İkinci Dünya Savaşının ilk yıllarını anlatan “Coralar”(Arkadaşlar) adlı eserini kaleme aldı. Aynı yılın Temmuz ayında yazar “Sovyet Türkmenistanı” gazetesinin Daşhovuz vilayeti özel muhabiri olarak Daşhovuz’da görevlendirildi. Üç yıldan uzun bir süre bu görevde kaldı. Yazarın çeşitli görevlerde bulunması hem tecrübesini artırdı hem de taşra hayatını tanınmasına imkân verdi. Yazar 1945’te “Sovyet Türkmenistanı” gazetesinin “Kültür ve Hayat” bölümüne müdür olarak atandı. 1947 yılında “Mıdam Tayyar” (Her zaman Hazır) gazetesinin redaktörü oldu. Aynı yıl eserleri, “Gosgular ve Poemalar” (Şiirler ve Poemalar) adıyla okuyucuların beğenisine sunuldu. Bu kitapta genel olarak onun İkinci Dünya Savaşı yıllarında yazdığı eserleri yer alıyordu. 1948 yılında “Oba Hekayaları” (Köy Hikâyeleri) adlı eseri, 1951’de ise yazarın seçilmiş eserleri basıldı.

Beki Seytâkov, Türkmenistan Sovyet yazarlarının 1954’te yapılan 3. kurultayında Yazarlar Birliği’nin sekreterliği ve yönetim kurulu üyeliğine seçildi. 1958 yılında yayım hayatına başlayan “Edebiyat ve Sungat” (Edebiyat ve Sanat) gazetesinin ilk redaktörü Beki Seytâkov oldu. 1960’da tekrar Yazarlar Birliği’nin sekreterliği görevine, 1962 yılının haziranında da yönetim kurulu başkanlığına seçildi.

Yazarın “Senemin Söygüsü”(Senemin Sevgisi) 1956’da, “Gız Salgıdı”(Gız Başlık Parası) adlı eseri de 1958’de basıldı. “Doganlar”(Kardeşler) adlı eserin ilk kitabı Türkmenistan çapında yapılan bir yarışmada, bedîî eserler dalında ikinci oldu ve 1959 yılında basıldı. Bu eserin 1961’de ikinci, 1965’de üçüncü kitabını çıkardı.

³ R. ALİYEV, G. VESELKOV, Pisateli Sovetskogo Türkmenistana (Sovyet Türkmenistanı Yazarları),

Beki Seytâkov, eserleri ve cemiyet meselelerinde gösterdiği müspet faaliyetlerinden dolayı “Zâhmet Gızıl Baydak” (Üstün Hizmet Ödülü), “Hormat Nişanı”(Hürmet Nişanı), madalyalar ve TSSR (Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Devlet Başkanlığı “Saygı Belgesi” ile ödüllendirildi.

Beki Seytâkov KPSS (Kommunistiçeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza=Sovyetler Birliği Kominist Partisi) üyesi idi.⁴

Beki Seytâkov 1979 yılının Mart ayında Moskovada hayata gözlerini yummuştur.⁵

1.3. Edebî Tür Olarak Hikâye

“Bir olay veya bir işi anlatma; nakletme. Rivayet, (fr. nouvelle) Edebiyatta, hayâlde tasarlanan ilgi çekici bir takım olayları anlatarak okuyanda heyecan ve zevk uyandıran: hayatta olan veya olacak kanısı veren olayları bir ölçü ile anlatan, çoğu ancak birkaç sahife tutan yazı. Hikâyeler, hareketten hoşlanan insanın bu isteğini karşılar, insanlara karşı duyulan yakınlık duygusunu arttırır. Bir an için de olsa, okuyucuyu hayâl dünyasında dolaştırır. Hikâye, insanın zihin gelişmesini arttırır; insanlara yüksek ideallerle birlikte geniş hayat anlayışını sağlar. Hikâyelerin kısa kişilerin sayıca az ve kişilerin hayatlarının yalnız bir tek safhasının belli başlı özelliğidir. Manzum da olmakla beraber, hikâyeler nesir şeklindedir. Çok kere hikâyelerde canlı dil kullanılır; gerçek dünya ile yaratılan dünya arasında sağlam bir ilgi bulunur. Hikâye, eski edebiyatımızda “hikâyet” olarak söylenirdi; “kıssa”da hikâye anlamına gelirdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında hikâye karşılığı olarak “roman” sözcüğü kullanılırken, “roman” sözcüğü dilimize girince “hikâye”, “kısa hikâye”, “büyük hikâye” sözcükleri yerleşti. Halk topluluğu önünde, hikâyeci âşıklar tarafından söylenen ve nazım karışık hikâye çeşidimize halk hikâyesi denmektedir.

Aşkabat, 1955, 76. s.

⁴ Ö. ABDULLAYEV, C ALLAKOV, R. ALİYEV, H TAÑRIBERDİYEV, H. HANOV, B. ŞAMIRADOV, Türkmenistan Sovet Edebiyatı, II. Bölüm, Aşkabat, 1972, 189–192. s.

⁵ Türkmen Edebiyatının Tarihi, 5.C, 2. Kitap, Ilım Yay. Aşkabat, 1981

Yazarları belli olmayan bu hikâyelerin çoğunun konusu Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Âşık Garipte olduğu gibi sevgidir.

Halk hikâyesi, destan çağları geçtikten sonra, eski destanların yerini tutmuştur. Bugün ise modern roman tiyatrosu ve sinema halk hikâyesinin yerini almıştır. Türk edebiyatında hikâyenin masaldan kurtuluşu XIX. yüzyılın sonlarındadır."⁶

1.4. Çalışmanın Esasları

1.4.1. Amaç ve ilkeler

*"Türk dilinin gelişmesine, ifade gücünün, sınırlarının, genel eğilimlerinin belirlenmesine katkıda bulunmak; sözcük dağarcığı, esnek cümle yapısı, eksiltili veya kırık ifadeleriyle Türkçe'nin imkânlarının ne olduğunu gösterebilmek için, hem farklı dönem eserleri üzerinde çalışmak hem de tüm dönemlerdeki söz dizimi incelemelerinin sayısını artırmak gerekmektedir."*⁷

Bu tip karşılaştırmalı incelemeler Türkiye Türkçesinin gelişimini daha iyi anlayıp çözümlemek açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesini anlamakla ilgili önümüzde başka bir sorun vardır. O da Türkiye Türkçesine kendi penceresinden bakmaktır. Geçmişte Türkiye Türkçesi, önce Arapçanın, daha sonra Fransızcanın gramerinden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Oysaki Türkiye Türkçesi bu dillerden farklı olarak bitişken (Agglutinatif) bir dildir, farklı değerlendirilmesi gerekir.

Edebî tür olarak *hikâyelerin* tercih edilmesinin sebebi ise, en çok itibar gören, toplumdan her kesimin en çok ilgisini çeken bir edebî tür olmasıdır.

⁶ Seyit Kemal KARAALIOĞLU, Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılâp ve Aka Yay. İstanbul, 1975, 153-154. s.

⁷ Funda KARA, Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi, Atatürk Ü., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, Erzurum, 2001, 50-51. s

1.4.2. Yöntem ve teknikler

Beki Seytâkov'un üç hikâyesindeki isim ve fiil işletim ekleri Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'ın önderliğinde yapılan Yard. Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın *Orhun Yazıtları'nın Söz Dizimi*, Yard. Doç. Dr. Muhsine BÖREKÇİ'nin *Atatürk'ün "Nutuk"unda Söz Dizimi*, Yard. Doç. Dr. Funda KARA'nın *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi*, Yard. Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR'in *Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi* adlı doktora tezleri ile *Tarık Buğra'nın Romanlarında Söz Dizimi*, *Hamdullah Suphi Tanrıöver'in "Dağ Yolu II" Adlı Eserinde Söz Dizimi* ve *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi*, gibi yüksek lisans tezlerindeki "Kavram İlişkileri" bölümü temel alınarak incelenmiştir. Bu şekilde "derin yapıdaki düşüncenin, anlamın, anlatılmak istenen olayın veya mesajın yüzeysel yapıya nasıl dönüştüğünü, dönüşme esnasında hangi yapıların kullanıldığını göstermek..."⁸ amaçlanmıştır.

1.4.2.1. Esas alınan metinler

Çalışmada esas alınan metinler Redaksiyonunu H. Deryayev ve K. Gurbannepesov'un yaptıkları. 1990 yılında Aşkabat'ta basılan "Türkmenistan" yayınlarından Beki SEYTÂKOV'un "Altı Tomdan Ibarat Eserler Yığındısı- Başinci Tom Povestler ve Hekayalar" eserindeki "Çuval Bagşı", "Annabibinin Hekayası", "Deñiz Tolkunları" adlı üç hikâyedir. Bu hikâyeler, konularının ilginç olması sebebiyle seçilmiştir. Hikâyelerden birincisinde Türkmen halkı için önemli bir şahsiyet olan, Türkmen halkının Ruslara karşı müdafaasını yapan Cüneyit Han, yine kendi hemşehrisi olan yazar tarafından olduğundan farklı anlatılmıştır. İkinci hikâyede Sovyetlerin getirdiği standartlara uymayan hâlâ eski geleneklerini uygulayarak kızlarını tanımadıkları bir akrabalarına "satan" bir aile ve sevgisi uğruna başkaldıran bir genç kız hikâye edilmektedir. Deñiz Tolkunları'nda ise sanki yazar ikinci örneğin yanlış olduğunu, Sovyet tipi modern bir ailenin nasıl olması

⁸ KARA, age (NKMSD), 50-51. s

gerektiğini anlatmak istercesine, kızlarının sevgisine saygı gösteren aydın bir aile modeli çizmiştir.

1.4.2.2. Metinlerin sınıflandırılması

Çözümlemeye dâhil edilen hikâyeler, eserde bulunan dört hikâyeden üçüdür. Bu üç hikâyedeki cümleler tek tek numaralandırılmış bu numaralar örneklerin yanında parantez içinde verilmiştir. “Metinler” bölümünde hikâyelerin Latin alfabesine aktarılmış şekilleri “Altı Tomdan Ibarat Eserler Yığındısı- Başinci Tom Povestler ve Hekayalar” adlı eserdeki sıralarıyla verilmiştir.

1.4.2.3. Künye bilgilerinin gösterilmesi

Bütüncedeki örneklerin nerede geçtiğini göstermek için, örneklerin yanında parantez içinde taksim çizgisiyle ayrılmış iki rakam verilmiştir. Bunlardan birincisi hikâyenin sayfa numarasını, ikincisi ise satır numarasını göstermektedir. Örnekler, hikâyelerin sıraları takip edilerek verilmiştir.

1.4.2.4. Tahlil ve işaretleme sistemi

İşaretleme yöntemi yukarıda anılan tezlerle aynıdır. İsimlere gelen ekler (+) işaretiyle, fiillere getirilen ekler (-) işaretleriyle gösterilmiştir.

Fiillere gelen ekler yüklem ismi, yüklem yapılışına göre yine bu işaretlerle gösterilmiştir.

Geniz “ñ” si, geniş “ä” haricinde gösterilmesi şart olan yerlerde uzunluğu belirtmek için (:) işaretleri kullanılmıştır.

Örneklerde, Türkmen Türkçesinin imlâsı dikkate alınmıştır; bu yüzden “de” bağlama edatı kelime kökünden tire (-) ile ayrılmıştır:

Onuñ nähili edip duşumdan geçenini-de duyma galıpdırın. (Ab.H.32)

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAM İLİŞKİLERİ

Kavram ilişkileri taban halindeki ögelere getirilen dışa dönük görev (bağımlı⁹) elemanlarıyla gerçekleştirilir. “*Bu kuruluşlar sürekli kavram ifadesi taşıyan kuruluşlardan farklı olarak dili kullananların bütünü için değil haberleşenlerin belirli kesimi için geçerlidir. Dolayısıyla taşıdıkları ifade de genel değil, nisbî’dir.*”¹⁰

Kavramlar arasında geçici bir ilgi kuran bu yapıları, isim ve fiil çekimleri diye iki ulamda incelemek mümkündür:

2.1. İsim Çekimleri

İsim çekim eklerinden çokluk ve iyelik ekleri duruma ve metne¹¹, hâl ekleri ise cümleye (geniş anlamda söz dizimiyle ilgili bağlama) dönük görev elemanlarıdır:

2.1.1. Çokluk ekleri

Hikâyelerde çokluk eki /+lAr/ ekidir. Bazı ağızlarda farklı şekillerine de rastlanmaktadır.¹²

El+ler+i, ayakları çağaŋkı yalı hereketdedi. (Ç.B.80/25–26)

Özümi, bala-çaga+lar+ımı gırar. (Ç.B.87/26-27)

Hemme çäre+ler görüldi. (Ab.H.107/10-11)

...olarıñ gövre+ler+i suvuñ reŋki bilen goşulıp, gatişip gidyardı.
(D.T.126/23-24)

Ak, gızıl kagız+lar palubanıñ üstüne yayulıp gitdi. (D.T.127/30)

⁹ Efrasiyap GEMALMAZ, Uyum ve Standart Türkiye Türkçesi’nde Uyumlar (USTTU), Atatürk Ü., FEF Ed. Bil. Araştırma Dergisi, Sayı 17’den ayrı basım, FEF Ofset Tesisleri, Erzurum, 1989

¹⁰ Efrasiyap GEMALMAZ, STTFED (Standart Türkiye Türkçesi (STT)’nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri), Erzurum, 1982, 135. s.

¹¹ Efrasiyap GEMALMAZ, Standart Türkiye Türkçesi (STT) İle İlgili Yazılar, (İşaret ve Kısaltmalar), Atatürk Ü. Fen-Ed. Fak., Erzurum, 1994, 18. s.

¹² “çokluk eki çok birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır. -lar, -ler, -lor, -lör, -nar, -ner, -nor, -nör.” ÇORLIYEV, O.; Mariyskiy Govor Turkmenskogo Yazıka, Avt.Ref. Kand. Dis. Aşkabat, 1964, 13. s.

2.1.2. İyelik ekleri

“İsmi karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu belirten çekim ekleri”¹³ ne iyelik ekleri denir.

“İyelik ulamında altı çeşit iyelik ekinden söz etme imkânı vardır. Bunların temelini verici (birinci teklik şahıs) ve alıcı (ikinci teklik şahıs) durumundaki iyelik ekleri oluşturur. Diğerleri ise, kendisinden söz edilen üçüncü teklik şahıs ile bunların çokluklarının oluşturduğu iyelik ekleridir.”¹⁴

-1. Birinci teklik şahıs iyelik eki (/+m/)

Ses+i+m+iñ bariça gıgırayıñ. (Ç.B.95/28)

Ene-ataññ yanında meniñ vekiller+i+m+in sözünü makulla. (Ab.H.104/13-14)

Meniñ gız+ı+m Gülnar Kovusova. (D.T.128/12)

-2. İkinci teklik şahıs iyelik ekleri (/+ñ/, /+ñ+Iz/)

...ayagından çekip düşür-de, ön+ü+ñ+e salıp alıp gel. (Ç.B.82/28-29)

Onsoñ onı el+i+ñ+e alıp ugra. (Ab.H.110/24)

Biz ece+ñ bilen stol tayyarlayançak mihmanı güyme. (D.T.134/19)

“Konuşulan kişiyle arada bir mesafe olduğu veya ona saygı duyulduğu ya da alay edildiği durumlarda da ikinci teklik şahıs iyelik ekinin çokluk biçimi kullanılmıştır.”¹⁵

Siziñ işi+ñ+iz kân alada+ñ+iz başñızdan agyar. (Ç.B.90/30)

Siziñ yan+ı+ñ+iz+da oturmak mümkünmi? (D.T.119/27)

Şäher+i+ñ+iz govı ekeni. (D.T.121/19)

Ol hiç vagt siziñ yad+ı+ñ+iz+dan çıkmaz. (D.T.122/6-7)

¹³ Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 575, Ankara, 1992, 92. s.

¹⁴ KARA, age (NKMSD), 176. s

¹⁵ age 177. s

-3. Üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri (/+ø/, /+n/)

“Türkçe’de üçüncü teklik şahıs iyelik eki işaretsiz (/+ø+/) olmasına rağmen, üzerine bir hâl eki alınca “zamir n’si de denilen ekleşmiş 3. şahıs iyelik sıfatı /?/ > ... > /+ø/ ~ /+n+/ (ev+//+i+ø+ø, ev+//+i+n+de)” kullanılır.”¹⁶

Düyn han onı çadır+ı+n+a çağırdı. (Ç.B.82/24-25)

Bir gelniñ beren nesihat+ı+ø şu vagt yadıma düşdi. (Ab.H.102/18)

Toyuñ vagt+ı+n+ı bellemelidik. (Ab.H.103/14)

-4. Birinci çokluk şahıs iyelik ekleri (/+m+Iz/)

Eger biz ata-babalar+ı+m+iz+iñ aydanına uysak, onda ol yere barmalı däl. (Ç.B.95/3)

Geñ galmalı: şu gün biziñ öy+ü+m+iz+e bir adam dagı çilim çekmäge-de sovlmadı. (Ab.H.109/15)

Satlık Amanoviç hanı gayıg+ı+m+iz haçan gelecek? (D.T.124/30)

-5. İkinci çokluk şahıs iyelik ekleri (/+ñ+Iz/)

Han siziñ gelip duran+ı+ñ+iz+ı eşitdi. (Ç.B.92/27)

Däde bu iş+i+ñ+iz yere-yurda sıgyan iş-ä däl. (Ab.H.110/6)

-6. Üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri (/+ø/, /+ñ/, /+lAr+I+ø/, /+lAr+I+n/)

Bulariñ gürrüñ+i+ø gızıpdı. (Ç.B.95/14)

... turup, at+lAr+ı+n+a Sazak yüklöp ugradılar. (Ç.B.83/21-22)

...hezzet-hormat etmek işi gicäniñ birvagt+lAr+ı+n+a çenli çekdi. (Ab.H.106/5)

Yöne men munı şol gün günorta bolan vagt+lAr+ı+ø bildim. (Ab.H.109/9-10)

Olariñ iz+ı+n+a düşüp yöräbermegi uslıp görmedi. (D.T.115/8)

Ol ikisiniñ göz+ler+i+ø kaklışdı. (D.T.129/10)

¹⁶ KARA, age (NKMSD), 178.s

2.1.3. Hâl (Durum, Trm. Düşümler)

“Adlar cümle içinde bağımsız değildirler. Cümlelerin ad, edat, fiil gibi öteki öğeleri ile sürekli bir bağlantı içindedirler. Adlar, cümlelerin örgüsünü oluşturan bu bağlantıyı kurabilmek için, ilişkinin türüne göre çeşitli durumlara girerler. Adların girdikleri bu hâllere **ad durumları** denir. Ad durumları, adların adlarla veya fiillerle olan geçici ilişkilerini sağlayan ve cümlelerin örgüsünü kuran birer gramer kategorisidir.”¹⁷

2.1.3.1. Açıklama hâli

“Bu hâl, bir ögenin, aynı cümlede aynı görevde bulunan başka bir ögeyi açıklama veya daha da belirli kılma işlevini üstlenen bir durumdur”¹⁸

/+ø/

Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu hâl genelde işaretsizdir.

Bu gelenler+ø garındaşlarımız (Ab.H.106/1)

Bu gelenler+ø yöne yere gelen adamlar dâldir (Ab.H.106/10)

2.1.3.2. Aitlik hâli

“Ek, ‘içinde bulunma ve aitlik bildiren’ bir işleve sahiptir.”¹⁹

-1. /+dA+ki/

“Bu ek, bulunma hali ve sıfat yapan *ki*’nin kalıplaşması sonucu oluşmuştur”²⁰.

Türkmen Türkçesinde birleşme sonucu bulunma hâli ekinde bir uzunluk oluşur²¹.

... yüregin+dä+ki cogup duran gazabını basdı. (Ç.B.86/23)

¹⁷ Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay. Ankara, 2003, 266. s.

¹⁸ KARA, age (NKMSD), 180. s.

¹⁹ KORKMAZ, age (TTGŞB), 263. s.

²⁰ KARA, age (NKMSD), 181.s.

²¹ Yard. Doç. Dr. Mehmet KARA, *Türkmence (Giriş – Gramer – Metinler – Sözlük)*, Ankara, 2000, 18. s.

Haniñ çadırınıñ gayrasın+da+ki ulı oyda belent od yakıldı. (Ç.B.94/9)
Öñümüz+da+ki bövetleri bövsüp geçmegin ugurlarını (Ab.H.103/14-15)
Emma ol dolu manısın+da+ki begenç däl eken (Ab.H.104/26-27)
... Gülnarıñ gözleri kakasınıñ yanın+da+ki adama düşüpdi. (D.T.127/28)
... on sekiz bilen yigriminiñ arasın+da+ki Gülnar Kovusova (D.T.129/2-3)
... deñiz bilen älemiñ arasın+da+ki öz uzak yoluna çıkıpdi. (D.T.136/7-8)

Türkmen Türkçesinde bu ekten sonra nitelenen ekinin kullanıldığı da görülmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesi için geçerli değildir.²²

O-ho, adamlar siz bagsınıñ gövnün+da+ki+si+ne düşündiñizmi? (Ç.B. 98/28)
Orazgulınıñ ogşan vagtın+da+ki+stı yalı inim titiredi. (Ab.H.106/2-3)

-2. /+ø+kI/

Bu ek, Türkiye Türkçesinde ünlü uyumuna uymazken, Türkmen Türkçesinde uyar:

Eger-de bu sapar+kı buyruk başga birinden çıkan bolsa. (Ç.B.82/22)
Oturanlarıñ birnäçesi öñ-kü+lerdi, birnäçesi täze gelipdi. (Ç.B.88/24)
Bagşı bu mähre, alada öñ+kü+den-de beter tolgundi. (Ç.B.91/17)
Oba şol öñ+ki yerinde otur. (Ab.H.108/15)
Ecem veli obanıñ soñ+kı feodalıdı. (Ab.H.103/23)
Häzir bolsa şu vagt+ki yagdayın gürrüñi bilen bolalıñ. (Ab.H.105/6)
Gün hem şu vagtlar+kı asman görünşi (D.T.114/17-18)
Ol sözünüñ ahırında baş+kı ähenini saklap bilmedi. (D.T.115/25)

-3. /+(nI)ñ+kI/

...oña "sen+iñ+ki nädogrı" diymege-de milt edip bilmeyärdim. (Ab.H.105/4)
Beyle peyda özüñiz+iñ+ki bolsun. (Ab.H.108/30)

²² bk. (2.1.3.21. Tamlanan hâli)

...baham beri beyläki gızlar+ıñ+kı+ø+dan az bolmasın. (Ab.H. 109/5)

...şahırana duyguları köp yoldaşları+nıñ+kı+ø+dan güyçlüdi. (D.T.113/26)

Elleri, ayakları çaga+[nı]ñ+kr²³ yalı hereketdedi. (Ç.B.80/25–26)

2.1.3.3. Ayrılma hâli

Bir yerden veya şeyden ayrılmayı, uzaklaşmayı, kurtulmayı bildiren ayrılma hâli, hikâyelerde sadece bir biçim birimle işaretlenmiştir:

/+dAn/

Biz gum+dan çıkıp-çıkmankak ähli zatlarımızı bir yerde gizlemeli bolarıs. (Ç.B.81/22)

Yurt+dan elimi yuvup çıkdım sen indi dinden çıkanlara aydımaydıp bermeli. (Ç.B.97/9-10)

Han kakamız+dan kaçıp gutulasıñ yok. (Ç.B.86/9-10)

Ya senem olarıñ täsirin+den çıkıp bileñokmı. (Ab.H.104/5)

Gice sagat iki+den işlende olar yattılar. (Ab.H.106/6)

İndi saña ertir agşama çenli bu cay+dan çıkmaga deşik yok. (Ab.H.107/10)

Men onuñ elin+den zordan sıpdım-da ... (Ab.H.112/14-15)

Nazarını diysene, tas özüm+den gidipdim. (D.T.129/29)

2.1.3.4. Benzerlik hâli

Benzerlik hâli, bir ismi sıfat, bir fiili de durum işlevi açısından başka bir isim veya fiile benzeterek, bunlar arasında benzeyen-benzetilen ilişkisi kuran isim hâlidir.²⁴

²³ bk. İlgî hâli (2.1.3.9.)

²⁴ KARA, age (NKMSD), 182. s.

-1. /+ø yalı/

Onuñ yüzüniñ yumruk+ø yalı düvülüp duran etleri yazılıp gitdi. (Ç.B.84/6-7)

Sen külli Türkmene hova bilen suv+ø yalı gerek adamsıñ. (Ç.B.91/14-15)

gara kömelek+ø yalı öyleri sınıladı (Ç.B.92/7-8)

Orazguli müynli+ø yalı sözledi ... (Ab.H.103/3-4)

Asmanıñ yüzi çüyşe+ø yalı göm-gökdi. (D.T.114/13-14)

... maral+ø yalı bolup ondan aralarını yağşı açdılar. (D.T.115/11)

-2. /+İñ yalı/

Hemmeni öz+üñ yalı gödek hasaplama. (Ab.H.104/16)

Men içimden “sen+iñ yalı ayal yene-de barmıka?” diyip gaharlı pikirlendim. (Ab.H.110/31-111/1)

2.1.3.5. Birliktelik hâli

Birliktelik hâli de eylemin eyleyenle beraber, ortaklaşa yapıldığını gösteren bir hâldir.

-1. /+bilen/

*Çuval bagşı taze durmuşu halk **bilen** bile makulladı. (Ç.B.84/20-21)*

*...bagşı obanıñ beyleki adamları **bilen** birlikde “gızıl tayaklılarıñ”, “samoohranlarıñ” atlılarınıñ köprük cemleşen yerlerine gelerdi. (Ç.B.87/5-6)*

*Seni başga biri **bilen** ol yere – ajdarhalarıñ azgına iberip, Sapar bu yerde arkayın galar diyip, pikir etme. (Ç.B.90/7-8-9)*

*Ecem **bilen** dâdem bir zada güymenip oturdılar. (Ab.H.109/21)*

*Gülнар **bilen** ecesi bize balıklı palav berer. (D.T.133/20)*

*Gülнар **bilen** deñizde gezelenç etmeklik maña miyesser bolarmıka? (D.T.127/1)*

2.1.3.6. Bulunma hâli

Bulunma hâli yerde ve zamanda bulunma diye iki grupta incelenebilir:

2.1.3.6.1. Yerde bulunma hâli

Yerde bulunma hâli, fiil cümlelerinde eylemin nerede gerçekleştiğini, isim cümlelerinde de nesnenin nerede veya kimde bulunduğunu gösterir:

-1. /+A/²⁵

Ecem uzın ovadan ellerin+e nâme ilse... (Ab.H.105/1)

...onuñ bir ucunu elin+e dañıp goyupdır. (Ab.H. 107/20-21)

Meni gayınaga bolcagımın sırtın+a mündüren ekenler. (Ab.H.111/7)

Bu biçim birim **tirke-** fiili ile birlikte çok sık kullanılmıştır.

Yolbars gotur Berdi şagalıñ ızın+a tirkäp içerik girdi. (Ç.B.84/5)

“galandarını ızın+a tirkäp yola düşdi. (Ç.B.86/28-29)

...Çuval bağı haniñka geleni için hiç kim ol yere barıp, bağı ızın+a tirkäp gaytmaga yürek edip bilmeyardı. (Ç.B.92/13-14)

Dädem mihmanları ulı hormat bilen ızın+a tirkäp mihman caya getirdi. (Ab.H.105/20-21)

-2. /+dA/

Iz+da, obanıñ çetine çıkıp, buları yola salıp goyberen ildeşleri... (Ç.B.91/27)

...haniñ çadırlarınıñ golayın+da at başını çekti. (Ç.B.92/1-2)

Bag+da cıra azdı. (Ab.H.102/6-7)

Yagnı bizden adam baran vagtı sen öy+de bol. (Ab.H.103/28-29)

Men kolhoz+da iñ ökde sagımçı. (Ab.H.107/28)

Ol hem Satlık Amanoviçiñ gözüniñ öñün+de ok degen maral yalı titredi. (D.T.127/28-29)

²⁵ bk. (2.1.3.23. Varma Hali)

Rugsat vagtında Krasnovodski+de dinç almaga gelipdir. (D.T.128/13-14)

Satlık Amanoviç onu gapılarınıñ agzın+da garşıladi. (D.T.129/14-15)

-3. /+dAn/

...çadırıñ daşında duran yerin+den birki adamıñ adını tutup gıgırdı. (Ç.B.93/6)

... yene dört adam çıkıp, ız+dan yöredi. (Ç.B.96/7-8)

Emma bu yer+den olarıñ hü mürdisi gulagıma gelyerdi. (Ab.H.106/7)

2.1.3.6.2. Zamanda bulunma hâli

Bu hâl, eylemin gerçekleştiği zamanı belirtir.

-1. /+ø/

Yarı gice+ø Damla gıyusından ugran iki adam, hortap atlarını gaygırman sürdi. (Ç.B.80/1)

Ertesi+ø Gün dogmanka turup, atlarına Sazak yüklöp ugradılar. (Ç.B.83/22)

Biziñ gündiz+ø belleşen yerimiz şudı. (Ab.H.102/2)

Bu gün+ø biz esası zadıñ: durmuş guramagıñ gürrününü etmalidik. (Ab.H.103/13-14)

Vah, gövün islegiñ mıdama+ø miyesser bolup durmı näme? (D.T.126/18-19)

-2. /+A/

Men bu işleri edip yörşüm+e eceme sorag berdim. (Ab.H.105/27)

Orazguli gapıdan giren badın+a öñünden çıkan ecesinden... (Ab.H.112/9)

-3. /+dA/

Bu, içinde bulunulan zamanı en iyi tayin eden hâl ekidir:

Seniñ başıña bir iş düşen+de, garadaşlınıñ hiç biriniñ çete çıkıp, elini govşurıp durmcagı belli. (Ç.B.90/1-2)

Men şol dem+de yabımı eyerlep ızıña düşerin. (Ç.B.90/7)

...hañlap yatan tamlara gözüñ düşen+de iyniñ dikeneklöp gidyär. (Ç.B.91/11)

Şol dem+de Orazguli meniñ önümde hâzir boldı. (Ab.H.102/22-23)

Vagtın+da gelmek gerek. (Ab.H.105/10)

Gülnarın guşuñ yüregi yalıcak gızgın hem-de kiçicik eli eline degen+de Mergenovın başı aylandı. (D.T.128/15-16)

Käbir zatlari okanıñ+da, söygi başga bir yerden gelyän zat yalı-da akıldan daşarı bir zat yalı bolup görünyär. (D.T.128/20-21)

-4. /+dAn/

Bagşınıñ gapıdan giren vagtındaki yüzüne gözi düşen+den Sapar gıcakçınıñ huşı başından uçdı. (Ç.B.88/18-19)

İr+den biriniñ öyüne barmagı näçe kın görse-de, başga alacı bolmanı üçin revkomiñ başlığınıñ öyüne bardı. (Ç.B.90/18-19)

Birsalım+dan içi dört sanı gatap giden cöven zagaralı saçak, iki çeynek çay geldi. (Ç.B.93/6-7)

Ecem bir salım+dan dolanıp geldi. (Ab.H.106/11)

İr+den turup gözümi açsam ecem heniz ukuda eken. (Ab.H.107/18-19)

Göz açıp-yuması salım+dan düşünişyärler. (D.T.128/28)

-5. /+dAn soñ(ra)/

Bu sözler+den soñ Yolbars gotur hondan bärsi bolup, tövrekdeki gum gerişleriniñ arasına sıgmadı. (Ç.B.83/17-18)

Çuval bagşı şun+dan soñ mihmanını tanadı... (Ç.B.84/7)

Şun-dan soñ mihmanlar yola tayarlanıp başladılar. (Ab.H.109/31)

Şun+dan soñra iki yürek dilsiz, sözsüz sözleşip başlayar. (D.T.128/27)

-6. /+bilen/

Ertesi dañ bilen Çuval bagşı atlandı. (Ç.B.90/16)

—Vah balam düyn ertir, dañ bilen siziñ öyüñiz tarapdan çıkan seniñ eceniñ sesi ähli obanı ayaga göterdi. (Ab.H.112/1-2)

2.1.3.7. Görelik hâli

“Düşünce açısından, eylemin bildirdiği anlamın doğruluğunun veya yanlışlığının, yalnız cümle içindeki kişiye, nesneye veya duruma göre değişebilirliğini ifade eden hal ekidir”²⁶

-1. /+A/

Cüneyit han gövün+e yaramayan adamsını bir gicâniñ içinde dünyâ gelmedik yalı edyâr oturıberyer. (Ç.B.89/1-2)

Çagalarından birisi onuñ gövün+e yaramayan bir iş edeyse... (Ab.H.109/31)

Gız oğlan+a bu utanç bolar. (Ab.H.104/16)

-2. /+A görü/

Olarıñ sözlerin+e görü oba barar yalı dâldi. (Ç.B.82/17)

Ol diñleyân aydımlarınıñ manısın+a görü bir görseñ şatlanyardı, bir görseñ de gam layına baytardı. (Ç.B.97/15-16)

Özi-de meniñ çakım+a görü on müñden az dâldi. (Ab.H.109/11)

-3. /+ça/

...endigi boyun+ça “haramzada” diyen sözi-de goşmak isledi. (Ç.B.85/14)

... öñki endigim boyun+ça telefon stoluna tarap yöredim. (Ab.H.107/17-18)

[Önceki alışkanlığım ile telefon masasına doğru yürüdüm.]

2.1.3.8. Hedef hâli

Eylemin yapılış amacını gösteren bu hâl, hikâyelerde şu biçim birimlerle yapılmıştır:

²⁶ KARA, age (NKMSD), 189. s.

-1. /+A/

—Bular gudaçılıg+a gelipdirler. (Ab.H.107/8)

— İndi saña ertir agşama çenli bu caydan çıkmag+a deşik yok. (Ab.H.107/10)

İne sañ+a gerek bolsa. (Ab.H.107/17)

Samahullap oturma-da öziñi yol+a tayarla. (Ab.H.108/15)

-2. /+ı için/

Biz dirileriñ uzak yaşamag+r²⁷ için çalışsak, ölüleriñ canına ulı hormat goydugımızdır. (Ç.B.90/5)

2.1.3.9. İlgi hâli

İlgi hâli, "... isimle yüklem fiil arasında **hakkında, ilgili olarak** anlamlarında ilişki kuran bir hâl ulamıdır."²⁸ Hikâyelerde ilgi hâl ekleri şunlardır:

-1. /+ø/

Birsalımdan tamıñ öñünden at+ø ayagınıñ sesi geldi. (Ab.H.106/22)

öñki endigim boyunça telefon+ø stoluna tarap yöredim. (Ab.H.107/17-18)

-2. /+A/

Nämälim bir zad+a bolan begenç meniñ gövnimi gösterdi. (Ab.H.104/26)

-3. /+bilen/

Mıhmanlar seslerini çıkarman, gelen zatlar **bilen** meşgul boldılar. (Ç.B.84/12)

-4. /+dAn/

İsimle yüklem fiil arasında da ilgi ilişkisi kurar:

Bu arada hanıñ çadırınıñ töveregindäki adamlar+**dan** birisi Hayallık, bilen sovuq salamlaşdı. (Ç.B.92/22-23)

Düyn Sapar gıcakçınıñ yakın garındaşların+**dan** birisi aradan çıkdı. (Ç.B.85/28)

Oturanalar ulu+**dan** demlerini alıp(Ç.B.89/3)

²⁷ yaşamagı için = yaşaması için.

²⁸ KARA, age (NKMSD), 193. s.

-5. /+(n)İñ/

Çuval bagşı+nıñ gözleri oydaki belent oda... (Ç.B.95/23)

Yöne ecem+iñ gılık-häsiyetleriniñ maña-da geçip ugrandığını men kâvagtlar sızıyardım. (Ab.H.105/4-5)

Gız+iñ otağı gözüne cennet bolup göründi. (D.T.135/7)

En işlek ilgi hâli eki olan /+İñ/ eki, Türkiye Türkçesinden farklı olarak birinci teklik ve çokluk şahıs zamirleriyle kullanılır.

Men+iñ özüm-ä seniñ bar yerinde yag iyip, yalañaç yatarın. (Ç.B.82/1-2)

Onsoñ sen biz+iñ ızımıza düşmeli. (Ç.B.85/5)

ol yırtıcı möcek siziñ işli vagtınız añtap, biz+iñ obamıza döküler. (Ç.B.91/1)

Yagşı yigit, biz+iñ gelenimizi hana habar bersen govı bolardı. (Ç.B.92/25)

Biz+iñ gündiz belleşen yerimiz şudı. (Ab.H.102/2)

Men+iñ öyde işim bar. (Ab.H.102/21)

Men+iñ bar gorkyan zadım eceme maslahat salmakdı. (Ab.H.103/22)

Ene-ataññ yanında men+iñ vekillerimiñ sözünü makulla. (Ab.H.104/13-14)

Men+iñ ıhlasım yele sovrulan zat eken-dä? (Ab.H.104/7)

Biz+iñ ayrılışıımız gatı gamlı boldı. (Ab.H.104/24)

... biz+iñ öyümize bir adam dagı çilim çekmäge-de sovrulmadı. (Ab.H.109/15)

Men+iñ gövnümemikä ya-da dogrudan-da, şeylemikä? (D.T.127/10)

Ballım, biz+iñ ayalımız Dersu Uzala meñzeyer. (D.T.134/11)

2.1.3.10. Karşılaştırma hâli

“Bir ismin veya isim öbeğinin birbiriyle karşılaştırıldığını gösterir.”²⁹

-1. /+dAn/

... cöven gorayan oğlanlar+dan govı däldirin. (Ç.B.85/21-22)

²⁹ Muharrem DAŞDEMİR, Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi, Atatürk Ü., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, Erzurum, 2000, 120. s.

...bağşı+**dan** beter utanıp, yer yarılman, yere girip bilmän duran Sapar gıcakçı haşamalı gamçısınıñ ucı bilen eyeriniñ gaşını tırkıdatdı. (Ç.B.92/17-18)

... yagdayına bolan gınancı ähli duyguların+**dan** üstün çıkıpdı. (Ç.B.94/6)

...munuñ şeyledigini men+**den** govı bilyerler. (Ab.H.103/26)

Emma diñe enem-atam meni mal+**dan** govı görenok. (Ab.H.107/30)

Bahan beyleki gızlarınkı+ø+**dan** az bolar yalı sen kim+**den** kemmişñ. (Ab.H.109/6-7)

-2. /+dAn [h]em/

Yolbars gotur on+**dan** hem beterdi. (Ç.B.81/18)

Türkiye Türkçesindeki “de”³⁰ bağlama edatıyla hemen hemen aynı işlevde kullanılan “hem”³¹ edatının ardından geldiği kelimeye bitişme eğilimi oldukça fazladır.

Siz yalı pähimli serkerdeler biz+**den[h]em** govı bilyärler ahır, agam... (Ç.B.85/31)

2.1.3.11. Karşılıklılık hâli

Eylemin özne ve öznenin ortağı olan başka bir ögeyle karşılıklı yapıldığını ya da nesnelerin karşılıklı olarak eylemden etkilendiğini ifade eden bu hâl, bütüncede aşağıdaki biçim birimlerle oluşturulmuştur:

-1. /+bilen/

Täze gelenler **bilen** saglık-amanlık soraşanından soñ... (Ç.B.88/24-25)

... han **bilen** görüşmek için oña tarap yöredi. (Ç.B.96/13)

³⁰ Muharrem ERGİN, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay, İstanbul, 2000, 358. s.

³¹ Bu edat Türkmen Türkçesinde “Soyuzlar” (bağlaçlar) içinde değerlendirilir. AZİMOV, Hâzirki Zaman Türkmen Dili, Aşkabat, 1960, 509.s.

Men Orazguly bilen agşamara Medeniyet Köşgüniň kitaphasında duşuştum.
(Ab.H.102/1)

Ecem gelenler bilen salamlaşyp geldi-de çay nahar atarmak bilen boldı.
(Ab.H.105/22-23)

Ene bilen hoşlaşyp, öýlerine gelende, kakası Satlık Amanowiç onı gapılarınıň agzında garşyladı. (D.T.129/14-15)

2.1.3.12. Katma hâli

“İsmiň daha önce bahsi geçen ya da zımmen söz konusu olan bir unsura katıldığını, aynı şekilde bir yargıya konu olduğunu belirtir. Ancak isim cümlede hangi işlevde kullanılmışsa aynı işlevini devam ettirir.”³²

-1. /+ø -dA/³³

Onuň nähili edip duşumdan geçenini+ø -de duymaň galıpdırın. (Ab.H.102/23)

Orazguly+ø -da umuman obanıň beyleki adamları+ø -da munuň şeyledigini menden govy bilyärdiler. (Ab.H.103/25-26)

-2. /+[h]Am/³⁴

Yolbars aga, indi seni dogran eceň hem tanamaz. (Ç.B.83/14)

Onuň hem ayal-gızlarıň arasyndadığını, şu wagtyň özünde bu aydımı diňleyändigini Recepguly bilyärdi. (Ç.B.98/16)

Bu sözlere han hem düşündi. (Ç.B.99/5)

Özüň+em öýde bol. (Ab.H.103/28)

Ya sen+em olarıň täsirinden çykyp bileňokmı? (Ab.H.104/5)

Bu gezek hem şeýle boldı. (Ab.H.104/24)

Men ol yigidi göremog+am tanamog+am. (Ab.H.108/4)

³² DAŞDEMİR, age (DKKSD), 119. s.

³³ “dA” edatı Türkmen Türkçesinin imlâsı gereği kelimedden tire ile ayrılır. Buradaki işaret eksi değil, tiredir. AZİMOV, Pigam; ÇARİYAROV, B.; Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi, “Türkmenistan” Neşiryat. Aşgabat, 1989, 9. s. 30. madde.

³⁴ bk. Karşılaştırma hâli (2.1.3.10.)

Bu “gürriñ” hem uzaga çekmeyär. (D.T.128/27-28)

2.1.3.13. Kaynak (çıkma) hâli

“Bu hâl, isim-isim arasında ilişki kurduğunda birinci ismin üzerine gelerek ikinci ismin neden yapıldığını ifade eder. İsim-yüklem fiili arasında ise, ismin çıkış yerini, kaynağını gösterir”³⁵:

-1. /+ø/

Gara gaş gara göz ak yüzli yüpek+ø libaslı kızlar kenarda gezelenç edyârdiler. (D.T.114/7-8)

... gızıl yüpek+ø köynek geyilen, uzun boylı perişde içeri girdi. (D.T.134/3)

-2. /+dAn/

Eger-de bu saparkı buyruk başga birin+den çıkan bolsa, ... (Ç.B.82/22)

Öy+den hovlukmaç çıkıp, göni Sapar gıcakçınıñka ugradı. (Ç.B.88/4)

Soñra Orazgılı elini goltugım+dan ötürdi. (Ab.H.102/7-8)

Meni bu hereketden köşk+den çıkıp gelyän bir topar gız sakladı. (Ab.H.104/20)

Daşın+dan ören rehimsizdi. (Ab.H.104/31)

Mergenov yürek+den sızdırıp aytdı. (D.T.126/16-17)

2.1.3.14. Niteleme hâli

“Eylemin nasıl, ne şekilde yapıldığını veya ismin niteliğini gösteren hâldir.”³⁶

-1. /+dAn/

Berdi şagal mähnet atıñ üstünde zor+dan görünyärdi. (Ç.B.80/25)

...garaz, zor+dan dilini dişöp sakladı. (Ç.B.85/15)

... diyen sözleri aytмага dilim zor+dan hereket etdi. (Ab.H.107/6-7)

³⁵ KARA, age (NKMSD), 202.s.

³⁶ DAŞDEMİR, age (DKKSD), 123.s.

-2. /+A golay/

Bagş+a golay süyşmelimi ya-da her kim öz öyüniñ gapdalında oturıp eşitmelimi. (Ç.B.94/18)

Ecem meni tördäki krovatda yatırıp özi gap+a golay yerde yatdı. (Ab.H.107/18)

-3. /+A garaman/³⁷

...dovam edyän harasad+a garaman, gum gicesiniñ asmanı diyseñ gözeldi. (Ç.B.80/2-3)

Özüniñ açdığın+a, suvsuzdığın+a garaman, ökçesi yeñledi. (Ç.B.95/25)

...hovaniñ sovuklığın+a garaman, köşgüñ gündogarındaki бага çıkıdık. (Ab.H.102/3-4)

-4. /+II/

Yolbars gotur parahat, gam+lı gümmürdedi. (Ç.B.81/9)

Çuval bagşı yerinden hovsala+lı turdı. (Ç.B.84/3-4)

Maña gahar+lı yüzlendi... (Ab.H.105/25)

Men hanı Orazguli? – diyip hovsala+lı soradım. (Ab.H.111/29)

-5. /+lık/

Daña golay bir sagat+lık gözüni yumdı. (D.T.123/13)

-6. /+lik bilen/

Ey, hava-la, hemmesiniñ bir alacı bolar-la, şagal!—diyip, özüne gövnyetiçi+lik bilen gümmürdedi. (Ç.B.82/5-6)

Aşak+lik bilen oba şurasına adam ibermelimi. (Ç.B.84/23-24)

İçerdäkiler ağır başlarını yeñil+lik bilen göterip, işige serettiller. (Ç.B.88/10)

³⁷ Garaman (Bakmadan): “Bu sözcükler edatlaşma sürecine girmiş ancak, henüz kalıplaşmamış edatlardır.” Tuna BEŞEN, Türkmen Türkçesinde Edatlar, Ankara Ü., Sos. Bil. Ens., Çağdaş Türk

Seniñ bu sözi şeyle sovukganlı+lık bilen aydıısına men gati geñ galyarın.
(Ab.H.104/4)

Gülñar ussat+lık bilen Mergenova göz astından yene bir gezek seredenden soñ... (D.T.116/18)

... onuñ bu süyci pikirlerini yuvaş+lık bilen gapını açan ecesi bozdı.
(D.T.129/30-31)

2.1.3.15. Ölçü hâli

Yer, zaman gibi kavramlarda yaklaşık ya da kesin olarak nicelik bildiren bir hâldir:

-1. /+ø/

Berdi şagal bir+ø sagatdan soñ näme bolcagı barada ömür pikir edip gören adam dâldı. (Ç.B.81/17-18)

Yolbars gotur goltugından bir+ø gulaç yelyırtan yağlıgı çıkarıp, eñegine çekip saradı. (Ç.B.83/9)

sakgalsız baş-on+ø sanı adam öleniñ govı adamdıgı barada. (Ç.B.88/8-9)

Gahar etdim-de bir+ø ädim ıza çekildim. (Ab.H.102/17-18)

Meniñ pikirim şu iki+ø sözden sözden añrı geçmeyärdi. (Ab.H.103/18)

Deñiz göyä iki+ø yaş yüregiñ gezelencine päsgel bermek islemeyän yalı parahatdı. (D.T.136/5-6)

-2. /+ça/

Sesimiñ barı+ça gıgırayıñ. (Ç.B. 95/28)

Adam öldürmegi eşekden palan alan+ça görmese-de.. (Ç.B.82/15)

Mun+ça adamıñ garşısına meniñ bir özüm (Ab.H109./22-23)

-3. /+den/

Özi-de meniñ çakıma görä on müñ+den az degildi. (Ab.H.109/11)

2.1.3.16. Özne hâli

Özne hâli Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hikâyelerde de işaretlidir:

-1. /+ø/

Çuval bağşı+ø ayagını basan yerini saygarmayardı. (Ç.B.88/5)

Sapar gıçakçı+ø içerik kürsöp uran Çuval bağşını zordan tanadı. (Ç.B.88/10)

Orazgılı+ø yaman yerden tutdı. (Ab.H.103/22)

Dädem+ø onçaklı hasaba gelmeyärdi. (Ab.H.103/23)

Mamagül+ø ece demi demine yetmän gepledi. (Ab.H.111/29-30)

Mergenov+ø gözyetime änetdi. (D.T.126/30)

Gülнар+ø gızaran yüzünü elyaglığı bilen sırdı. (D.T.128/4)

Satlık Amanoviç+ø İncenere yüzlendi. (D.T.127/14)

2.1.3.17. Sebep hâli

Bu hâl ise, eylemin gerçekleşmesi ya da oluşması için etken/sebep olan ögeyi gösterir. Bütüncede sebep hâli olarak kullanılan ekler şunlardır:

-1. /+A/

... diyen sözleri aytmag+a dilim zordan hereket etti. (Ab.H.107/6-7)

Ata-ene nâme etse çagasınıñ peydasın+a eder-dä. (Ab.H.108/28-29)

Şeyle-de bolsa men garankı düşensoñ gaçmag+a sınanıp gördüm. (Ab.H.109/20-21)

-2. /+ø zararlı/

Şu+ø zararlı ol öyüne geleni-de güler yüz bilen garşılamaladı. (Ç.B.84/18)

... şeyle diymäge onuñ dili barmadı ya-da çoğup gelen gaharı+ø zararlı bu sözi yuvutdumı, garaz, zordan dilini dişöp sakladı. (Ç.B.85/15)

Agam, şu+ø zararlı boldı, meniñ gidip bilcek däl diyip aydanım. (Ç.B.85/30)

Şol+ø zerarlı-da bu yagdaydan aňsadrak bir çikalga tapılar. (Ç.B.89/14-15)

Şol+ø zerarlı-da seňňeriň içi erevde-berevlikdi. (Ç.B.94/17-18)

-3. /+I üçin/

Hivada lakamsız adam bolmayanlyg+ı üçin onuň da Yolbars adınıň ızına “gotur” sözi goşulıpdı. (Ç.B.80/10-11)

Il-günüň derd+i üçin dören adamlara huday uzak ömür berermiş. (Ç.B.89/13)

Emma Çuval bagşy haniňka gelen+i üçin hiç kim ol yere barıp. (Ç.B.92/13)

Bar ünsüm sende bolan+ı üçin kelläm göçäyiptir. (Ab.H.102/29)

Borçy bolan+ı üçin meni-de seniň dädene sattılar. (Ab.H.108/13)

Oňa iş köp bolan+ı üçin tomus rugsat bermediler dekabrdä berdiler. (D.T.113/9)

Yeňsesi sırlıp becerilmändig+i üçin saçy penceginin yakasına yeteyin diyyärdi. (D.T.120/6-7)

Özüni birhili oňaysız yagdayda duyýan+ı üçin ecesine yüzlendi. (D.T.134/14)

-4. /+Iň üçin/

Mun+uň üçin artist artist bolmalıdı. (Ab.H.109/2)

Munuň özi men+iň üçin ullakan bagt bolardı. (D.T.120/13)

2.1.3.18. Seslenme hâli

“İsimlerin seslenme (hitap) işlevinde kullanıldığını gösteren hâldir.”³⁸ Bu hâl Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de işaretsizdir:

-1. /+ø/

Meniň gelişim gatı gıssaglı, Magtımguılı aga+ø. (Ç.B.85/3)

Bagşy aga+ø eygilikmidir? Töre geç! (Ç.B.88/13)

Sapar can+ø, eger aydım aytmalı bolsak özüň alıp gaçaveri. (Ç.B.95/18)

³⁸ DAŞDEMİR, age (DKKSD), 125.s.

Orazguli+ø eliñi ayır. (Ab.H.102/12)

Ecem: - sen ertir işe gitme Annabibi+ø – diyip ters bakıp aytdı. (Ab.H.106/14)

Ece+ø beydip gep çoğaldıp oturma-da... (Ab.H.106/29)

Gızım+ø yanı adam boldun!- diyip ecem dıllım dıllım etti. (Ab.H.109/6)

Yagdayıñız niçik ballım+ø. (D.T.127/15)

Gülñariñ ecesi+ø, ok-därini orta dök! Men bir govı yoldaş tapdım. (D.T.130/23)

Satlık Amanoviç+ø, meni bağışlañ, meniñ, başım aylandı. (D.T.131/26)

2.1.3.19. Sınırlandırma hâli

Sınırlandırma hâli isimlerin zaman, yer, yön, nesne, miktar gibi açılardan³⁹ başlangıcını ya da yayılabilecekleri son sınırı gösteren bir durumdur.

-1. /+ø/

Birnäçe gün+ø yol yöräñden soñ, iki yolagçı gelip, hanıñ çadırlarınıñ golayında at başını çektı. (Ç.B.92/1-2)

Birki gün+ø bu yerde elinde barını edip ayt. (Ç.B.97/11)

Şonuñ üçin ol hem birbada+ø geplemedi. (Ç.B.99/24)

Ol meni caya eltibem birneme+ø sımsıkladı. (Ab.H.109/28)

Birnäçe vagt+ø dımıp gitdik. (Ab.H.102/7)

Men birsellem+ø restoranda oturıp gaytcak. (D.T.129/18)

-2. /+dA/

Cüneyit han gövñüne yaramayan adamsını bir gicäniñ için+de dünyä gelmedik yalı edyär oturıberyer. (Ç.B.89/1-2)

-3. /+dAn bäre/

Onda ikimiziñ bir yıl+dAn bäre tañşıp, övrenişip yörşimiz (Ab.H.104/6-7)

³⁹ bk. zaman, yer, yönelme, nesne ve ölçü hâlleri.

-4. /+dAn soñ(ra)/

... Gün batıp garankı yagşı aralaşan+**dan soñra** men daş çıktım. (Ab.H.111/3)

Birnäçe vagt dımıp oturanım+**dan soñ**, men bir zadı anıklamakçı boldum.
(Ab.H.109/1)

-5. /+A çenli/

... biz bu vagtlar+**a çenli** kân zatlarıñ başını agırdarık. (Ab.H.103/10)

Mihmanlara hezzet-hormat işi giceniñ birvagtların+**a çenli** çekdi. (Ab.H.106/5)

İndi saña ertir agşam+**a çenli** bu caydan çıkmaga deşik yok. (Ab.H.107/10)

Satlık Amanoviç öyüne barıp gice sagat ik+**ä: çenli** ok-däri tayyarlamak bilen
boldı. (D.T.123/7-8)

-6. /+den añrı/

Meniñ pikirim şu iki söz+**den añrı** geçmeyärdi. (Ab.H.103/18)

2.1.3.20. Sorma hâli

“İsim çekiminin en son halkasını oluşturan bu hâl, ismin sorulan bir öge olduğunu gösterir.”⁴⁰

-1. /+mı+ka/

...“gerek vaktı alıp ötäyeder yalı, nâme sokudaşı+**mı+ka+m**” diyip, içini
geplet-di. (Ç.B.85/19-20)

Men içimden seniñ yalı ayal yene-de bar+**mı+ka** diyip gaharlı pikirlendim.
(Ab.H.110/31-111/1)

-2. /+mı nâme/

Obada nâtanış adam bar+**mı nâme**. (Ab.H.102/10-11)

⁴⁰ DAŞDEMİR, age (DKKSD), 128.s.

2.1.3.21. Tamlanan hâli

Belirli ya da belirsiz isim tamlamalarında ikinci ögenin tamlanan konumunda olduğunu gösteren bir durumdur. İki çeşit eki vardır:

-1. /+ø/

Borcu bolanı için meni-de seniñ дәde+ø+ne satdılar. (Ab.H. 108/13)

...seniñ ece+ø+ñ yalı ikinci bir adamıñ bolmağı mümkün дәl. (Ab.H.112/6)

Älemdäki Ay gaş+[ı+nı] kakıp gülüp seredyärdi. (D.T.114/2-3)

-2. /+(s)I/

Onsoñ, oba golaylaşdıgısayı onuñ incig+i+niñ sandırama+sı tebigı zatdı. (Ç.B.82/21)

Yüreg+i+ni paralayar, yaka+sı+nı çäkleyär. (Ç.B.98/10)

... Recepgulınıñ oba+sı+nı, onuñ süyci suv+u+nı, ol yerde geçiren lezzetli günler+i+ni yadına saldı. (Ç.B.98/18)

Yöne men ulularıñ sözüniñ ara+sı+na goşulıp bimerin. (Ab.H.104/15)

... komsomol gurama+sı+niñ sekretar+ı+na telefon etmeli? (Ab.H.107/24)

Öz çaga+sı+nı ekläp-saklamak ata-enäniñ borc+ı ahırı. (Ab.H.108/11-12)

Günüñ suv dünyä+si+niñ gözyetim+i+ne düşüş+i+ni-de suvdan çıkıp gelyän suv peri+si yalı bolup barha yokarı göteriliş+i+ni -de deñiziñ süyrdepe+si+nde sallanıp duruş+u+nı -da gördi. (D.T.113/22-24)

/+(s)I/ tamlanan ekinin kullanıldığı bazı özel durumlar da şunlardır:

-1. Türkiye Türkçesinde daha çok zamirlerde görülen nitelenen ekinin üst üste kullanılışı hem zamirlerde:

Yöne bu zatlarıñ hiçbir+i+si+ne Yolbars gotur gatnaşmandı. (Ç.B.82/12)

Çagalarından bir+i+si onuñ gövñüne yaramayan bir iş edeyse onuñ dat gününe! (Ab.H.104/31)

Hakikatda bolsa beyle zatlarıñ hiçbir+i+si durmuşda duş gelmeyär. (D.T.)

Üç+ü+si-de oturgıçda oturdılar. (D.T.132/1)

hem de isimlerde görülmektedir:

... *Yolbars goturıñ öldüren adam+[ı]+sı yetmiş-segsene yetdimikä.*
(Ç.B.80/17)

Emma ol bağşıdı, il adam+ı+sı-dı.(Ç.B.84/16-17)

Onuñ tövereginde iki oğlu, belent mertebeli dört-baş adam+ı+sı bardı.(Ç.B.96/6)

-2. Türkiye Türkçesinden farklı olarak aitlik eki (sıfat yapan “ki” = Sıpat yasayıcı goşulma) üzerine de gelebilmektedir:

O-ho, adamlar siz bağşınıñ gövnüdüki+si+ne düşündiñizmi?(Ç.B.98/28)

Orazgulınıñ ogşan vagtındakı+sı yalı inim titiredi.(Ab.H.106/2)

2.1.3.22. Varlık hâli

Varlık hâli /+II/ ekiyle yapılır. “Üzerine geldiği ismin tekabül ettiği varlığı nitelenen durumundaki isimde bulunduğunu gösteren hâldir.”⁴¹

Ol hovsala+lı gürrüñini şu sözler bilen gutardı.(Ç.B.88/28)

... *gızıl yüzli, ala tahya+lı dayav Reyimov dövrüñ beyik senetkärini azgına yetiren kâsesine yerde goyup, ör turup, ulı hormat bilen garşıladı...*(Ç.B.90/21)

Bu meselede olarıñ bir eli galkan+lı bir eli-de gılıç+lı+dı. (Ab.H.103/25)

Meniñ ecem süñklek uzun boy+lı hortap ayaldı. (Ab.H.104/28)

gara pal'to+lı, uzun boy+lı, gur gara gaş+lı, ovadan (D.T.129/7-9)

2.1.3.23. Varma hâli

Eylemin bir kişiye, nesneye vardığını, ulaştığını ifade eden ve ikincil bir eyleyen özelliği taşıyan bir hâldir:

-1. /+ø/

Şol gün, Gün batıp garañkı yağsı aralaşandan soñ men daş+ø çıkdım.
(Ab.H.111/13)

⁴¹ DAŞDEMİR, age (DKKSD), 129.s

...Mamagül ece içeri+⁴² girensoñ üçümüz oturup çay içdik. (Ab.H.112/16)

-2. /+A/

Emma Çuval bağşı haniñk+a:⁴³ geleni üçin hiç kim ol yere barıp, bağşını ızına tirkäp gaytmaga yürek edip bilmeyärdi. (Ç.B. 92/13)

Meniñ kelläm+e Orazgula: “meni halas et!” diyip hat yazıp ibermek pikir geldi. (Ab.H.107/12-13)

Bu yerde maña çeper hövescenler drama krujogı kömeg+e geldi. (Ab.H.109/2)

Men mundan peydalanıp yoluñ üstün+e çıkdım. (Ab.H.111/17-18)

2.1.3.24. Vasıta hâli

Görevi, eylemin gerçekleşmesindeki aracı ya da yardım edeni ifade etmek olan vasıta hâli de ikincil bir eyleyen özelliği taşır. Hikâyelerde vasıta hâli şu eklerle yapılmıştır:

-1. /+bilen/

Yolbars gotur adı **bilen** Horezmde özini tanadan... (Ç.B. 80/12)

...degirmeniñ sesi yalı yogın sesi **bilen** güñleç sözledi. (Ç.B.81/4)

...gamçısınıñ ucu **bilen** eyeriniñ gaşını tırkıldatdı. (Ç.B. 92/17-18)

⁴² “+garu/ +gerü (+ru / +rū v.b) yön gösterme eki, cümle içinde, birleştiği kelimeler ile yön gösteren birer zarf görevi ile kullanıldığından, ek, ilk şekli ile ya da ses değişmelerine uğramış olarak bazı kelimelerde daha erkenden kalıplaşma eğilimi göstermiş ve bu yol ile, küçük bir anlam kaymasına uğrayarak yön gösterme özelliğini kaybetmiş olan türlü zarflar meydana gelmiştir.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması olayları, TDK, Ankara, 1994, 3. baskı, 7. s.

⁴³ Han+ıñ+k[ı]+a: Türkmen Türkçesinde isimlere bu ek ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde araya “y” ünsüzü girmez. Kendinden önceki ünlü ile birleşerek bir uzunluk oluşturur. “Sonu ünlü ile biten isimler ve isim görevindeki sözler ilgi, yönelme, yükleme hâli ile çekimlendikleri zaman, onların sonundaki ünlü uzun telaffuz edilir.

Turba(Boru) – Turbaanıñ – **turbaa** – turbanı

Gazı(kadı) – gazınıñ – **gazaa** – gazını

Päki(Ustura) – päkiiniñ – **pekää** – pekini

Terne(Ham kavun) – ternädniñ – **ternää** – ternädni” AZİMOV, age. (HZTD), 1960, 14. s. Sadece yönelme hâli sınırlı kalmamaktadır, işlevine göre kullanıldığı her hâl için geçerlidir. Bu durum ekin bir edatla vs. kullanıldığı yapılar içinde aynıdır.

*Ecem gelenler bilen salamlasıp geldi-de çay nahar atarmak **bilen** boldı.*
(Ab.H.105/18-19)

*Yigit gızı, gız yigidi gözleri **bilen** yuvdaymak isledi.* (D.T.129/10-11)

-2. /+A/

Halılarıñ gülleri-de şeyle bir arassadı veli olar elektrik ışığın+a ışıldayan yalı bolup dur. (Ab.H.105/18-19)

-3. /+dAn/

*Ol birden maña tarap övrüldü-de beyleki elini boynum+**dan** orap aldı.*
(Ab.H.102/15)

*Orazgılı yaman yer+**den** tutdı.* (Ab.H.105/22)

*Gapı+**dan** girenimden ecem meni sovuk garşıladı.* (Ab.H.105/9)

*Men mun+**dan** peydalanıp yoluñ üstüne çıkdım.* (Ab.H.111/17-18)

2.1.3.27. Yineleme hâli

Eylemin kaç kez yapıldığını/yapılmadığını gösteren bir durum hikâyelerde şu eklerle yapılmıştır:

-1. /+gezek/

*Guma gaçalalı bări Yolbars goturiñ bu yerlere birinci **gezek** gelşidi.* (Ç.B.82/13)

*... üç **gezek** onuñ maña pata bermändigini-de yağşı bilyärsiniz.* (Ç.B.88/31)

yene-de bir gezek assırınlık bilen Mugallımıñ yüzüne änetdi. (D.T.127/11-12)

2.1.3.28. Yokluk hâli

“... bu hâl, varlık hâlinin zıddına, üzerine geldiği ismin belirtilen nitelikten yoksun olduğunu, o kavramı içinde bulundurmadığını ifade eder.”⁴⁴

⁴⁴ KARA, age (NKMSD), 222. s.

/+sIz/

*Hıvada lakam+sız adam bolmayanlığı için onuñ da Yolbars adınıñ ızına
“gotur” sözi goşulıpdı. (Ç.B.80/12)*

Berdi şagal birhili inam+sız+lık, gamlı äheñ eşitdi. (Ç.B.81/14)

... çayını gövünli-gövün+sız içip otırdı. (Ç.B.99/19)

Men utandım, beydip gitmegi gelşik+sız gördüm. (Ab.H.102/8)

*Emma näme içindir men öyümize urganımda ruhuma bir hili düşnük+sız
yeñillik aralaşdı. (Ab.H.104/25)*

Daşından ören rehim+sız+di. (Ab.H.104/30-31)

Emma bu yakım+sız titiremedi. (Ab.H.106/3)

*Ol gapını içinden gulplap iki elini cübüsine sokup cayın içini tertip+sız
ädimleri bilen ölçöp başladı. (D.T.117/4-5)*

*Corasınıñ goltugındaki elini incalıksın tagaşık+sız hereketlendirdi.
(D.T.118/20)*

2.1.3.29. Yönelme hâli

“Eylemin bir yere, zamana, konuya, hedefe veya bir nesneye yöneldiğini gösteren ya da eylemin bir şeye dönüştüğünü, benzediğini, ona uygun olduğunu ifade eden bu hâl”⁴⁵ hikâyelerde şu eklerle tespit edilmiştir:

-1. /+ø/

Sapar gıcakçı içerik+ø kürsöp uran Çuval bağşını zordan tanadı. (Ç.B. 88/10)

*Bagşı “bisimilla” diyip kellesini içerik+ø sokanında onuñ burnuna agras ısı
urdu. (Ç.B.92/31)*

Ol meni içeri+ø kürsep uran badıma bagrına basdı. (Ab.H. 111/26)

-2. /+A/

... ocagıñ başını çizışdırıp oturan Sapar gıcakç+a: yüzlendi. (Ç.B.89/17-18)

Meniñ bar gorkyan zadım ecem+e maslahat salmakdı. (Ab.H.103/22-23)

⁴⁵ age. 222. s.

Şeyle vagtlarda dädem öyden çikip iş üstün+e ötäyderdi. (Ab.H.105/2)

Şu vagt hem ecemiň yüzün+e geplemek şeyle dursun, oň+a seniňki nädogrı diymäge-de milt edip bilmeyärdim. (Ab.H.105/3-4)

Gülнар bu boluşlary En+ä: gürrüň bermedi. (D.T.118/14-15)

-3. /+dAn/

Birden öňümüz+den adam çikaysa. (Ab.H.102/8-9)

Ecem turan badına men on+dan: - ece meni bercek adamıňız kim?- diyip soradım. (Ab.H.108/1-2)

Onyança depäm+den yumruk inip başladı. (Ab.H.109/24)

-4. /+A tarap/

...nazarlarını Sapar+a tarap öwürdiler. (Ç.B.89/27)

...han bilen görüşmek üçin oň+a tarap yöredi. (Ç.B.96/13)

Eyesiniň çadır+a tarap barşını görüp öz erkine goyberilendigini duyansoň, yer peşeläp çapıp gitdi. (Ç.B.99/28)

... öňki endigim boyunça telefon stolun+a tarap yöredim. (Ab.H.108/17-18)

Men gayrakı ulı yol+a tarap yöredim. (Ab.H.111/14)

Hiç zada düşünmän, Gülнар+a tarap bakdı. (D.T.127/27)

2.1.3.30. Yükleme (Nesne) hâli

“Eylemden etkilenen ya da eyleme konu olan ögeyi gösteren bir durumdur⁴⁶.”

-1. /+(n)I/

Bu ek Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünlü ile biten isimlere bağlanırken “y” ünsüzü ile değil de “n” ünsüzüyle bağlanır.⁴⁷

⁴⁶ KARA, age (NKMSD), 224.s.

⁴⁷ “Yükleme hâli Kimi? Neyi? Nereyi? Sorularına cevap olup, yalın haldeki isimlerin ardına -ı, -i, -ni, -ni eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. Örnek: ... Men göläni suva yakdım.” A. A. GURBANOV, N. KÜRREYEV, Türkmen Diliniň Grammatikası, I. Bölüm, Fonetika, Morfologiya, Türkmenistan Yay., Aşgabat, 1971, 85. s. Zamirler üzerine getirilen yüklem hâli ekidir. Klâsik Türkmen Edebiyatında ünsüzler biten kelimelere getirildiği de görülmektedir.

Soňra Orazguly elin+i goltugımdan ötürdi. (Ab.H.102/7-8)

Men şeyle bolmagın+ı isleyärdim. (Ab.H.103/11)

Men Orazguly+nı şu gızmalığı üçin-de halayarın. (Ab.H. 104/8)

yolun üstüne yeke çıkıp el göstermegi sürüci+ni geň galdırdı. (Ab.H.111/19)

Gülneriň Enä+ni bagrına basayası geldi. (D.T.119/5)

-2. /+A/

Öyümizde maň+a ören ağır yagday garaşyan ekeni... (Ab.H.104/27)

Onuň bolup yörşi göyä birin+e garaşyan yalıdı. (Ab. H.105/7-8)

Yöne men bir zad+a düşünip ugran yalı boldum. (Ab.H.106/9)

2.1.3.31. Yükleme ismi hâli

-1. /+ø/

İsim veya isim soylu bir kelimedden oluşan olumlu yükleme ismi ile yükleme ismi meydana getiren isim-fiil veya sıfat-fiillerden sonra kullanılan bir biçim birimdir:

...tereziniň bagşınıň delili salnan tarapı has ağır+ø+dı. (Ç.B.81/17-18)

Sen külli Türkmene hova bilen suv yalı gerek adam+ø+sıň. (Ç.B.91/14)

Ecem veli obanıň iň soňkı feodalı+ø+dı. (Ab.H.103/23)

Emma bu söygi şol deňiziň düybünde+ø+dı. (Ab.H.104/30)

Pikiri başga zatda yalı+ø+dı. (Ab.H.105/15)

Yüz-gözleri mılayım+ø+dı. (D.T.120/5)

-2. /+däl/

Bu da yükleme ismini olumsuz yapan bir biçim birimdir⁴⁸:

Uyanıp gaflatdan açdım gözüm+ni,
Erenler payına sürdüm yüzüm+ni,
Okatdılar hak sözledim sözüm+ni,
segsenmüň kelimä beyan diydiler. ("Oyan Diydiler" Mahtumkulu Pıragı)

⁴⁸ GEMALMAZ, age (STTFED), 145. s.

*Berdi şagal bir sagatdan soñ näme bolcagı barada ömür pikir edip gören adam **däldi**. (Ç.B.81/17-18)*

*Orsa hizmat etmeli. Emma men muña razı **däl**. (Ç.B.97/10-11)*

*Sapar can, inim, bu govulığıñ alamatı **däl**. (Ç.B.100/1)*

*Govı **däl**, men utanyarın. (Ab.H.102/14)*

*Emma bu dolı manısındaki begenç **däl** eken. (Ab.H.104/26-27)*

*Olar yöne yere gelen adamlar **däl**. (Ab.H.106/10)*

*Diymek gız işleyär. Üçünci zat şeyle bir aydın **däl-di**. (D.T.120/20)*

*Gatı meñzeyär... Äy, yok-la, beyle **däl+dir**. (D.T.127/12-13)*

2.1.3.32. Zamanda derecelendirme hâli

-1. /+sayı(n)/

Bu yapı “Çuval Bağşı” adlı hikâyede iki cümlede tespit edilmiştir. Herdem (her zaman) kelimesinden sonra kullanılan bu edat yüklem bildirdiği oluşun, zamanda dereceli olarak arttığını belirtir.

Giñ mañlayı herdem+sayı yere golaylaşıp baryan yaladı. (Ç.B.86/17-18)

Çuval bağşınıñ yüreginde peyda bolan hovsala-da her dem+sayın güyceyardı. (Ç.B.88/1-2)

2.1.4. İsimlerde soru

Çekimli isimlere soru kavramını veren daha çok /+mI/ soru eki/edatıdır:

“gerek vaktı alıp ötäyeder yalı, näme sokudaşı+mu+kam” diyip, içini gepletide. (Ç.B.85/19-20)

Be-e, men ukuda+mu, oyamı?(Ab.H.105/19)

...”seniñ yalı ayal yene-de bar+mu+ka?” diyip gaharlı pikirlendim. (Ab.H.111/1)

Satlık Amanoviç siz tayyar+mu+sınız? – diyen ses eşidildi. (D.T.125/29)

Balam, canıñberi sag+mu?(D.T.130/4)

Bunun yanı sıra soru sıfatı, soru zarfları ve soru zamirleri de ilgili oldukları ögeyi soru ulamına sokarlar:

Kim şu vagtlar oña soñkuca dövüm çöregini bermecek? (Ç.B.95/13)

Ece meni bercek adamınız kim? – diyip soradım. (Ab.H.108/2)

Emma meniñ hocayınım kim? (D.T.117/13)

2.2. Fiil Çekimleri

Fiillerin diğer kelimelerle kavram ilişkisi kurmasını sağlayan fiil çekimlerini şu alt başlıklarla açıklamak mümkündür:

2.2.1. İsim-fiiller (Mastar, Trm. İş adları, İng. Infinitive)

2.2.1.1. Mastarlar

“Tümleçleriyle beraber bağımsız bir cümlelerin, ad ulamına dönüştürülmesini sağlayan fiil çekim ekleri, isim-fiillerdir.”⁴⁹

İsim-fiillerin bir kısmı yan cümle, bir kısmı da yüklem ismi oluşturur:

2.2.1.1.1. İsim yan cümlesi oluşturan isim-fiil ekleri

-1. /-cAg/

Berdi şagal bir sagatdan soñ nâme bol-cag+ı barada ömür pikir edip gören adam däldi. (Ç.B.81/17-18)

Ahırsoñ hiç zat çıkma-cag+anı bilenden soñ atlanmakçı boldı. (Ç.B.86/19-20)

Oba garap näçe ädim ur-cag+ımız belli däl. (Ç.B.100/2)

-2. /-mAg/

Biz dirileriñ uzak yaşa-mag+ı üçin çalışsak, ölüleriñ canına ulı hormat goydugımızdır. (Ç.B.90/5)

Nazar baganıñ ayt-mag+ında yaşka, obanıñ ulı bayı toy berende, şu günki yalı ayazlı gicede tamıñ öñünde yakılan ulı oduñ başında diñläpdi. (Ç.B.98/13-14)

⁴⁹ KARA, age (NKMSD), 226. s.

Men şeyle bol-mag+ını isleyärdim. (Ab.H.103/11)

*Öňümüzdeki bövetleri bövsüp geç-meg+in ugurlarını anıklamalıdık.
(Ab.H.103/14-15)*

... äñedäy-meg+inden gorkyan yalı, özüni ıza çekdi. (D.T.129/22-22)

-3. /-dIg/

Bagşı Yolbars goturiň gelmeği bilen, özünüň gitmän-dig+iniň delilini terezä salıp ölçäp gördi. (Ç.B.78/15-16)

Yasavul gelip hanıň çagıryan-dig+ını habar berende, ol birbada hiç zada düşünmedi. (Ç.B.99/20-21)

Goy, ol öz adınıň biziň yürklerimiziň bezegi-dig+ini bilsin. (Ç.B.95/7)

Emma bu yerden olarıň näme hakda gürleşyän-dig+ini. (Ab.H.106/7-8)

Mergenovdan özüne çigit yalıcak kömek bolmacak-dig+ına gözünü yetirdi. (D.T.132/28)

özünüň sözlemek ukabını yitirmän-dig+ini öz-özüne subut etmek için... (D.T.135/10-11)

-4. /-(yI)ş⁵⁰

Şu bar-ış+ına da onuň aladası güýçlidi. (Ç.B.80/26)

Öňki ayd-ış+lary yalı goltuklarını nagandan, okdan doldurdular. (Ç.B.83/7-8)

Batır men bol-ş+unu bol-ş+ı yalı aytdım. Senden bir tovakkam bar. (Ç.B.86/24)

Bol-ş+unu bol-ş+ı yalı aytdım. (Ab.H.104/10-11)

Biziň bu ayrılış-ış+ımız gatı gamlı boldı. (Ab.H.104/24)

Hemme adam meniň işle-yş+ime guvanyar. (Ab.H.107/29)

Ozaldan maňlayına yazıl-ış+ı şeyledir. (Ab.H.110/2-3)

Be-e, indi munuň başlan-ış+ı boldımıka? (D.T.129/26-27)

⁵⁰ “-yış, -yiş eklenerek oluşturulan sözlere ünlü ile başlayan ekler getirilince, -yış, -yiş ekinin, aradaki dar ünlüsü düşürülerek konuşulur. Örnek: ... işleyiş – işleyşi ... Sadece -yış, -yiş değil, -ış, -iş ekleri getirilerek yapılan iş adları da (isim-füller) ünlü ile başlayan ek aldıkları zaman, ekin önündeki dar ünlü, kendinden önce tonlu ünsüz gelirse, düşürülerek konuşulur. Örnek: ... dolanış – dolanışı...”

Ol aydıltı-şı yalı, bir gıldan bezendi. (D.T.135/30)

Adamıñ yasal-ış+ı şeyle. (D.T.116/11)

2.2.1.1.2. Yükleme ismi yapan isim-fil ekleri

-1. /-ø/

“Bu ek, emir veya kuvvetli istek ifade eden yükleme ismi yapar.”⁵¹

Yolbars aga... Hiç zatı gaygı etme-ø. (Ç.B.81/6)

Adamlar, ılayta-da bağşı aga sen gulak goy-ø. (Ç.B.90/1)

Mert bol-ø – diyip, Sapara gövünlik berdi. (Ç.B.96/22)

Orazgılı, elini ayır-ø. (Ab.H.102/12)

Yagıt bizden adam baran vagıt sen öyde bol-ø. (Ab.H.103/28-29)

Samahullap oturma-ø –da özünü yola tayarla-ø. (Ab.H.108/15)

Yok, Ene sen gürle-ø! (D.T.119/3)

Onda dınç al. Eceñe kömekleş-ø. (D.T.129/18)

Ballım, beyle bolsa otur-ø+ıñ. (D.T.131/29)

-2. /-sa/

Bu ek karşıtlık, zaman, ihtimal gibi anlamlarda kullanıldığında şart yan cümlesi içinde yer alır:

Eger şeyt-se+m⁵², bu çalaca aña, onda meniñ-de, oba ılatıñ-da dat gününe!

Bu adamda rehim şepagat yok. (Ç.B.84/25-26)

Men sizi ata süyredip äkitmelem bol-sa äkitmeli. (Ç.B.86/7)

Ursa- sök-se, horla-sa -da il yagşı. (Ç.B.98/26)

Bağışlar yalı bol-sa bağışlardım. (Ab.H.102/26)

Men dogrusını ayt-sa+m şu duşuşıga gıssanyardım. (Ab.H.103/12-13)

AZİMOV, age, (HZTD), 21.s. –ylş ekindeki düşme, hem yazı hem konuşma dilinde gösterilir. –ış ekinde ise sadece konuşma dilinde düşme söz konusudur.

⁵¹ KARA, age (NKMSD), 229

⁵² Eksiltili yapıdır Şey[le ej]t-se+m.

almaz⁵³ tasarlanan⁵⁴ eylemi gerçekleştirmesi gereken özne⁵⁵ şahıs zamirleriyle ya da ismiyle belirtilir, bazı durumlarda ise bağlamdan anlaşılır:

Biz onuñ övezini dol-malı+dır⁵⁶+ıs. (Ç.B.95/6-7)

Onsoñ sen biziñ ızımıza düş-meli. (Ç.B.85/5)

... sen indi dinden çıkanlara aydımaydıp ber-meli. (Ç.B.97/10)

[Biz] Olara hizmet etmān kime hizmet et-meli. (Ab.H.106/1)

Nāme üçin men ayratın ertir işe git-meli dāl. (Ab.H.106/23)

[Men] Orazgula: telefon et-meli. (Ab.H.107/24)

-5. /-mAkçI/

Şolarıñ erki bilen bol-makçı+mı? (Ab.H.104/5)

2.2.2. Sıfat-fiiller (Ortaç, Trm. Ortak işlik, İng. Participle)

“Sıfat-fiiller, fiillerin olumluluk / olumsuz karşıtlığına sahip fiillerin geçici olarak sıfatlaşmış (İng. *adjectivisation*) şekilleridir. Bunlar da sıfat yan cümlesi veya yüklem ismi olarak karşımıza çıkarlar.”⁵⁷

2.2.2.1. Sıfat yan cümlesi oluşturan sıfat-fiil ekleri

-1. /-ma/

“Aslen isim-fiil eki olan bu ek, üzerine herhangi bir işletme eki almadığında bir ismi niteliyor veya belirtiyorsa sıfat yan cümlesi de oluşturabilir.”⁵⁸ Hikâyelerde bir cümlede geçmektedir:

Şonuñ üçin bu oturış-ma vagtında bagşı birnäçe yaş garradı. (Ç.B.86/16-17)

⁵³ Berdi SARIYEV, *Türkmençenin Grameri, (II Morfologiya: Şekil Bilgisi)*, Ankara, 1998, 90. s.

⁵⁴ Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay, İstanbul, 2000, 312–313: s.

⁵⁵ KARA, age (NKMSD), 321. s.

⁵⁶ “dur-” ek fiili için bk. ERGİN, age. (TDB), 316. s.

⁵⁷ DAŞDEMİR, age (DKKSD), 137. s.

⁵⁸ KARA, age (NKMSD), 234. s.

-2. /-ası/

Hikâyelerde sadece bir yerde geçmektedir:

Göz açıp-yum-**ası** salımdan düşünişyärler.(D.T.128/28)

-3. /-cAk/

“Gerekme-cek” zatlarını sazagıñ düybünde gömdüler.(Ç.B.83/6)

... bar ünsüni bagşınıñ azgından çık-cak ilkinçi söze beripdi.(Ç.B.88/21-22)

Bagşı, mañlaya yazılardan gaçıp gutul-cak gumanın-a yokdur.(Ç.B.89/12)

Olariñ ber-cek cogabını hâzirden bilip durun. (Ab.H.103/30-31)

Ece meni ber-cek adamıñız kim? (Ab.H.108/2)

-4. /-dik/

Genelde olumsuz fiillerle kullanılmıştır.

...üçüni berme-dik gıcakçıdan ... (Ç.B.89/28)

... çağırılma-dık yere barma, görünme.(Ç.B.95/4)

...henize çenli hiç bagşınıñ yetip bilme-dik derecesinde aytdı-da...(Ç.B.99/10)

Men olariñ heniz maña dolı mälüm bolma-dık pikirlerini aytdım. (Ab.H.104/9)

Mergenov henizde dolı suratda huşuna gelip bilme-dik serhoş yaladı.

(D.T.131/21)

Gülнар bu vakanı germe-dik-bilme-dik kişi boldı.(D.T.134/13)

-5. /-An/

Bu ek Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman ortak işligi⁵⁹ şeklinde adlandırılır.

Geçmiş zaman ifade edebilir:

Gün süyr depä çık-an vagtları Akdepädeniñ deñinden geçdiler.(Ç.B.83/22)

Süyt içip otur-an yılan ganrılıp, barmagından agız salan yalı boldı.(Ç.B.85/25)

⁵⁹ “Öten Zaman Ortak İşligi”AZİMOV, age (HZTD), 415. s., SARIYEV, age (TGM), 62. s., A. A. GURBANOV, N. KÜRREYEV, age (TDG), 175. s., A. BORCAKOV, M. SARIHANOV, M. SÖYEGOV, B. HOCAYEV, S. ARNAZAROV, age (TDGM), 384. s.

Bagşı Sapar gıcakçınıñ öyünden gün batıp, garankı düş-en vagtı gidipdi. (Ç.B.88/23)

İncener enginden as-an goşasını düzedişdirdi-de... (D.T.127/6)

... Satlık Amanoviçden öñirti ses çık-an tarapa seretdi. (D.T.127/21-22)

-6. /-yAn/

Bu ek Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman ortak işligi⁶⁰ şeklinde adlandırılır. Geçmiş zaman ifade edebilir. Ekin ünlüsü uzundur:

Ol şu minuduñ özünde al-yan demi bilen yaşayardı. (Ç.B.81/18-19)

...cöven gora-yan oğlanlardan govı däldirin. (Ç.B.85/21-22)

Şol gice onuñ söy-yän gızı-da şol toy yerindedi. (Ç.B.98/15-16)

Meniñ bar gork-yan zadım eceme maslahat salmakdı. (Ab.H.103/22)

Meni bu hereketden köşkden çıkıp gel-yän bir topar gız sakladı. (Ab.H.104/20)

Men tanama-yan bilme-yän adamıma barcak däl. (Ab.H.108/8)

... ulı köçä çık-yan aynanıñ öñüne ılgadı. (D.T.129/19-20)

Göyä Mergenoviñ äñedäymeginden gork-yan yalı, özünü ıza çekdi. (D.T.129/21)

-6. /-r/

Olumlu fiil tabanlarına gelen bu geniş zaman sıfat-fiil eki hikâyelerde sadece bir yerde ikileme işlevinde kullanılmıştır:

Yara-r - yaramaz birisini alıp, yankı celladıñ ızına düşübermeli ekenim. (Ç.B.87/29)

-7. /-z/

Olumsuz fiil tabanlarına gelen bu geniş zaman sıfat-fiil eki hikâyelerde sadece bir yerde ikileme işlevinde kullanılmıştır:

Yarar-yarama-z birisini alıp, yankı celladıñ ızına düşübermeli ekenim. (Ç.B.87/29)

⁶⁰ "Häzirki Zaman Ortak İşligi" AZİMOV, age (HZTD), 425. s., SARIYEV, age (TGM), 64. s., A. A. GURBANOV, N. KÜRREYEV, age (TDG), 179. s., A. BORCAKOV, M. SARIHANOV, M. SÖYEGOV, B. HOCAYEV, S. ÄRNAZAROV, age (TDGM), 407. s.

2.2.2.2. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri

-1. /-(A)r/

Türkiye Türkçesinde “geniş zaman sıfat-fiili olarak bilinen bu ek, bağlama göre gelecek veya şimdiki zamanı da kastedebilir.”⁶¹ Türkmen Türkçesinde nâmelim gelecek zaman⁶² yani belirsiz gelecek zaman diye adlandırılır. İşlev olarak da sadece belirli olmayan gelecek zamana işaret eder. Fakat hikâyelerde birkaç cümlede ek fiilden önce Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kullanılmıştır. Aslında bu Özbek Türkçesinin etkisidir⁶³:

Şu yigrimi yılın içinde Yolbars goturın öldüren adamsı yetmiş-segsene yetdimikâ? – diyip, birisi beylekisine soval ber-er+di. (Ç.B.80/17)

Az vagtlı, gızgalañlı uruş ed-er+diler. (Ç.B.82/10-11)

Soñra bol’şevikleriñ depgisine çıdap bilmän guma, gelen ızlarına tarap gaç-ar+dılar. (Ç.B.82/11-12)

beyleki adamları bilen birlikde “gızıl tayaklılarıñ”, “samoohranlarıñ” atlılarıñ köprük cemleşen yerlerine gel-er+di. (Ç.B.87/6-7)

Bala-çagalarını bu yere galdırıp, özi göze görünmän, tamının tövereglerinde garavulçılık çek-er+di. (Ç.B.87/7-8)

Nähili cogap ber-er+käler? (Ab.H.104/1)

Diñe il yatıp it uklandan soñ sen garındaşlarımız bilen çıkıp gid-er+siñ. (Ab.H.107/15-16)

... Ata-ene nâme etse çagasınıñ peydasına ed-er. (Ab.H.108/28-29)

...seniñ guş etini iyşiñi sınılap otur-ar+ın. (D.T.130/26-27)

Gülñar bilen ecesi bize balıklı palav ber-er. (D.T.133/20)

⁶¹ KARA, age (NKMSD), 238. s.

⁶² AZİMOV, age (HZTD), 383. s., SARIYEV, age (TGM), 79. s.

⁶³ Rıdvan ÖZTÜRK, Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil, TDK Yay., Ankara, 1997, 198. s.

-2. /-Ay/

Azimov bu ekin menşei hakkında şunları söylemektedir: “*bu şekil aslında fiil, zarf fiil ve goymak yardımcı fiilinden oluşmuş olması mümkün: Al-a-goy, gel-e-goy...*

Dilin gelişme sürecinde benzeşme vb. durumların etkisi sonucu değişerek şu anki hâlini almış olsa gerek: gel-a-goy > gel-agay>gel-ay>gel-äy.”⁶⁴ Ağızlarda tespit edilen aşağıdaki kullanımlar Azimov’un bu görüşünü ispatlar niteliktedir:

“... *ga — bu şekil Caparbayev ağızında Edebî dildeki al-ay yerine oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır— ala:ga (al) gela:ga (gel) vb. Türkmen diyalektlerinde Dilek-Şart şekli farklı biçim birimlerle yapılmaktadır. Çovdur ve Göklen ağızında biçim birim -goy||-gay tıpkı alagay gelegoy. Yomut, Ersarı ağızında -a:|-ga: meselâ: ala:|ala:ga, gela:|gela:ga; Teke ağızında ve Edebî dilde -ay||-äy meselâ: ala:y||gelä:y.*”⁶⁵

“Edebî dilde Dilek-Şart diye adlandırılan, “a”, “e” zarf fiil eki ve “goymak”(koymak) fiilinin birleşmesinden oluşan “-ay, -äy” biçim birimi; tarafımızdan incelenen ağızlarda -a:y, -a:ga, -agay, -agoy şeklinde kullanılmaktadır. Meselâ: alay - ala:y, ala:ga I, alagay, alagoy II (al)”⁶⁶

Bu ek, bütüncemizi oluşturan hikâyelerde hem tezlik, ihtimal, istek ve emir ifade eden yüklem ismi oluşturmakta hem de fiile hafifletici anlam katmaktadır.

Ol haramzada obasında tapdır-ay+ø-sa yagşı. (Ç.B.81/4) (ihtimal)

...bir azrak vagt il-günüñ derdine yara-y+ø-sa+m diyen tamam bardı. (Ç.B.89/7-8) (tezlik)

Bolmasa, Sapar, ol öyleriñ birine bar-ay+ø-sa+k nädyer? (Ç.B.92/20) (ihtimal)

Men ayılgañ, çıkgınsız bir yagdayıñ gucagina dol-ay+ø-dı+m. (Ç.B.87/18-19) (ihtimal)

Birden önümüzden adam çık-ay+ø-sa? (Ab.H.102/8-9) (ihtimal)

⁶⁴ AZİMOV, age (HZTD), 390. s

⁶⁵ ŞAMURADOV, K.; Zapadniye Govoru Yomudskogo Dialekta, Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat, 1960, 19. s.

⁶⁶ ARAZKULİYEV, Sabur; Govoru Turkmen Turtkul’skogo Rayona Karakalpakskoy ASSR. Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat, 1962, 13. s.

... ile habar yayrad-ay+ø-sa nâhili bolar?" diyip pikir etdim.
(Ab.H.102/10)(ihtimal)

Dede, üşärsiñiz, bäräk gel-äy+iñ! (D.T.127/20) (istek)

Onuñ gözleri hanasından çık-ay-cak boldı. (D.T.127/22-23) (tezlik)

Bu ekin "ver-"⁶⁷ tasviri fiili ile aynı işlevde kullanıldığı da görülmektedir.

öz-özüne subut etmek üçin yöne bir zat diy-äy-mekçi+ø-di. (D.T.135/11-12)

Şeyle bol-ay+ø-sa, yüregim yarıl-ay-ma-z+mıka. (D.T.127/2-3)

Yigit gızı, gız yigidi gözleri bilen yuvd-ay-mak isledi. (D.T.129/10-11)

-3. /-yAr/

Bu ek, Türkiye Türkçesindeki /-yor/ ekinin karşılığıdır. Şimdiki zamanı göstererek yüklem ismi oluşturur. Ekin ünlüsü uzundur. Bazı ağızlarda /-yor/, /-or/ şekilleri mevcuttur⁶⁸:

... onuñ maña pata bermändigini-de yağşı bil-yär+siniz. (Ç.B.88/30-31)

...hezirki düşülen yağdayıñ asıl manısına dolı düşün-yär+ler. (Ç.B.90/12)

Humar geçenden soñ onuñ gızıgı gaç-yar. (Ç.B.93/14)

Govı däl men utan-yar+ın. (Ab.H.102/14)

men gatı geñ gal-yar+ın. (Ab.H.104/4)

Sen meni aldap yörsün öyd-yär+ın. (Ab.H.104/17)

Bulara nâme beyle ulı hormat goy-ya[r+sı]ñız. ⁶⁹ (Ab.H.105/28)

Siz her gün kenarda gez-yä[r+siñ] iz+mi. (D.T.135/18)

Ertirem işle-yä[r+si]ñiz+mi. (D.T.135/22)

Şu golaydaki adalara günde on gezek dağı gatna-yar. (D.T.122/14)

Bir zatlari agtar-yar+ø-di. (D.T.125/8)

⁶⁷ Mazhar KÜKEY, Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller, Ankara, 1972, 13. s.

⁶⁸ AZİMOV, age (HZTD), 373. s. Ärsarı Dialekti, Salır Dialekti.

⁶⁹ Teke ağzının özelliğidir. AZİMOV, age 373. s Teke Dialekti.

-4. /-cAk/

Gelecek zaman anlamında yüklem ismi oluşturan sıfat-fiil ekidir. Bu ek yine⁷⁰ Türkiye Türkçesinden farklı olarak ardından şahıs ekleri almaz:⁷¹

Agam, şu zerarlı boldı, meniñ gidip bil-cek däl diyip aydanım. (Ç.B.85/29-30)

Kim şu vagtlar oña soñkuca dövüm çöregini berme-cek. (Ç.B.95/13)

Men onda ertir adam iber-cek. (Ab.H.72103/28)

Beyt-cek⁷² bolsañız men git-cek. (Ab.H.107/9)

Men tanamayan bilmeyän adamıma bar-cak däl. (Ab.H.108/8)

Ol bu sözi soñurrak ayt-cak+ø-dı. (D.T.135/10)

Onuñ gözleri hanasından çıkay-cak boldı. (D.T.127/22-23)

Men birsellem restoranda oturıp gayt-cak. (D.T.129/18)

Ekin ardından bazen üçüncü çokluk şahıs eki gelebilir:

Ertir gice seni ekit-cek+ler. (Ab.H.107/3)

-5. /-z/

Üçüncü teklik ve çokluk şahıs eki ile birlikte olumsuz fiil tabanlarında kullanılan geniş zaman sıfat-fiil ekidir:

Yolbars aga, indi seni dogran eceñ hem tanama-z. (Ç.B.83/14)

Başlık aga, men barıp, oña baş-üç aydım aydıp bermesem bolma-z. (Ç.B.90/29)

Yogsam han beydip gazabına tutma-z+ø-dı. (Ç.B.94/3)

Olar düybünden razı bolma-z+lar. (Ab.H.104/2)

Hemme zadıñ aňığına yetcek bolup oturma-z+lar. (Ab.H.105/30)

Ertir şu gapıdan girip-çımak adam ogluna başartma-z. (Ab.H.107/15)

...Gülнар şu yerde bolan bolsa, belki, beyle bolma-z+ø-dı. (D.T.126/17-18)

Şeyle bolaysa, yüregim yarılayma-z+mıka? (D.T.127/2-3)

⁷⁰ bk. /-mAII/ (2.2.1.1.2 Yüklem İsmi Yapan İsim-fiiller)

⁷¹ "Bilinen gelecek zaman fiile -cak / -cek eklerinin eklenmesiyle yapılıp, şahıs gösteren ekleri kabul etmez" A. BORCAKOV, M. SARIHANOV, M. SÖYEGOV, B. HOCAYEV, S. ARNAZAROV, *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, Morfologiya Ruh Yay. Ankara, 2000, 277-279. s.

⁷² Eksiltili bir yapıdır bey[le e]t-cek].

-6. /-r/

Birinci, ikinci teklik ve çokluk şahıs eki ile birlikte olumsuz fiil tabanlarında kullanılan geniş zaman sıfat-fiil ekidir:⁷³

...Damla barıp bilme-**r**+in diyip... (Ç.B.86/5)

Özüm dirikām hiç adama berme-**r**+in. (Ç.B.90/10)

Emma bu gezek beydip bilme-**r**+is. (Ç.B.95/4-5)

Yöne men ulularıñ sözüniñ arasına goşulup bilme-**r**+in. (Ab.H.104/15)

-7. /-(l)r/

Bu ek, geniş zamanda⁷⁴ olduğu gibi şimdiki zamanda da bazen “r”ve “l” ünsüzlerinden biri ile biten fiillerde düşmekte ve bir telâfi uzunluğu ortaya çıkmaktadır:⁷⁵

Olarıñ bercek cogabını hâzirden bilip du-**r**+un. (Ab.H.103/30)

Oba şol öñki yerinde otı-**r**. (Ab.H.108/15)

Ecem bilen dâdem bir zada güymenip otı-**r**+ø-dılar. (Ab.H.109/21)

... yigrimi başine çıkan sallahın ähli zatlari çaşıp yat-**ır**+dı. (D.T.132/5)

Mergenov çay içip otı-**r**+ø-dı. (D.T.134/3)

-8. /-øp/

Bu ek Türkiye Türkçesinde zarf fiil eki olarak kullanılır.

Ol belent başını aşak egi-**ip**+ø-di+ø. (Ç.B.86/17)

Bagşı-da, gıcakçı-da gatı yadapdırlar. Suvs-a-**p**+dır+lar. (Ç.B.93/19)

Yokarı mertebeli adamlar eyyâm birinci halkanı doldur-**ıp**+ø-dılar. (Ç.B.94/14)

Bularıñ gürrüñi gız-**ıp**+ø-dı+ø. (Ç.B.94/14)

Saçınıñ yarısından govragı agar-**ıp**+ø-dı+ø. (Ab.H.104/28-29)

Dogrudan-da meniñ yagdayım örän ağırlaş-**ıp**+ø-dı+ø. (Ab.H.107/22)

⁷³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. C., 1106. s.

⁷⁴ “Sonu “r” ve “l” ile biten fiillerde geniş zaman eki bazen düşmekte ve bir telâfi uzunluğu ortaya çıkmaktadır” Yard. Doç. Dr. Mehmet KARA, Türkmence (Giriş – Gramer – Metinler – Sözlük), Ankara, 2000. 17. s.

⁷⁵ AZİMOV, age (HZTD), 372. s

Tas ızından yetip: "Yor kaçalı!" diy-ip+ø-di+m. (Ab.H.)

Yüz görülyän adam boylı aynanıñ hili bütünley pesel-ip+ø-di+ø. (D.T.116/27)

Nazarını diysene, tas özümnden gid-ip+ø-di+m. (D.T.129/29)

-9. /-Amok/, /-Añok/, /Anok/, /-amızok/, /-Añızok/, /-Anoklar/

Türkiye Türkçesinde benzeri olmayan bu biçim birim aslında birden fazla ekin ve kelimenin bir araya gelmesi ile hece düşmesi sonucu oluşmuştur:

bil-e[n+i]m+[y]ok > bil-emok

bil-e[n+i]ñ+[y]ok > bil-eñok

bil-en[+i+y]ok > bil-enok

bil-e[n+i]miz+[y]ok > bil-em(i)zok

bil-e[n+i]ñiz+[y]ok > bil-eñ(i)zok

bil-en+[y]ok+lar > bil-enoklar.

Şimdiki Zaman yüklem ismi olumsuzluk şekli yapar (Hâzirki-Öten zaman)⁷⁶

... gulagımız tüpeñ sesinden başga ses eşid-enok. (Ç.B.82/26)

Musulmançılıkda aydım bilen ölüm bir yere sıg-anok ahır. (Ç.B.85/30)

... Men hiç zatdan gork-amok. (Ç.B.89/6)

Biz hana aydıp ber-em[i]zok. (Ç.B.95/19-20)

Men heniz olara maslahat sal-amok, Orazgılı. (Ab.H.103/27)

Ya, senem olarıñ täsirinden çıkıp bil-eñok+ mı? (Ab.H.104/5)

Emma diñe enem-atam meni maldan govı gör-enok. (Ab.H.107/30)

Telefon işl-ünok – diydi. (Ab.H.108/20)

Bukcanı tayyarla sandığını doldur diyip daşımdan ayrıl-anok-dı. (Ab.H.109/17-18)

Men mumı bil-emok. Bilmelimi? Elbetde! (D.T.117/14)

Ayağı bişen tovşan yalı belli bir yerde oturıp bil-enok. (D.T.119/17-18)

Bagışlañ men siziñ adınızı-da bil-emok nirede işleyändiginizi-de. (D.T.122/19)

⁷⁶ BORCAKOV, SARIHANOV, SÖYEGOV, HOCAYEV, ARNAZAROV, age (TDGM), 272. s.

Yöne ondan kem bolar hem öyd-emok. (D.T.124/28)

Men-ä bil-emok veli şeyle zat cennetde-de yok bolsa gerek. (D.T.125/4-5)

Bol-anok – diyip, Mergenov başını yaykadı. (D.T.126/12)

Ol dılcagazlar iñňe yalıcak kiçicigem veli, şonda-da telegraf agacı dälđirin öyd-enoklar. (D.T.132/11)

Yör-änoklar-da, zol “cık-cık” edip durlar. (D.T.132/18-19)

2.2.2.3. Birleşik fiil içinde kullanılan sıfat-fiil ekleri

-1. /-mAçI/

Türkmen Türkçesinde bu ek (İşlgin Hıyal Şekili) *bol-* yardımcı fiiliyle birleşerek “davranma, niyetlenme”⁷⁷ ifade eden birleşik fiil oluşturur.

Ahırsoñı hiç zat çıkmacagam bilenden soñ atlan-maçı boldu. (Ç.B.86/19-20)

Birnäçe vagt dımp oturanımdan soñ, men bir zadı anıkla+maçı boldum. (Ab.H.109/1)

Ekin Türkmen Türkçesinde sıklıkla geçen /-Ay/ eki ve ek fiille bir arada kullanıldığı da görülmektedir.

...yöne bir zat diyäy+meçı+ø-di. (D.T.135/10-11)

-2. /-cak bol-/

Onuñ gözleri hanasından çıkay-cak bol-dı. (D.T.127/22-23)

2.2.3. Zarf-fiiller (Ulaç, Belirteç, Trm. Hal İşlik, İng. Gerindium)

“Bunlar, öğelerinin dizilişi açısından bağımsız bir cümle gibi görünen yan cümleleri, fiillerin olumlu veya olumsuz tabanlarına gelen bazı ekler aracılığıyla geçici olarak zarflaştıran fiilimsilerdir”⁷⁸:

⁷⁷KÜKEY, age (UÖTF) Ankara, 1972, 22.s.

⁷⁸KARA, age (NKMSD), 239. s

2.2.3.1. Bağlama zarf-fiil ekleri

“Bütüncede kullanılan bağlama zarf-fiilleri, eklendikleri cümleyi - tümleç gibi görünse de- bir tümleç-yüklem ilişkisiyle kendinden sonraki cümleye bağlamaz; bunların görevi iki bağımsız cümleyi sıra ilişkisiyle birbirine bağlamaktır.”⁷⁹:

-1. /-(yI)p/

İne, taşla-p, ga-çıp, gaydan ili barada Yolbars goturiñ bilyän zatlari şulardı. (Ç.B.82/20-21)

Yolbars gotur derrev hanıñ yanına bar-ıp, öz yerine başga birini ibererdi. (Ç.B.82/22-23)

... ayagından çek-ıp düşür-de, önüne sal-ıp al-ıp gel. (Ç.B.82/28-29)

Annabibi bağışla – diy-ıp ol iki elini döşünde goy-ıp boynunu burdı. (Ab.H.102/25)

Orazgılı başını aşak sal-ıp içini hümler-ıp gitdi. (Ab.H.104/18-19)

Şu aralıkda enginden ayr-ıp, gelen tüpeñi Satlık Amanoviçin çep ayagınıñ üstüne gaç-ıp, başam barmagını gati ağırtıdı. (D.T.127/23-24)

2.2.3.2. Benzerlik zarf-fiil ekleri

-1. /-cAk yalı /

Bu ses gulaklarına degen adamlar ay gör-cek yalı bolup öyleriniñ önüne ilgaşıp çıkdılar. (Ç.B.92/11-12)

-2. /-(y)An yalı/

Çuval bağışı şundan soñ mihmanını tanadı, onuñ üstünden bir çelek buzlı suv guyl-an yalı boldı. (Ç.B.84/7-8)

... barmagından ağız sal-an yalı boldı. (Ç.B.85/25-26)

... adamlarıñ üstüne daş okl-an yalı edip olayardı. (Ç.B.97/22)

⁷⁹ KARA, age (NKMSD), 240. s

Her yuvdum bukurdakdan geen badına aeni stne guyl-an yalı siip gidyardı.(.B.93/23-21)

Halıları glleri-de eyle bir arassadı veli olar elektrik ışığına ısıl-da-yan yalı bolup dur. (Ab.H.105/18-19)

“Diysemmikäm diymesemmikäm?” diyen soragı başında aylap ık-yan yalı birsalım dımıp oturdı.(Ab.H.107/1-2)

Ähli zat magazinden yanı getiril-en yalı yaldırıyardı.(Ab.H.105/17)

— Näme oklav yuvd-an yalı bolup otırsı.(Ab.H.105/25)

Öz-özi bilen gepleş-yän yalı eyle diydi(Ab.H.108/26-27)

Gızı bedenine tok url-an yalı boldı.(D.T.129/21)

Göyä Mergenovi äñedäymeginden gork-yan yalı, özüni ıza çekdi.(D.T.129/21-22)

-3. /-Ar yalı/

Oları sözlerine görä oba bar-ar yalı dälđi.(.B.82/17)

Aydımlarımı her sözünü olar eşid-er yalı edip aydarın.(.B.95/29)

İşallasa, gövnüden tur-ar yalı edip aydarıs, han aga.(.B.96/28)

Emma bu yerden oları näme hakda gürleşyändigini eşid-er yalı dälđi.(Ab.H.106/7-8)

Meni gice idip äkid-er yalı men sıgır däl.(Ab.H.107/6)

Onso bu yerde ge gal-ar yalı zat barmı?(D.T.115/23)

2.2.3.3. Hedef zarf-fiil ekleri

-1. /-mAgA/

Sağlık-amanlık oraş-maga başlamanka Yolbars gotur yağlığını ayırdı.(.B.84/5-6)

Beylekiler-de ol bada yerinden turup, gayra-gayra çekildiler, bağsa töre ge-mäge yol açdılar.(.B.88/14)

Onsoam her kişi seni gania geip, kemaanı eline al-maga yürek edip bilmez. (.B.90/9-10)

...atlı iberip, bu yere habar berip, oları tutdur-**maga** hiç hili yol tapmadığını...(Ç.B.90/26)

Olarıñ öñyeteni bagsını tepesine tâç et-**mäge** tayındı.(Ç.B.92/12-13)

oña “seniñki nädogrı” diy-**mäge** -de milt edip bilmeyärdim.(Ab.H.)

... iki sanı suv guşunuñ oynap yörşini sınla-**maga** durdı. (D.T.127/9)

Rugsat vagtında Krasnovodskide dınç al-**maga** gelipdir. (D.T.128/13-14)

... övrenyärđi ya-da övren-**mäge** çalışyardı. (D.T.129/4-5)

Yöne velin, diy-**mäge** zat tapmadı. (D.T.135/12)

-2. /-mak için/

... mihmaniñ “gövnüni tap-**mak için**” yığrıyardı, yakımlı sözler aydyardı, gumdakılarıñ hal-yagdayları barada sorasıyardı.(Ç.B.84/30-31)

Çuval bagsı birden batırlık etdi-de, han bilen görüş-**mek için** oña tarap yöredi.(Ç.B.96/12-13)

Hem-de şu gelen kararını öz gövnüne makulla-**mak için** delil agtaryardı.(Ç.B.97/12-13)

...ukıbını yitirmändigini öz-özüne subut et-**mek için** yöne bir zat diyäymekçidi. (D.T.135/11)

2.2.3.4. Karşılaştırma zarf-fiil ekleri

-1. /-enden/

Yat illerde ayrıçılık çek-**enden** / Ursa-sökse, horlasa-da il yağşı...(Ç.B.95/25)

2.2.3.5. Karşıtlık zarf-fiil ekleri

-1. /näçe ... -sa -de/

İrden biriniñ öyüne barmagı **näçe** kın görse -**de**, başga alacı bolmanı için revkomıñ başlığınıñ öyüne bardı.(Ç.B.90/18-19)

-2. /-man/

Türkiye Türkçesindeki /-mAdAn/ ekidir⁸⁰. Ekin ünlüsü uzundur.

... *hovaniñ sovuklığına gara-man, köşgün gündogarındaki бага çıkdık.*
(Ab.H.102/3)

2.2.3.6. Niteleme zarf-fiil ekleri

-1. /-ey/

İkilemeler içinde yer alan bu ek hikâyelerde bir yerde geçmektedir.

Men-ä gürl-ey gürl-ey yadadım. (D.T.119/3)

-2. /-man/⁸¹

Özüniñ açdığına, suvsuzdığını gara-man, ökçesi yeñledi. (Ç.B.95/25)

... *çayını-da gaygır-man atyardılar.* (Ç.B.97/6)

Han bir bolşını boz-man, başını diñleyärdi. (Ç.B.97/8)

Onun nehili edip duşumdan geçenini-de duy-man galıpdırın. (Ab.H.102/23)

... *çirasını yak-man, ulı köçä çıkıyan aynanıñ öñüne ilgadı.* (D.T.129/19-20)

-3. /-ıp/

... *saçlarını ösdüren mugallımları ata süyred-ıp öldürüyärdiler.* (Ç.B.82/9)

Ol yerde balçabık diyen bela agzını aç-ıp durdı. (Ç.B.82/17-18)

Yere giren bolsa gulagından çek-ıp çıkar. (Ç.B.82/28)

beyleki elini boynumdan or-ap aldı. (Ab.H.102/5)

Dädem ecemi başga bir caya çağır-ıp äkitdi. (Ab.H.106/6)

Älemdäki Ay gaş kak-ıp gül-üp seredyärdi. (D.T.114/2-3)

İkisi uzak otur-ıp onat dostlaşdılar. (D.T.123/7)

⁸⁰ AZİMOV, age (HZTD), 434. s.

⁸¹ bk. Karşıtlık Zarf Fiil Ekleri (2.2.3.5.)

2.2.3.7. Yapmacıklık zarf-fiil ekleri

-1. /-me-dik+sire-en/

Yapmacıklık ifade eden bu ek, fiil olumsuzluk eki /-me/, sıfat fiil eki /-dik/, isimden fiil yapım eki /+sire-/⁸² ile sıfat fiil /-en/ ekinin birleşerek kalıplaşmasından oluşmuştur. İsimden fiil yapım eki /+sire-/ ile sıfat fiil /-en/ ekinin ünlüleri birleşerek geniş “ä” ye dönüşmüştür:

Bil-me-dik+sir-än bolup sürüber. (Ç.B.100/19)

Yöne men bil-me-dik+sir-än bolup özüme tapşırılan işi etmek bilen boldum. (Ab.H.106/4-5)

Orazmırat Mergenoviñ deñinden gör-me-dik+sir-än bolup geçdiler. (D.T.116/16-17)

2.2.3.8. Zaman zarf-fiil ekleri

2.2.3.8.1. Zamanda eşitlik zarf-fiil ekleri

Bunlar, yan cümleyle temel cümlelerin gerçekleştirilme zamanının aynı veya birbirine çok yakın olduğunu gösteren eklerdir.

-1. /-AndA/

Nirede – diyip, sor-anda, Çuval başınıñ kiçicik gözleri umıt bilen yağılanıp gitdi. (Ç.B.89/21-22)

İne aydım ayd-anda şolar hem eşider yalı edip, ören belent ses bilen ayt. (Ç.B.91/6-7)

...Recepgulınıñ bu sözleri eşid-ende yerden-gökden örki üzülen yalı boldı. (Ç.B.98/1-2)

...kiçicik eli eline deg-ende Mergenoviñ başı aylandı. (D.T.128/16)

⁸² GABAİN, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet AKALIN, TDK Yay. Ankara, 1995, 50. s.

...öylerine *gel-ende*, kakası Satlık Amanoviç onı gapılarınıñ agzında garşıladı (D.T.129/14-15)

-2. /-an+ım+da/

Emma nāme üçindir men öyümize *ugr-an+ım+da* ruhuma bir hili düşnüksiz yeñillik aralaşdı. (Ab.H.104/25)

Gapıdan *gir-en+ım+de* ecem meni sovuk garşıladı. (Ab.H.105/9)

2.2.3.8.2. Zamanda öncelik zarf-fiil ekleri

Yan cümledeki eylemin temel cümledeki eylemden daha önce yapıldığını ifade eden zarf-fiil ekleridir:

-1. /-An soñ/

Saçakdaki çöraq azal-*an soñ*, ızlı-ızına iki-üç çäynak çay içenden *soñ*, Yolbars goturiñ añırsına oba gondi. (Ç.B.84/31)

Han kaka çağır-*an+soñ* ol, “yöneñ” nāme? (Ç.B.85/12)

-2. /-An+ø+dAn soñ(ra)/

Aslında üçüncü teklik sahis

İne, han agamız Damladan başbitin dolanıp *gel-en+den soñ*, yurdu tázaden ele *alan+dan soñ*, toy-tomaşa onsoñ başlanar. (Ç.B.81/12)

...çay iç-*en-den soñ*, Yolbars goturiñ añırsına oba gondi. (Ç.B.84/31)

Ahırsoñı hiç zat çıkmacaganı bil-*en+den soñ* atlanmakçı boldı. (Ç.B.86/19)

Mihmanlar *gel-en+den soñ* dervezäniñ şol düynki yapılışıdı. (Ab.H.109/16)

Diñe il yatıp it ukl-*an+dan soñ* sen garındaşlarımız bilen çıkıp gidersiñ. (Ab.H.107/15-16)

Eğer eklendiği fiil ünlü ile bitiyorsa /-An/ ekinin ünlüsü ile birleşerek uzunluk oluşturur.

Birnäçe gün yol yör-*än+den soñ*, iki yolagçı gelip, hanıñ çadırlarınıñ golayında at başını çekti. (Ç.B.92/1)

...üç-dört ädiml-ün+den soñ, yüregi onı öz ıgtıyarına goymadı. (D.T.129/12)

-3. /-an+ı+n+dan soñ/, /-an+ı+n̄+dan soñ/, /-an+ı+m+dan soñ/

Adat şeyle. Senem bar-añ⁸³+soñ tanar gidersiñ. (Ab.H.108/7)

Birnäçe vagt dımıp otur-an+ı+m+dan soñ, men bir zadı anıklamakçı boldum.
(Ab.H.109/1)

Ol gızınıñ kagızlarını yıgnaşıp bol-an+ı+n+dan soñ, başga planetadan gelen adam yalı... (D.T.128/9-10)

-4. /-p/

Yolbars gotur derrev hanıñ yanına bar-ıp, öz yerine başga birini ibererdi. (Ç.B.82/22-23)

Çuval bagşı tamıñ öñüne çık-ıp, "mıhmanlarını" ugratdı. (Ç.B.86/30)

Bagşı görkezilen yere geç-ıp, çök düşüp oturdı. (Ç.B.88/16)

...iki ayagımı atın garnınıñ aşagından yüp ayla-p al-ıp gayım bağladı.
(Ab.H.110/31)

... bir gulagımdan gir-ıp beyleki gulagımdan çıkyardı. (Ab.H.111/11)

Ahırı biri gel-ıp gapını açdı. (Ab.H.111/25)

Men birsellem restoranda otur-ıp gaytcak. (D.T.129/18)

Mañlayını sovuk ayna degr-ıp, hiç bir manısız köçä tarap seretdi. (D.T.129/24)

2.2.3.8.3. Zamanda sınırlandırma zarf-fiil ekleri

2.2.3.8.3.1. Zamanda bitiş sınırı

-1. /-yança/

Bir habar bol-yança şu yerde boluberiñ (Ç.B.93/18)

...adamlar sıçrap turup-da tä han geçip yerine otur-yança oklav yuvdan yalı bolup, dim-dik durdular. (Ç.B.96/9-10)

⁸³ Eksiltili yapıdır: bar-a[n+ı]+ñ[+dan] soñ.

Gün bat-yança yene-de kân zat peyda boldı. (Ab.H.109/13)

2.2.3.8.5. Zamanda sürerlik zarf-fil eki

-1. /-dİg+I+sayı/

Bu ek sıfat fiil, nitelenen hâl eki⁸⁴ ve “sayı” edatından⁸⁵ oluşmuştur.⁸⁶ Zamanda süreklilik ve eylemdeki olgunun dereceli olarak arttığını belirtir:

Onsoñ, oba golaylaş-dİg+ı+sayı onuñ inciginiñ sandıraması tebigı zatdı.(Ç.B.82/21)

Aydım dovam et-dİg+i+sayı Recepgulı şol bagşınıñ düypsüz gara deñziniñ içinde yüzmege başladı.(Ç.B.98/3-4)

2.2.4. Kip

“Cümlelerin zamanın belli bir kesimine göre birinci dereceden yorumu, Türkçe’de isim fiillerin kipleriyle mümkündür.”⁸⁷ Hikâyelerde bu kipler, dört şekilde kullanılmıştır:

-1. Geniş zaman (muzari) kipi (/ø-ø/)

Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi işaretsizdir.

Atlarıñ önde baryanı ören eginlek, dayavdı+ø-ø+ø. (Ç.B.80/8) (+ø-ø+ø: +ek fiil – Kip+Şahıs)

Siz yalı pähimli serkerdeler bizdenem govı bil-yär+ø-ø+ler ahırı,...(Ç.B.85/31)

Siziñ işiñiz kân aladañız başıñızdan ag-yar+ø-ø+ø.(Ç.B.90/30)

Ecem veli obanıñ iñ soñkı feodalıdı+ø-ø+ø. (Ab.H.103/23)

⁸⁴ bk. (2.1.3.21. Tamlanan hâli)

⁸⁵ Tuna BEŞEN, Türkmen Türkçesinde Edatlar, Ankara Ü., Sos. Bil. Ens., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2002, 83. s.

⁸⁶ bk. (2.1.3.32.Zamanda derecelendirme hâli)

⁸⁷ Efrasiyap GEMALMAZ, (Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri), Erzurum, 1982, 145. s.

Men Orazgulını şu gizmalığı üçin-de halayar+ø-ø+ın. (Ab.H.104/8)
İşe barıp – barmazlık meniň ıgtyarımdaki zat däl+ø-ø+ø. (Ab.H.106/18)
“Şol-da, şol” bolşup, beynilere habar yetir-yär+ø-ø+ler. (D.T.128/25-26)
Yör, balam, çay içeli. Yaňıca Baku suvunu getirip git-di+ø-ø+ler. (D.T.130/7)
Şahırlar, yazıcılar söygi barada ızını üzmän yaz-yar+ø-ø+lar. (D.T.128/20)

-2. Görülen/bilinen zaman (hikâye) kipi (/dl/)

Çuval bagşı ayagını basan yerini saygarma-yar+ø-di+ø. (Ç.B.88/5)
İki düyemiň birini öldürüp, bütin Seňňeri çagır-ar+ø-di+m. (Ç.B.95/11)
Yogsam han beydip gazabına tutma-z+ø-di+ø. (Ç.B.94/3)
Bu gelenler yöne yere gelen adamlar däl+ø-di+ø. (Ab.H.106/10)
Munuň için artist bolmalı+ø-di+ø. (Ab.H.109/2)
...- Men seni beyle gaharcansın öytmeýär+ø-di+m. (Ab.H.103/5)
Yöne veli, roman ızından roman oka-yar+ø-di+ø. (D.T.129/3-4)
Ömürlik yoldaş diyeninem şonuň yalı bol-sa+ø-di+ø. (D.T.129/29-30)
Olarıň gülküsini diňe hereketlerinden aňmak bol-yar+ø-di+ø. (D.T.136/9)

-3. Öğrenilen/duyulan zaman (rivayet) kipi (/mlş/, /+e-ken/)

“Hikâye kipinde verici muzari kipinde olduğu gibi yine mesajına konu olan hadiselerin şuurunda, rivayet kipinde ise, değildir.”⁸⁸ Türkmen Türkçesinde, bu kip iki ekle yapılmıştır.

/-mlş/

İl-günüň derdi üçin dören adamlara huday uzak ömür berer+ø-miş+ø. (Ç.B.89/13-14)

Bahaň beyleki gızlarıňkadan az bolar yalı sen kimden kem+ø-miş+iň. (Ab.H.109/6-7)

“Veyt-veyt” diýer dur-ar+ø-muş+lar. (D.T.125/22)

Onsoň ol näme üçin gelşiksiz bol-yar+ø-muş+ın? (D.T.115/15-16)

⁸⁸ GEMALMAZ, age, 145. s.

Näme bol-up+ø-mış+ın? (D.T.116/7)

/+e-ken(i)/

Bu ek, /+er-/ fiili ile /-ken/ sıfat fiil ekinin birleşmesiyle öğrenilen geçmiş zaman işlevini yerine getirir. Bu biçim birim Özbek Türkçesinde daha yaygın olarak kullanılmaktadır.⁸⁹

Meniñ ihlasım yele sovrulan zat eken-dä. (Ab.H.104/7)

Emma dolı manısındaki begenç дәл eken. (Ab.H.104/26-27)

Öyümüzde maña ören ağır yagday garaşyan ekeni. (Ab.H.104/27)

Men öye gelenimde дәdem hovlınıñ daşında köv-söv edip yören eken. (Ab.H.105/7)

-4. Şart kipi (/sA/)

“Şart kipi, zaman merkezi bakımından muzariye uymakla beraber, yapısında yer aldığı cümleyi diğer bir cümlenin yüklemine şart tümlecisi olarak”⁹⁰ bağlar.

Yöne veli, gurbumiñ çatdıgıça bir azrak vagt il-günüñ derdine yaray+ø-sa+m diyen tamam bardı. (Ç.B.89/6-7)

Bolmasa, Sapar, ol öyleriñ birine baray+ø-sa+k nädyer? (Ç.B.92/20)

İ[n]şalla[h]+ø-sa+ø, gövniñden turar yalı edip aydarıs, han aga. (Ç.B.96/28)

Birden öñümüzden adam çıkay+ø-sa+ø. (Ab.H.102/8-9)

... ile habar yayraday+ø-sa+ø nähili bolar? (Ab.H.102/10)

Çagalardan birisi onuñ gövniñe yaramayan bir iş edey-se+ø dat onuñ gününe. (Ab.H.104/31-105/1)

Şeyle bol-ay+ø-sa+ø, yüregim yarılaysmazmıka? (D.T.127/2-3)

⁸⁹ ÖZTÜRK, age(UÖTF), 203. s

⁹⁰ GEMALMAZ, age. (STTFED), 145. s.

2.2.5. Şahıs ekleri

Hikâyelerde şahıs ekleri beş tipte incelenebilir:

-1. Birinci tip şahıs ekleri

Öğrenilen geçmiş zaman, şart isim-fiil eklerinden (bk. 2.2.1.1.2. Yükleme ismi yapan isim-fiil ekleri) herhangi biriyle ya da görülen geçmiş zaman kipiyle çekime giren şahıs ekleridir:

Birinci teklik şahıs eki : /+m/

Batır men bolşunu bolşu yalı aytdı+m. (Ç.B.86/24)

Yöne men yer-yurdu taşlap gaytdı+m. (Ç.B.97/9)

Döşüm açıp çıksa+m gışın yeline / Ogrın-dogrın baksa+m gıza-geline. (Ç.B.97/26-26)

Menem seni beyle gödeksin öytmeyardı+m. (Ab.H.103/6)

men Orazgulınıñ ızından yetsemem yeterdi+m. (Ab.H.104/21-22)

Yagdayım şeyle ağır hem bolsa men tas cakgıldap gülüpdi+m. (Ab.H.107/19)

Men deñiz kenarına gezelence çıkdı+m. (D.T.117/10)

Diñe kinoteatrlarda nebiçileriñ medeniyet köşgünde boldı+m. (D.T.121/30)

Bu görnüşe onuñ bilen bilelikde sın etse+m. (D.T.127/3)

İkinci teklik şahıs eki : /+ñ/, /+ñız/

biriniñ telpegini al diyseñ kellesini alıp gelyän meşhur ganhordı. (Ç.B.80/13)

... başga sen bir zat diydi+ñ+mi-diymedi+ñ+mi hem diymedi. (Ç.B.93/16)

Vah, gözüñe döneyin nireden çıkdı+ñ? Nirelere gayıp boldı+ñ. (Ab.H.112/1)

Tämiz hovada gezse+ñ bolmayamıdı. (D.T.129/16)

Näme sorasa+ñ, bir söz bilen cogap beryardı. (D.T.130/11)

Siz meni guvandırdı+ñız. (D.T.121/25-26)

Siz nireli? Bu yere täze geldi+ñız+mi. (D.T.121/17)

Siz meni ilki haçan gördü+ñız? (D.T.135/14)

Siz govı aytdı+ñız. (D.T.136/21)

Üçüncü teklik şahıs eki : /+ø/

... sovk şemal yakımlıdı+ø, ukudan açyardı+ø. (Ç.B.80/4-5)

Yolbars gotur ondan hem beterdi+ø. (Ç.B.81/18)

Gapıdan girenimden ecem meni sovk garşıladı+ø. (Ab.H.105/9)

Dogrudan-da meniñ yagdayım örän ağırlaşıpdı+ø. (Ab.H.107/22)

Ol Soyuzıñ köp şäherlerinde boldı+ø. (D.T.113/6-7)

Duzlı ağır deñiz yeriñ öykeni yalı bolup mähnet birmeñzeş hereket edyärđi+ø. (D.T.114/18-19)

Onyança Gülnar yine sözledi+ø. (D.T.116/4-5)

Birinci çokluk şahıs eki : /+k /

Yolbars batır bilen bile gelip bilmedi+k. (Ç.B.93/10)

Emma, ine, görşüñiz yalı onuñ ızısüre gelip yetdi+k. (Ç.B.93/11)

Eger biz ata-babalarımızñ aydanına uysa+k, onda ol yere barmalı däl. (Ç.B.95/3)

Biz biri-birimize golay yörep yolumızı dovam etdi+k. (Ab.H.103/3)

Ehli gürrüñleri edip gutarardı+k. (Ab.H.103/10-11)

Seni adam etdi+k. (Ab.H.108/10)

İkinci çokluk şahıs eki : /+ñlz/

O-ho, adamlar siz bağısıñıñ gövñündäkisine düşüñdi+ñiz+mi? (Ç.B.98/28)

Onda nähili razı boldu+ñız. (Ab.H.108/6)

Üçüncü çokluk şahıs eki : /+ø/, /+ø+(lAr)/

Tutaysa+ø+lar+am etimizi çişe düzerler... (Ç.B.81/25)

... yüzlerini gice tutup, yığı-yığıdan oba çozyardı+ø+lar. (Ç.B.82/8)

...yüklerini göterip bilmen başlarını aşak egip oturan yalıdı+ø+lar. (Ab.H.102/5-6)

Barınıñ-da köpüsi yanmayardı+ø. (Ab.H.102/7)

Borçı bolanı üçin meni-de senin dädene satdı+ø+lar. (Ab.H.108/13)

Bu baş günüñ giceleri-de güzel boldı+ø. (D.T.113/27)

Gızlar övrümden ızlarına övrüldi+ø+ler. (D.T.116/16)

-2. İkinci tip şahıs ekleri

Öğrenilen geçmiş zaman kipiyle çekime giren şahıs ekleridir:

Birinci teklik şahıs eki : /+im/

... *yankı celladıñ ızına düşübermeli eken+im. (Ç.B.87/29-30)*

İkinci teklik şahıs eki : /+İñ/

...*akıl diyen zadı bercek adamıña-ha gaygırman beryän eken+iñ-ov! (Ç.B.83/15)*

Bu yerlere gelmäge-de vagt tapyan eken+iñ-ov! (Ç.B.96/15)

Bahañ beyleki gızlarındı az bolar yalı sen kimden kemmiş+iñ. (Ab.H.109/7)

Onsoñ ol näme üçin gelşiksiz bolyarmış+iñ. (D.T.115/15-16)

Üçüncü teklik şahıs eki : /+ø/, /+ın/

İl-günüñ derdi üçin dören adamlara huday uzak ömür berermiş+ø. (Ç.B.89/13)

... *dädem hovlınıñ daşında köv-söv edip yören eken+ø. (Ab.H.105/7)*

İrden turup gözümi açsam ecem heniz ukuda eken+ø. (Ab.H.107/18-19)

Öyümüzde maña ören ağır yağday garaşyan ekeni+ø. (Ab.H.104/27)

Näme bolupmış+ın. (D.T.116/7)

... *yolkanıñ añırsına geçip çöp dövüp durmalımış+ø+mı? (D.T.116/8)*

Geyinmegi-de başaryan eken+ø. (D.T.116/21)

İkinci çokluk şahıs eki : /+iñiz/

Siz bu yerde yamı dogan çağa yalı eken-iñiz. (D.T.122/1-2)

Üçüncü çokluk şahıs eki : /+ın+(lAr)/, /+ø+(lAr)/

Meni gayınaga bolcagımıñ sırtına mündüren eken+ø+ler. (Ab.H.111/7)

-3. Üçüncü tip şahıs ekleri

Şimdiki zaman, geniş zaman sıfat-fiil ekleriyle (bk. 2.2.2.2. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri) çekime giren şahıs ekleridir:

Birinci teklik şahıs eki : /+In/

Olarıñ bercek cogaplarını hâzirden bilip dur+un. (Ab.H.103/30-31)

Yöne men ulularıñ sözünüñ arasına goşulıp bilmer+in. (Ab.H.104/15)

Yöne öz garındaşlarımızdandığını bilyär+in. (Ab.H.108/4-5)

Men akıldan ayrılıyor+ın+mı. (D.T.117/6)

İlayta-da bir yerden gelen adam bilen ava gitmegi halayar+ın. (D.T.122/30)

İkinci teklik şahıs eki : /+sIn/, /+sInIz/

Han kakamızıñ gulagıñ posunu açıp gaytmalı bolar+sın... (Ç.B.85/5)

Hava, Çuval bağı, hanıñ gazabınıñ önünde özüñ durar+sın. (Ç.B.86/21)

Ahırsoñı bu zatlara boyun bolmalı-ha bolar+sın. (Ab.H.103/7)

Senem barañsoñ tanar gider+sın. (Ab.H.108/7)

Böküp barar+sın. (Ab.H.108/9)

Mamagul ece meniñ ecemiñ bu bolşunu nâhili görür+sın? (Ab.H.112/4)

Sen onuñ yalıları bir bakanıñda cadılap biler+sın. (D.T.115/22-23)

Yok, Ene sen gürle! Sen govı gürleyär+sın. (D.T.119/4)

Gürrüñdeş bolar+sıñız. (D.T.120/1)

Dede, üşär+sıñız, bärık geläyiñ! (D.T.127/20)

Üçüncü teklik şahıs eki : /+ø/

Siziñ işiñiz kân aladañız başıñızdan agyar+ø. (Ç.B.90/30)

Humar geçenden soñ onuñ gızığı gaçyar+ø ... (Ç.B.93/14)

Adam hiç vagt öz yüregine erk edip bilmeyär+ø. (Ab.H.104/23)

Yüreginiñ nâhilidigin dolı düşünmeyär+ø. (Ab.H.104/24)

Mıhman diyeniñ gice yatıp dıncını alıp ertir çayını içip-iyer+ø -de

atlanar+ø -da. (Ab.H.106/25)

Ertir şu gapıdan girip-çıkmak adam ogluna başartmaz+ø. (Ab.H.107/15)

... *sāginmān geçip biler+ø emma bir bölecik gövheri görse hökman saklanar.*
Onı daşdan goren bilyär+ø. (D.T.116/10-11)

Birinci çokluk şahıs eki : /+Is/

Bolmasa, onı gözläp eglenmeli bolar+ıs. (Ç.B.81/4-5)

... *golastımızdakıları maymın edip oynatmagı-da başaryar+ıs. (Ç.B.96/25)*

İşallasa, gövnüñden turar yalı edip aydar+ıs, han aga. (Ç.B.96/28)

Onı başa düşende görübir⁹¹+ıs. (Ab.H.103/8)

Seniñ nämedigini özümüz yagşı bilyär+ıs. (Ab.H.107/8)

Häzir buyrar+ıs. (D.T.120/3)

Olar yalı bolsa sagat onlarda ötägider+ıs. (D.T.122/27)

Barak urar+ıs -da çişe düzüp keyp çeker+ıs. (D.T.125/2-3)

İkinci çokluk şahıs eki : /+sİñİz/, /+ñİz/

Bulara näme beyle ulı hormat goyya+ñız.⁹² (Ab.H.105/28)

Menden-ä näme-de bolsa bir zadı gizleyär+siñiz. (Ab.H.106/30)

Ece siz-ä meniñ gaharıma getiryär+siñiz-ov. (Ab.H.108/25)

Näme gürrüñ edyär+siñiz? (Ab.H.110/11)

Üçüncü çokluk şahıs eki : /+ø+(lAr)/

Şeytmesek bizi tanar+ø+lar+am, tutar+ø+lar+am. (Ç.B.81/24-25)

Olar düybünden razı bolmaz+ø+lar. (Ab.H.104/2)

Erkek adamlar, dogrudan-da birgensi bolyar+ø+lar. (D.T.116/6-7)

-4. Dördüncü tip şahıs ekleri

Gelecek zaman, sıfat-fiil eklerinden (bk. 2.2.2.2. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri) ya da gereklilik isim-fiil eklerinden (bk. 2.2.2.1.1. Yükleme ismi yapan isim-fiil ekleri) herhangi biriyle çekime giren şahıs ekleridir. Tüm şahıslarda işaretsizdir.

⁹¹ görüber-er+is > görübi:r+is. bk. (2.2.2.2. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri).

Kim şu vagtlar oña soñkuca dövüm çöregini bermecek+ø⁹². (Ç.B.95/13)

Onsoñ sen biziñ ızımıza düşmeli+ø. (Ç.B.85/5)

Men onda ertir adam ibercek+ø. (Ab.H.72103/28)

[Men] Orazgula: telefon etmeli+ø. (Ab.H.107/24)

[Biz] Olara hizmet etmân kime hizmet etmeli+ø. (Ab.H.106/1)

Onuñ gözleri hanasından çıkaycak boldı+ø. (D.T.127/22-23)

-5. Beşinci tip şahıs ekleri

Emir isim-fiil ekleriyle (bk. 2.2.1.1.2. Yükleme ismi yapan isim-fiil ekleri) çekime giren şahıs ekleridir.

Birinci teklik şahıs eki : /+yIn/

...eşitmân galayma+yın, bir aydanını iki gezek gaytaladayma+yın. (Ç.B.80/27)

İslesen yanıña baş-on adam goşa+yın. (Ç.B.91/15-16)

Goy, nâme bolsa özüm göre+yın. (Ç.B.91/21-22)

Sesimiñ bariça gıgıra+yın. (Ç.B.95/28)

İkinci teklik şahıs eki : /+ø/, /+iñ/

maña habar yetirey+ø, bagşı aga. (Ç.B.90/7)

Dede, üşärsiñiz, bäräk geläy+iñ! (D.T.127/20)

2.2.6. Fiillerde soru

Yükleme yönelik soru “mI” eki/edatı ile yapılır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak bitişik yazılır.

Solarıñ erki bilen bolmakçı+mı? (Ab.H.104/5)

⁹² Goy-ya+fıız >goy-ya[r+sı]fıız. bk. (2.2.2.2. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri).

Ece süyt hakı diyip, bir zat berdiler+mi? (Ab.H.109/4)

Men akalımdan ayrılıyarın+mi?(D.T.117/6)

Nahar buyurdınız+mi? (D.T.116/8-9)

⁹³ Genelde gelecek zamanın olumsuzu däl (değil) kelimesiyle yapılır. /-me/ fiil olumsuz ekinin kullanımı nadir görülür.

SONUÇ

Beki SEYTÄKOV'un "Altı Tomdan İbarat Eserler Yığındısı- Başinci Tom Povestler ve Hekayalar" eserindeki hikâyelerin isim ve fiil işletim eklerinin incelemesinden çıkarılan genel sonuçlar şunlardır:

- 1. Oğuz grubuna giren Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi uzun bir süreç sonucunda başka lehçe ve şivelerin etkileriyle morfoloji açısından farklılıklar olsa da büyük ölçüde banzerlikler arz etmektedir.
- 2. Gereklilik kipi eki Türkiye Türkçesinde, Muharrem Ergin ve Haydar Ediskun'un bahsettiği gibi diğer eklerden sonra tekamül etmiştir, buna karşılık Türkmen Türkçesinde henüz tam belirli hâle gelmemiştir. Bu yüzden gereklilik kipiyle çekimlenen fiillerde üçüncü çokluk şahıs istisna olmak üzere, ek fiilin geniş zamanında herhangi bir şahıs eki bulunmaz Bu ekin olumsuzluğu ise -mAll däl (değil) şeklinde yapılır.
- 3. Gelecek zaman eki için de aynı şey geçerlidir. Bu çekimde şahıslar, eklerle değil zamirler vasıtasıyla gösterilir:
Men gel-cek, Sen gel-cek Ol gel-cek...
Olumsuzluğu yine gereklilik kipinde olduğu gibi gelecek däl (değil) şeklinde yapılır. Bu ekin başka bir özelliği ise fiil gövdelerine bitişmek için herhangi bağlayıcı ünlü ya da ünsüz almamasıdır.
- 4. Türkmen Türkçesi'nde "Nämelim Gelcek Zaman" (Belirsiz Gelecek Zaman) diye adlandırılan /-Ar/ ekinin nadir de olsa Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi geniş zaman işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.
- 5. Ayrıca bu ek "r" ve "l" ünsüzlerinin olduğu bir heceye gelirse hece düşümü olur ve önceki sesli harfi uzatır.
- 6. Şimdiki zaman eki Türkmen Türkçesinde /-yAr/ ekidir. Bu ek kalınlık incelik uyumuna uyar. "r" ve "l" ünsüzlerinin olduğu bir heceye gelirse, bu sesler düşer.
- 7. Türkmen Türkçesinde rivayet kipinin /+eken/ ile yapılması Türkiye Türkçesinde olmayan bir özelliktir. Bu çekim Özbek Türkçesinden Türkmen Türkçesine geçmiştir.

-8. Türkmen Türkçesinde, /-mIş/ rivayet kipinin kullanılması Türkiye Türkçesinden biraz farklıdır: Bu kipteki şahıs ekleri Türkmen Türkçesinde /+Im/, /+Iñ/, /+ø, +In/, /+Imız/, /+Iñız/, /+(In)lar/ şeklindedir.

-9. Değişik işlevlerde kullanılan /+A/ biçim birimi ünlü ile biten isimlere yine “y” ünsüzü yardımıyla değil de doğrudan eklenir. *Gazı+a > Gazaa*. Kelimenin sonundaki ünsüz de bu sesle birleşir ve dolaylı uzunluk meydana getirir.

-10. Türkmen Türkçesinde yükleme (nesne) hâli eki, isimlere geldiğinde araya “y” ünsüzü değil de “n” ünsüzü girer.

-11. Türkmen Türkçesinde çok yaygın olarak kullanılan /-Ay/ eki, tasvir fiilinin kalıntısı olarak hem tezlilik, ihtimal, istek ve emir ifade eden yüklem ismi oluşturmakta, hem de fiile hafifletici anlam katmaktadır.

-12. Türkmen Türkçesinde ses düşmesi ve hece düşmesi oldukça yaygındır. Bu yolla Türkiye Türkçesinden farklı yapılar oluşturulmuştur: Türkmen Türkçesinde “Hâzirki Öten Zaman” eki bunlardan biridir: **-en+im yok** şeklindeki bir yapı **-emok** şeklinde eklenmiştir. Ekin bünyesindeki iyelik ekinden dolayı şahıs ekine ihtiyaç duymamaktadır. Bu da çalışmamızdaki 1. Tip şahıs ekleri (2.2.5)’nde bahsedilen eklerin iyelik ekinden oluştuğu düşüncesini doğrular niteliktedir.

-an+ıñ+dan+soñ için de aynı şey söz konusudur. **-añsoñ** şeklinde kullanım oldukça yaygındır. *Adat şeyle. Senem bar-añsoñ tanar gidersiñ. (Ab.H.108/7)*

-13. Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde yüklem ismi yapan geniş zaman sıfat-fiil eki /-r/ dir. Türkiye Türkçesinde bu ek olumsuz yapıda kullanılırken birinci şahıslar dışında /-ma-z/ şeklini almaktadır. Türkmen Türkçesinde ise, bu şekil 3. tekli ve çokluk şahıslar için geçerlidir. Birinci ve ikinci teklik ve çokluk şahıslarda ise /-r/ korunmuştur:

1. *tş Al-ma-r+ım*

2. *tş Al-ma-r+sıñ*

1. *tş Al-ma-r+ıs*

2. *çş Al-ma-r+sıñız*

-14. Türkiye Türkçesinde 1. teklik ve çokluk şahıs zamirlerine getirilen */+im/* ilgi hâli Türkmen Türkçesinde */+iñ/* şeklindedir: *Meniñ, Biziñ*

-15. Türkiye Türkçesinde, nitelenen eki “birisi” gibi bazı zamirlerde üst üste gelerek kullanılabilir. Türkmen Türkçesinde bu tür kullanımın Türkiye Türkçesine nazaran daha yaygın olduğu görülmektedir: *Emma ol bagşydı, il adam+ı+sı+-dı.*

-16. Türkmen Türkçesinde “herdem” (her zaman) kelimesinden sonra kullanılan “sayı(n)” edatıyla zamanda derecelendirme hâli oluşturulmaktadır. Bu hâl yüklemnin bildirdiği oluşun, zamanda dereceli olarak arttığını belirtmektedir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, Ö., ALLAKOV, C.; Türkmenistan Sovet Edebiyatı, II. Bölüm, Aşkabat, ALİYEV, R.; TAÑRIBERDİYEV, H.; 1972
- HANOV, H.; ŞAMIRADOV, B.
AKMAMEDOV, Meret. Karadaşlinskiy Dialekt Turkmentskogo Yazıka, Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat, 1975
- ALİYEV, R.; VESELKOV, G. Pisateli Sovetskogo Türkmenistana (Sovyet Türkmenistanı Yazarları), Aşkabat, 1955,
- ALYILMAZ, Dr. Cengiz. Orhun Yazıtlarını Söz Dizimi, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum, 1994
- AMANSARIYEV, C. Türkmen Diliniň Yomut Dalektiniň Demirgazık Gepleşikleri, (Severniye Govorı Yomudskogo Dialekta Turkmentskogo Yazıka)
- AMZAYEV, M.Ya.; ALTAYEV, S.; Türkmen Diliniň Sözlügi, T. IA. Dil Bilim İnstitutı. Aşkabat, 1962
- ATAYEV, G.; AÇILOVA, G., MESGUDOV, V.; MERETGELDİYEV, A.
- ARAZKULİYEV, Sabur ; ATANIYAZOV, Türkmen Diliniň Gısgaça Dialektologiya Sözlügi, Soltanşa; BERDİYEV, Recep; SAPAROVA, G. "İLİM" Neşiryat. Aşkabat, 1977
- ARAZKULİYEV, Sabur. Govorı Turkmen Turtkul'skogo Rayona Karakapakskoy ASSR, Avt. Ref. Kan. Dis. Aşkabat, 1962
- AZİMOV, Pıgam. Häzirki Zaman Türkmen Dili, Aşkabat, 1960
- AZİMOV, Pıgam; BAYLIYEV, H. Türkmen Diliniň Grammatikası, II Bölüm Sintaksis, Aşkabat, 1953
- AZİMOV, Pıgam; ÇARIYAROV, B. Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi, "Türkmenistan" Neşiryat. Aşkabat, 1989
- BASKAKOV, N.A.; GARRIYEVA, B.A.; Turkmentsko-Russkiy Slovar / Türkmençe Orsça Sözlük, T. IA. Magtımgulı Dil ve Edebiyat İnstitutı. Moskova, 1968
- HAMZAYEV, M. Ya.
- BEŞEN, Tuna. Türkmen Türkçesinde Edatlar, Ankara Ü., Sos. Bil. Ens., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2002
- BORCAKOV, A.; SARIHANOV, M.; Türkmen Diliniň Grammatikası, Morfologiya Ruh SÖYEGOV, M.; HOCAYEV, B.; Yay. Ankara, 2000
- ARNAZAROV, S.

- ÇORLIYEV, O. Mariyskiy Govor Turkmenskogo Yazıka, Avt.Ref. Kand. Dis. Aşkabat, 1964
- DAŞDEMİR, Muharrem. Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi, Atatürk Ü., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, Erzurum, 2000
- DEMİRCAN, Ömer. Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri, TDK Yay., Ankara, 1977
- DERYAYEV, H.; GURBANPESOV, K. Altı Tomdan İbarat Eserler Yığındısı, Beşinci Tom, Povestler ve Hekayalar, Türkmenistan Yay. Aşkabat, 1990
- ERGİN, Muharrem. Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay, İstanbul, 2000
- GABAİN, A. Von. Eski Türkçenin Grameri, çev.: Mehmet AKALIN, TDK Yay. Ankara, 1995
- GEMALMAZ, Efrasiyap. Uyum ve Standart Türkiye Türkçesi'nde Uyumlar (USTTU), Atatürk Ü., FEF Ed. Bil. Araştırma Dergisi, Sayı 17'den ayrı basım, FEF Ofset Tesisleri, Erzurum, 1989
- STTFED (Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri), Erzurum, 1982
- Standart Türkiye Türkçesi (STT) İle İlgili Yazılar, (İşaret ve Kısaltmalar), Atatürk Ü. Fen-Ed. Fak., Erzurum, 1994
- "Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7. sayı, Erzurum, 1997
- Türkmençe Metinler, Atatürk Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay. no:10, Erzurum, 1987
- Eski Türkçenin Ekliği, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1971.
- GÜLSEVİN, Doç. Dr. Gürer. Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay. Ankara, 1997.
- GÜRSOY-NASKALI, Emine. Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK Yay., Ankara, 1997

- GUZIÇIYEV, Toyly. Türkmen Diliniň Yazuv Yadigärliklerinde Ortak İşlikler, "ILIM" Neşiryat. Aşgabat, 1983
- HALMIRAT, Ahmet; MELEYEV, Bayram. Çuval Bagşı, Bereket-Bina Yay. Aşgabat, 1993.
- HAMZAYEV, M. Ya.; KULMANOV, G.; MUHIYEV, H. Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov, Fonetika i Morfologiya I, Aşgabat, 1964
- HUDAYGULIYEV, Muhammetguly. Häzirki Zaman Türkmen Dili, Fonetika, Turan I. Neşiryat Aşgabat. 1992
- KARA, Funda. Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi, Atatürk Ü., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, Erzurum, 2001
- KARA, Mehmet. Türkmençe, (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük) Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2000.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal. Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılâp ve Aka Yay. İstanbul, 1975
- KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep. Gramer Terimleri Sözlüğü, Atatürk Kültür DTYK, TDK Yay. 575, Ankara, 1992
- Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay. Ankara, 2003
- Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yay. Ankara, 1994
- KÜKEY, Mazhar. Mazhar KÜKEY, Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller, Ankara, 1972, 22.s.
- ÖZTÜRK, Rıdvan. Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil, TDK Yay. Ankara, 1997
- SARIYEV, Berdi; GÜDER, Nurcan. Türkmençenin Grameri (III Sintaksis = Cümle Bilgisi) Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği. Ankara, 1998.
- Türkmençenin Grameri, (II Morfologiya: Şekil Bilgisi), Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara, 1998
- Türkmençenin Grameri (I Fonetik = Ses Bilgisi) Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara, 1998.

ŞAMURADDOV, K.

Zapadniye Govori Yomudskogo Dialekta, Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat, 1960

TÜRKYILMAZ, Dr. Fatma.

Tasarlama Kiplerinin İşlevleri, TDK Yay. Ankara, 1999

YAMAN, Yard. Doç. Dr. Ertuğrul.

Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları, TDK Yay. Ankara, 1999

YILMAZ, Çağlayan.

Atebetü'l- Hakayık'ın Söz Dizimi, Atatürk Ü., Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Erzurum, 2003

Komisyon

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. C

.....

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Türkmenistan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, 10-11. C.

.....

Türkmen Edebiyatının Tarihi, 5. C, 2. Kitap, Ilım Yay. Aşkabat, 1981

.....

Tarama Sözlüğü, VII. C. Ekler, TDK Yay. 2. Baskı Ankara, 1996

ŞEKİL BİLGİSİ DİZİNİ

Bütüncede geçen biçim birimlerin dizini hazırlanırken,

1. Sesbirimsel değişkenleri (İng. allophone) olan ekler için bir temsilci seçilmiştir (dar vokaller için I'nın, geniş vokaller için A'nın, T ya da D ile başlayan eklerden D'nin seçilmesi gibi).

2. Örneklemede tek bir şekli olan biçim birimler bu şekilleriyle gösterilmiş, kullanılmayan şekillere yer verilmemiştir. (Meselâ fiilden isim yapan ekler (bk. 2.2.2.1.) içinde bulunan /-dı/ ekinin, bu başlık altında -tı, -ti, -tu, -tü, -di, -du, -dü şekillerini de içine alan örneklerine rastlanmadığından, ek /-DI/ biçim birimi ile gösterilmemiştir.)

3. Biçim birimler son seslerinden başlanarak bilgisayara sıralattırılmıştır. Bu yüzden artı, eksi, parantez gibi işaretlere ve boşluklara da dikkat edilmiştir.

4. Sese karşılığı olmayan ekler, (ø) şekliyle temsil edilmiş ve alfabenin ilk harfi olarak değerlendirilmiştir.

5. Biçim birimlerin adlarının yanında anlatıldıkları konu başlıkları da verilmiştir.

/+ø/	III teklik şahıs iye 2.1.2	/-ø/	Geniş zmn (muzari) kipi 2.2.4.
/+ø/	III. çokluk şahıs iye 2.1.2	/+ø/	III teklik şahıs eki 2.2.5.
/+IAr+I+ø/	III. çokluk şahıs iye 2.1.2	/+ø/,	III. çokluk şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Açıklama he 2.1.3.1.	/+ø+(IAr)/	III. çokluk şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.	/+ø/	III. teklik şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	İlgi he 2.1.3.9.	/+ø+(IAr)/	III. çokluk şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Kaynak (çıkma) he 2.1.3.13.	/+ø/	I. teklik şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Ölçü he 2.1.3.15.	/+ø/	II. teklik şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Özne he 2.1.3.16.	/+ø/	III. teklik şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Seslenme he 2.1.3.18.	/+ø/	I çokluk şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.	/+ø/	II. çokluk şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Tamlanan he 2.1.3.21.	/+ø/	III. çokluk şahıs eki 2.2.5.
/+ø/	Varma he 2.1.3.23.	/+A/	Yerde bulunma he 2.1.3.6.1.
/+ø/	Yönelme he 2.1.3.29.	/+dA/	Yerde bulunma he 2.1.3.6.1.
/+ø/	Yüklem ismi he 2.1.3.31.	/+A/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.
/-ø/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.	/+dA/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.

/+dAn soñ(ra)/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.	/+mı nāme/	Sorma he 2.1.3.20.
/+A/	Görelilik he 2.1.3.7.	/+nāçe ... -sa -de/	Karşıtlık zfe 2.2.3.5.
/+ça/	Görelilik he 2.1.3.7.	/+A görä/	Görelilik he 2.1.3.7.
/+A/	Hedef he 2.1.3.8.	/-cAg/	İYC oluşturan ife 2.2.1.1.1.
/+A/	İlgi he 2.1.3.9.	/-mAg/	İYC oluşturan ife 2.2.1.1.1.
/+ø -dA/	Katma he 2.1.3.12.	/-dIg/	İYC oluşturan ife 2.2.1.1.1.
/+ça/	Ölçü he 2.1.3.15.	/+dA+kI/	Aitlik he 2.1.3.2.
/+A/	Sebep he 2.1.3.17.	/+ø+kI/	Aitlik he 2.1.3.2.
/+dA/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.	/+(nI)ñ+kI/	Aitlik he 2.1.3.2.
/+mı+ka/	Sorma he 2.1.3.20.	/+ø yalı/	Benzerlik he 2.1.3.4.
/+A/	Varma he 2.1.3.23.	/+Iñ yalı/	Benzerlik he 2.1.3.4.
/+A/	Vasıta he 2.1.3.24.	/+II/	Niteleme he 2.1.3.14.
/+A/	Yönelme he 2.1.3.29.	/+ø zerarlı/	Sebep he 2.1.3.17.
/+A/	Yükleme (Nesne) he 2.1.3.30.	/+(s)I/	Tamlanan he 2.1.3.21.
/-sA/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.	/+II/	Varlık he 2.1.3.22.
/-(y)A/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.	/+(n)I/	Yükleme (Nesne) he 2.1.3.30.
/-ma/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.	/+sayı(n)/	Zmnd derecelndm he 2.1.3.31.
/-mAgA/	Hedef zfe 2.2.3.3.	/+mI/	İsimlerde soru 2.1.4.
/-AndA/	Zmnd eşitlik zfe 2.2.3.8.1.	/-dI/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.
/+A/	Görelilik he 2.1.3.7.	/-mAII/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.
/+ça/	Görelilik he 2.1.3.7.	/-cAk yalı /	Benzerlik zfe 2.2.3.2.
/+A/	Hedef he 2.1.3.8.	/-(y)an yalı/	Benzerlik zfe 2.2.3.2.
/+A/	İlgi he 2.1.3.9.	/-Ar yalı/	Benzerlik zfe 2.2.3.2.
/+ø -dA/	Katma he 2.1.3.12.	/+dAn bāri/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.
/+ça/	Ölçü he 2.1.3.15.	/+A çenli/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.
/+A/	Sebep he 2.1.3.17.	/+den añrı/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.
/+dA/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.	/-esi/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.
/+dAn soñ(ra)/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.	/+lık/	Niteleme he 2.1.3.14.
/+mı+ka/	Sorma he 2.1.3.20.	/+gezek/	Yineleme he 2.1.3.27.
/+A/	Varma he 2.1.3.23.	/-cAk/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.
/+A/	Vasıta he 2.1.3.24.	/-dIk/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.
/+A/	Yönelme he 2.1.3.29.	/-cAk/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/+A/	Yükleme (Nesne) he 2.1.3.30.	/-Amok/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/-sA/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.	/-Añok/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/-(y)A/	Yİ yapan ife 2.2.1.1.2.	/-Anok/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/-ma/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.	/-amızok/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/-mAgA/	Hedef zfe 2.2.3.3.	/-AñIzok/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/-AndA/	Zmnd eşitlik zfe 2.2.3.8.1.	/-Anoklar/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/-an+ım+dA/	Zmnd eşitlik zfe 2.2.3.8.1.	/+dāl/	Yüklem ismi he 2.1.3.31.
/-yança/	Zmnd bitiş sınırı zfe 2.2.3.8.4.1.	/+m/	I. teklik şahıs iye 2.1.2
/-sA/	Şart kipi 2.2.4.	/+dAn [h]em/	Karşılaştırma he 2.1.3.10.

/+[h]Am/	Katma he 2.1.3.12.	/-yAr/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/+n/	III teklik şahıs iye 2.1.2	/-r/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/+lAr+I+n/	III. çokluk şahıs iye 2.1.2	/-(I)r/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/+dAn/	Ayrılma he 2.1.3.3.	/-(yI)ş/	İYC oluşturan ife 2.2.1.1.1.
/+bilen/	Birliktelik he 2.1.3.5.	/+A golay/	Niteleme he 2.1.3.14.
/+dAn/	Yerde bulunma he 2.1.3.6.1.	/-Ay/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/+dAn/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.	/-ey/	Niteleme zfe 2.2.3.6.
/+bilen/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.	/+ñ+Iz/	II teklik şahıs iye 2.1.2
/+ø için/	Hedef he 2.1.3.8.	/+m+Iz/	I. çokluk şahıs iye 2.1.2
/+bilen/	İlgi he 2.1.3.9.	/+ñ+Iz/	II. çokluk şahıs iye 2.1.2
/+dAn/	İlgi he 2.1.3.9.	/+sIz/	Yokluk he 2.1.3.28.
/+dAn/	Karşılaştırma he 2.1.3.10.	/-z/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.
/+bilen/	Karşılıklılık he 2.1.3.11.	/-z/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.
/+dAn/	Kaynak (çıkma) he 2.1.3.13.		
/+dAn/	Niteleme he 2.1.3.14.		
/+A garaman/	Niteleme he 2.1.3.14.		
/+Ilk bilen/	Niteleme he 2.1.3.14.		
/+den/	Ölçü he 2.1.3.15.		
/+I için/	Sebep he 2.1.3.17.		
/+nIn için/	Sebep he 2.1.3.17.		
/+bilen/	Vasıta he 2.1.3.24.		
/+dAn/	Vasıta he 2.1.3.24.		
/+dAn/	Yönelme he 2.1.3.29.		
/-An/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.		
/-yAn/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.		
/-mAk için/	Hedef zfe 2.2.3.3.		
/-enden/	Karşılaştırma zfe 2.2.3.4.		
/-man/	Karşıtlık zfe 2.2.3.5.		
/-man/	Niteleme zfe 2.2.3.6.		
/-me-dik+sire-en/	Yapmacıklık zfe 2.2.3.7.		
/+ñ/	II. teklik şahıs iye 2.1.2		
/+ñ/	III. çokluk şahıs iye 2.1.2		
/+dAn soñ(ra)/	Zmnd bulunma he 2.1.3.6.2.		
/+(n)In/	İlgi he 2.1.3.9.		
/+dAn soñ(ra)/	Sınırlandırma he 2.1.3.19.		
/+A tarap/	Yönelme he 2.1.3.29.		
/-op/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.		
/-(yI)p/	Bağlama zfe 2.2.3.1.		
/-op/	Niteleme zfe 2.2.3.6.		
/-ar/	SYC oluşturan sfe 2.2.2.1.		
/-(A)r/	Yİ yapan sfe 2.2.2.2.		

TABLO 1 (FİİL ÇEKİM EKLERİ)⁹⁴

Fiil kökü	Yüklem İsmi	Ek fiil	Kip	Şahıs	Açıklamalar
yaz- oku- gel- gör-	-yAr +	+ ø -	- dI +		1. Tip
	- Ar +	+ ø -	- dI +	+ m	
	- cAk +	+ ø -	- dI +	+ ñ	
	- Ip +	+ ø -	- dI +	+ ø	
	- sa +	+ ø -	- dI +	+ k	
	- Ay +	+ ø -	- dI +	+ ñIz	
	- mAll +	+ ø -	- dI +	+ lAr	
	- mAçıl +	+ ø -	- dI +		
	- dI +	+ ø -	- ø +	+ m + ñ + ø + k + ñIz + lAr	1. Tip
	- dI + - yAr + - Ar + - cAk + - Ay + - mAll + - mAçıl +	+ ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø -	- sA + - sA + - sA + - sA + - sA + - sA + - sA +	+ m + ñ + ø + k + ñIz + lAr	1. Tip
	- sA +	+ ø -	- ø +	+ m + ñ + ø + k + ñIz + lAr	1. Tip
	- Amok + - Añok + - Anok + - Amzok + - Añzok + - Anoklar +	+ ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø -	+ ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø -	+ ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø -	1. Tip

⁹⁴ Fiil çekimlerinin verildiği bu tabloda bütüncede geçen ekler koyu renkli verilmiştir.

	- yAr + - Ar + - cAk + - Ip + - An +	+ ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø - + ø -	- mİş + - mİş + - mİş + - mİş + - mİş + - mİş + - mİş +	+ İm + İñ + ø (ın) + mİz + İñİz + (ın)lar	2. Tip
	- yAr + - Ar + - cAk + - Ip + - An +	+ e - + e - + e - + e - + e - + e -	- ken + - ken + - ken + - ken + - ken + - ken +	+ im + iñ + (i) + miz (ik) + ñiz + leri	2. Tip
	- yAr + - Ar +	+ ø - + ø -	+ ø - + ø -	+ İn + slñ + ø + İs + slñİz + lAr	3. Tip
	- cAk + - mAll + - mAķıl +	+ ø - + ø - + ø -	+ ø - + ø - + ø -	+ ø (men) + ø (sen) + ø (ol) + ø (biz) + ø (siz) + ø (olar)	4. Tip
	- ø +	+ ø -	+ ø -	+ yIn + ø + iñ	5. Tip

METİNLER

ÇUVAL BAĞŞI

Yarı gice Damla guyusından ugran iki adam, hortap atlarını gaygırman sürdi.

Govgalı yerin üstünde devam edyän harasada garaman, gum gicesiniñ asmanı diyseñ gözeldi. Yıldızların in kiçisi yumruk yalıdı, olar köp mive getiren ağaç yalı öz nurlarını göterip bilmän barha yegşerişip, aşak inip gelyäne meñzeyärdiler. Gum üstünü yalap övsyän sovuk şemal yakımlıdı, ukudan açyardı. Hotap atlar gamçılratmayardılar, debsiletmeyärdiler. Olar yorunca, cöven iyip ösen obalarına tarap höves bilen yöreyärdiler.

Atların önden baryanı ören eginlek, dayavdı. Atın üstünde dik durup baryan yalı. Gara, hırsız, mamanın ızları mese-mälim bolup duran yüzü güye düşen mata çalım edyärdi. Gara, ulı sakgalı uzun, murtları seyrekdi. Telpegi gabadı. Hıvada lakamsız adam bolmayanlığı üçin onuñ da Yolbars adınıñ ızına “gotur” sözi goşulıpdı. Şeydip ol Yolbars gotur adı bilen Horezmde özi tanadan garadan gaytmaz, biriniñ telpeğini al diyseñ kellesini alıp gelyän meşhur ganhordı. Ol kırk yaşınıñ gılla yarısını Cüneyit hanın yanında geçiripdi. Ondan obanın iti-guşı da gorkyardı. Adamlar onı ören uzaktan görenlerinde gızdırma tutan yalı titreşerdiler. Yuvaşca gepleşip, pikir alşardı:

—Şu yigrimi yılın içinde Yolbars goturın öldüren adamsı yetmiş-segsene yetdimikä? – diyip, birisi beylekisine soval bererdi.

—Yetmiş-segseniñ näme? Yüz ellä yetendir... kän bolmasa, az dälidir- diyip, beylekisi tassıklardı.

Yolbars gotur bu sözleri eşitmezdi. Birhili ölüm alamatı yalı bolup, çar tarapını hopukdırıp, öz yolu bilen geçip giderdi.

Häzir ol yüzünü demirgazık yıldızına tutup, oba baryardı. Onuñ ızından gelyän yoldaşı otuz yaşlarındaki garaca, göydücek adamdı. Onuñ adı Berdidi. Lakamı şagalı. Berdi şagal mähnet atın üstünde zordan görünyärdi. Elleri, ayakları çağankı yalı hareketdedi. Şu barışına da onuñ aladası güyçlidi. “Yolbars gotur bir zat

diyse eşitmän galaymayın, bir aydanını iki gezek gaytaladaymayın” diyip gorkyardı. Şonuñ üçin de ol bütün gövresi bilen cam yalı gulaga övrülipdi.

Yolbars gotur ardındı. Berdi şagal onuñ geplecek bolyandığını añladı da, el ayaklarını bir geñsi hereketlendirip, atını debsiledi, Yolbars goturñ deñine yetip, sürtüp ugradı.

—Ol haramzada obasında tapdıraysa yağşı... Bolmasa, onı gözlöp eglennmeli bolarıs— diyip, gotur degirmeniñ sesi yalı yogın sesi bilen güñleç sözledi.

—Bardır, bardır... Obasındadır, Yolbars aga... Hiç zatı gaygı etme... Bu günler oña “bäri gel” edyen yokdur...

Berdi şagalñ sesi de gövresine layıkdı, çıbınıñ sesi yalı incedi.

Yolbars gotur parahat, gamlı gümmürdedi:

—Hava, seniñ sözüñem canı bar, şagal. İndi ol yurtta toy-tomaşa galdımı, zat galdımı... Balçabik hemme zadıñ soñuna sogan ekmedimi nâme... İne, han agamız Damladan başbitin dolanıp gelenden soñ, yurdı tázaden ele alandan soñ, toy-tomaşa onsoñ başlanar...

Yolbars goturın soñkı sözlerinden Berdi şagal birhili ınamsızlık, gamlı äheñ eşitdi. Şonuñ üçin de oña gövünlik bermek isleyen yalı:

—Agzından huday eşitsin, Yolbars aga... Aydanıñ gelsin—diydi.

Birsalım dımşıp gitdiler. Berdi şagal bir sagatdan soñ nâme bolcağı barada ömür pikir edip gören adam dälde. Yolbars gotur ondan hem beterdi. Ol şu minuduñ özünde alyan demi bilen yaşayardı. Şunuñ neticesinde bular gelecek-goycagın pikirini etmän, diñe şu tapşırığı nähili edip, berlen vagtıñ içinde yerine yetirip bolcaktığı bilen gumradılar.

—Biz gumdan çıkıp-çıkmankak ähli zatlarımızı bir yerde gizlemeli bolarıs, şagal. Diñe goyun-goltugımızı ok bilen nagandan dolduraris. Onsoñam atlarımıza sazak yüklöp, göni ol haramzadanıñ öyüne bararis. Şeytmesek bizi tanarlaram, tutarlaram. Tutaysalaram etimizi çişe düzerler...

—Makul gürrüñ, Yolbars aga... Äy, tüveleme huday özüñe pähim-ä berebilipdir, Yolbars aga.

—Ol öyünde tapdırsa ne yagşı, tapdırsa biziñ yagdayımız kın bolar. Obadaki haramzadaların biri tanamasa, biri tanar. Onsoñ dat gütüne şagal. Bizi ören hovplı işe iberdi han kakamız...

—Goyveri, goyveri, Yolbars aga. Agzıñı hayır açaveri... Meniñ özüm—ä seniñ bar yerinde yag iyip, yalañaç yatarın. Seniñ pähimiñ bizi ähli beladan gorar...

Berdi şagalin sesi inçe de bolsa, Yolbars gotura güyçli täsir etdi. Ol hum yalı çışdı. Özünüñ gözüniñ öñünde, öz ähmiyeti birnäçe esse beygelen yalı boldı.

—Ey, hava-la, hemmesiniñ bir alacı bolar-la, şagal!—diyip, özüne gövnyeticilik bilen gümmürdedi.

Şeyle diyse-de, Yolbars goturıñ incigi sandırayardı. Han Bedirkentden guma gaçalı bări onuñ atlıları yüzlerini gice tutup, yığı-yığıdan oba çozyardılar. Mektepleri otlayardılar. Taze açılan dukanları talayardılar, saçlarını ösdüren mugallımları ata süyredip öldüryärdiler, sovet işgärlerini heläkleyärdiler. Az vagtlı, gızgalañlı uruş ederdiler. Soñra bol'sevikleriñ depgisine çıdap bilmän guma, gelen ızlarına tarap gaçardılar. Yöne bu zatlarıñ hiç birisine Yolbars gotur gatnaşmandı. Ol mıdama hanıñ yanındadı. Onuñ vacıp tapşırıqlarını yerine yetiryärdi. Guma gaçalı bări Yolbars goturıñ bu yerlere birinci gezek gelşidi.

Adam öldürmegi eşekden palan alaça görmese-de, Yolbars goturıñ özüniñ ölesi gelmeyärdi. Gumdaka alamançılığa, çapavulçılığa gidip gelenleriñ gürrüñini sıptırman diñleyärdi. Olarıñ sözlerine görä oba barar yalı dälidi. Ol yerde balçabik diyen bela azgını açıp durdı, han atlılarından gözüne ilineni yuvudyardı, oba adamlarını dinden çıkarıpdı, hemmäni orsa övrüpti. “Gızıl tayaklılar, samooхран” diyen belaları döredipdi. İne, taşlap, gaçıp, gaydan ili barada Yolbars goturıñ bilyän zatları şulardı. Onsoñ, oba kolaylaşdıgısayı onuñ inciginiñ sandıraması tebigı zatdı. Eger-de bu saparkı buyruk başga birinden çıkan bolsa, elbetde, Yolbars gotur derrev hanıñ yanına barıp, öz yerine başga birini ibererdi. Yöne bu saparkı buyruk—hanıñ hut öz dili bilen, Yolbars goturıñ hut özüne berlen buyrukı. Düyn han onı çadırına çağırdı:

— Yolbars batır, köp vagtlardan bări gulagımız tüpeñ sesinden başga ses eşidenok. Yagday nähili-de bolsa gulakları bir arasalalı. Sen git-de Çuval bağısını getir. Yere giren bolsa gulagından çekip çıkar. Asmana uçanam bolsa ayagından

çekip düşür-de, önüne salıp alıp gel. Bahana tapıp gelmese-de, başının ölümli, malının talanlılığını oñatca edip düşündür...

Buyrugıñ soñkı sözünü eşidende, Yolbars goturıñ başga birini ibermek baradakı umıdı öçdi. Bu sözden soñ gep-gürrüñ bolmalı daldı.

Ol şeydip hem yola düşdi. Şeydip hem hâzir onuñ incikleri sandırap baryar. Yolbars gotur ozaldan gövnine düvüp gelşi yalı etdi-de, Berdi şagalıñ öz-özüne inamını artırdı, gövnüni coşdurdı. Gumuñ demirgazık çetine yetenlerinden soñ dört töveregine gol yayradıp oturan sazagıñ aşagında oturup çay içdiler. “Gerekmecek” zatlarını sazagıñ düybünde gömdüler. Öñki aydısları yalı goltuklarını nagandan, okdan doldurdular. Atlarıñ-da, haşamlı zerlerini köne-sana zatlar bilen çalşırdılar. Yolbars gotur goltugından bir gulaç yelyırtan yağlığı çıkarıp, eñegine çekip saradı. Onuñ repide yalı galıñ yüzünüñ etleri çekge süñkleriniñ üstünde yalı, yumruk yalı bolup cemlendiler, ala gözlerini yumara getirdiler. Onı tanap yalı bolmadı.

Berdi şagal tov berlen rezin oyuncak yalı bolup, onuñ daşında bökçekledi. Yüregindäki guvancını çibın sesi bilen daşına çıkardı:

— İne, pähim! İne, parasat! Yolbars aga, indi seni dogran eceñ hem tanamaz. Ey Alla, akıl diyen zadı bercek adamıña-ha gaygırman beryän ekeniñ-ov! Yolbars agamıza akıla-a berip bilipsiñ... tüveleme, tüveleme!

Bu sözlerden soñ Yolbars gotur hondan bārsi bolup, töverekdäki gum gerişleriniñ arasına sıgmadı. Ol yüreginiñ coşgununa öñkünden-de beter bat berip, Berdi şagalıñ-da daş görnüşini gövnecay bezedi. Berdi şagal eli hasalı, boynı bidövlet kädili galandara övrüldi.

Gice şu yerde yatdılar. Ertesi Gün dogmanka turup, atlarına Sazak yükläp ugradılar. Gün süyr depä çıkan vagtları Akdepädeniñ deñinden geçdiler. Gün batıp garañkı düşüberende garadaşlı obalarınıñ çetinden girdiler. Yatar vagtları Çuval bagşınıñ tamınıñ öñünde peyda boldular.

... Otuz beş yaşlarındakı orta boylı, inçemik, inçe yüz, geçi sakgal Çuval bagşı ağşam naharını edinip, gelen-giden bolmanı üçin yatmağı gövñüne düvüp, ellerini çokayınıñ bagına yañı yetiripdi. Edil şu vagtdaşardan at ayagınıñ sesi eşidildi. Çuval bagşı tisginip gitdi. Çokayından elini çekip aldı-da, bövrünü diñledi.

Daşardan onuñ gulagina:

— Bagşı öyündemi? —diyen güfleç ses eşidildi.

Bagşı bu sesi tanadımı-tanamadımı, bu belli däl, yöne beli, bu haybatlı, yogın hem-de gödek ses bütünley onuñ keypini geçirdi. “Alla canım, bu ses golay-goltumıñ adamın-ha sesi däl. Hernä huday beterinden saklaversin” diyip, Çuval bagşı yerinden hovsalalı turdı. Gapa tarap bir ädim ätlep, yene-de saklandı. Onyança köşekli düye yalı bolup, Yolbars gotur Berdi şagalıñ ızına tirkäp içerik girdi. Sağlık-amanlık soraşmaga başlamanka Yolbars gotur yağlığını ayırdı. Onuñ yüzünüñ yumruk yalı düvülüp duran etleri yazılıp gitdi. Çuval bagşı şundan soñ mihmanını tanadı, onuñ üstünden bir çelek buzlı suv guylan yalı boldı. “Näme etmeli?” diyen sorag peyda bolanda, bagşı özüne zor saldı. Öy-öydi. Mihman-mihmandı, Türkmeniñ urp-adatı hem özüniñ dolı güycündedi.

Ocagıñ başına övrüldiler. Yadav, aç-suvsuz yaman algılı yalı gözlerini gapı bilen gap-bövre dikipdiler. Çay, saçak geldi. Mihmanlar seslerini çıkarman, gelen zatlar bilen meşgul boldılar.

Çuval bagşınıñ halı perişandı. Ol yere sancılan sansız kân iñneniñ üstünde oturan yalıdı. Gımıldap hem bilmeyärdi. Kellesiniñ içi kervansarayı dönüpdı, pikirleriñ bir toparı gelip dolyardı, beyleki bir toparı çıkıp gidyardı. Emma ol bagşıdı, il adamısıdı. Mıdama toy-tomaşada, oyun-şagalañıñ içinde bolyardı. Ol mundan endik edipdi. Şu zərərli ol öyüne geleni-de güler yüz bilen garşılamalıdı. Bu adatdı. Her kim gelse-de şeytmelidi. Emma bu geleniñ kimdigini Çuval bagşı yağşı tanayardı. Onuñ hāzirki yagdayını-da yağşı bilyardı. Çuval bagşı taze durmuşu halk bilen bile makulladı. Kabul etdi. Yolbars gotur halkın-da, Çuval bagşınıñ-da tersine gitdi. Diymek, hāzir Çuval bagşı özüniñ, halkın, taze dövlätiniñ ganım düşmanınıñ öñüne saçak atıpdı. “Munuñ özi äpet zāherli yılanıñ önünde süyt goyana menzeyär” diyip, bagşı öz yagdayını kesgitledi. “Näme etmeli? Aşaklık bilen oba şurasına adam ibermelimi? Eger şeytsem, bu çalaca ańsa, onda meniñ-de, oba iletiniñ-da dat gününe! Bu adamda rehim şepagat yok...”

“Hanı sakavıñ soñuna seredeli” diyip, bagşı öz yanıñdan netice çıkardı. Ol mihmanıñ haysı gulakdan göçyändigini anıklandan soñ, hereket etmegi yüregine düvdi. Şeyle yagdayda oturan adam özüne zor salıp, yüreginiñ garşısına gidip, mihmanıñ “gövnüni tapmak üçin” yıldırdı, yakımlı sözler aydyardı, gumdakılarıñ

hal-yagdayları barada soraşyardı. Saçakdaki çörek azalan sofi, ızlı-ızına iki-üç çaynak çay içenden sofi, Yolbars goturıñ aşırsına oba gondi. Gözleri yerine geldi, mañlayı çıgcardı, cayın içini gümmürdedip, şeyle diydi:

— Meniñ gelşim gatı gıssaglı, Magtımğulı aga. Han kakam “Çuval bağısını yerde-gökde bolsa tapıp getir” diydi. Birki çäynek çay içiler salım dem-dıncımıza alalı. Onsofi sen biziñ ızımıza düşmeli. Han kakamızıñ gulagıñı posunu açıp gaytmalı bolarsıñ...

— Batır, sen bize ägirt ulı begençli habar getirdin. Gurbanmemmet serdarıñ derdine yarasak, bize başga näme gerek! Munuñ yalı hezzet-hormat her garamayaga yetirip duran zat däl ahır. Yöne...

Yolbars goturıñ tokurtga yalı giñ bokurdagında bir hili düşüksiz ses emele geldi. Gözlerini aladıp, bağısınıñ yüzüne seretdi:

— Han kaka çağıransofi ol, “yöneñ” näme? Ya senem nırhını üytgedip yörmüñ? Ondan yüz övrüp yörmüñ? Erteki gün puşman etmeli bolma... Aytmadı diyme... Ol bu sözleriniñ ızına endiği boyunca “haramzada” diyen sözi-de goşmak isledi. Emma iliñ guvancı bolan adamıñ yüzüne bakıp, şeyle diymäge onuñ dili barmadı ya-da çoğup gelen gaharı zararlı bu sözi yuvutdımı, garaz, zordan dilini dişläp sakladı.

Bağısı yagdayıñ iñ soñkı derecä gelip yetendigini anıkladı. İndi diñe yaraga yapışaymaklık galıpdı. Şonuñ için ol: “gerek vaktı alıp ötäyeder yalı, näme sokudaşımıkam” diyip, içini geplet-di:

— Yolbars batır, yanınıñ gıcakçısı bolmasa, men cöven gorayan oğlanlardan govı däldirin. Şuna düşünmegiñ gerek, agam- diydi.

— Ol haramzadanı yer yuvutdımı?- diyip, Yolbars gotur ocakdaki oda seredip oturışına Sapar gıcakçı hakkında güñleç soradı.

Bu söze bağısınıñ aşırsı bärık geldi. Süyt içip oturan yılan ganrılıp, barmagından agız salan yalı boldı. Emma bu vakt bu hunabanı yuvutmalıdı. Bağısı şeyle hem etdi. Ol gamlı äheñ bilen düşündiriş berdi:

— Düyn Sapar gıcakçınıñ yakın garındaşlarından birisi aradan çıkdı.

Gıcakçı pahır gam-gussanıñ aşagında iki bükülip otır. Agam, şu zerarlı boldı, meniñ gidip bilcek däl diyip aydanım. Musulmançılıkda aydım bilen ölüm bir yere sıganok ahır. Siz yalı pähimli serkerdeler bizdenem govı bilyärler ahır, agam...

“Pehimli serkerde” diyen söz Yolbars goturıñ çeke-çeke üzülere yetiren kirşini bir nâme govşatdı. Emma birden, şol vagtıñ özünde yana-de onuñ yüreginde hovsala peyda boldı: “Men bu haramzadanı alıp barmasam, han kakamıñ gözüne nädip görneyin? Yok, eger Sapar gıcakçınıñ her kimi ölen-de bolsa men bularsız Damla barıp bilmerin” diyip, Yolbars gotur gövünü bire bağladı.

Cayıñ içi gümmürdöp gitdi:

— Men sizi ata süyredip äkitmelem bolsa äkitmeli. Sen han kakamızıñ baş-üç gün guma çekileni bilen ondan dındım diyip pikir etme. Ol guma-da bir sebep bilen çekilendir, yagnı, meselemki, soñra ımıklı geler yalı bulup çekilendir. Han kakamızdan gaçıp gutulasıñ yok. Garaz özüñ bil, soñunda durup bilsen... Biziñki saña amanat gürrünü getirip tabşırmak, galanı özüñ bilen Çuval bağı...

Soñra ol palavıñ başında hem köp gürlledi. Haybat atdı. Çuval bağı köpi gören, köp govğaları başından geçiren adam bolanı üçin, Yolbars goturı oñat tanayanlığı üçin öz önünde, ocagın başında aydılyan sözler nâçe gödek bolsa-da, nâçe ağır bolsa-da oları çekmegi yüregine düvdi. Başga alaç yokdı. Emma veli, pähimli, akıllı adam üçin, sungatıñ beyik ussadı üçin bu sözler gatı agardı. Şonuñ üçin bu oturuşma vagtında bağı birnâçe yaş garradı. Ol belent başını aşak egipdi. Giñ mañlayı herdemsayı yere golaylaşıp baryan yalıdı.

Yolbars gotur iyip bilenini iydi. İçip bilen çayın içdi. Ahırsoñı hiç zat çıkmacaganı bilenden soñ atlanmakçı boldı:

— Hava, Çuval bağı, hanıñ gazabınıñ önünde özüñ durarsıñ. İndi bize rugsat ber, biz yola düşeli. Yologlı yolda yağşı diyipdir.

Çuval bağı ähli güyctüni cendläp, yüregindäki cogup duran gazabını basdı:

— Batır men bolşunu bolşı yalı aytdım. Senden bir tovakkam bar. Sag-aman Damla dolanıp baranıñdan soñ han agamıza bolşı yalı ayt. Gövün-kine etmesin. Ara bir azrak vagt salıp, men bararın. Han kakamız tã “boldı” diyyänçä oña aydım aydıp bererin...

Yolbars gotur cogap bermedi-de öñki sıpatına girip “galandarını ızına tirkäp yola düşdi.

Çuval bagşı tamıñ öñüne çıkıp, “mıhmanlarını” ugratdı. Yolbars gotur suva atılan daş yalı bolup, garankınıñ içine çümüp gitdi.

Yolbars gotur durı suvı bulandırıp gitdi.

Vagt nähili-de bolsa, obanıñ içi her hili govgalardan dolı-da bolsa, Çuval bagşınıñ öz maydalına gidip oturan durmuşu bardı. Bala-çagaları gurgundi. Yeri, suvı öz elindedi. Mal-garasınıñ başı bitindi. Özi-de rahatdı. Yöne velin, gum tarapdan hovatırılı habarlar yayranda, oba içine gorkı aralaşanda, bagşı obanıñ beyleki adamları bilen birlikde “gızıl tayaklılarıñ”, “samooхранlarıñ” atlılarınıñ köpräk cemleşen yerlerine gelderdi. Bala-çagalarını bu yere galdırıp, özi göze görünmän, tamının tövereglerinde garavulçılık çekerdi. Şeyle-de bolsa bu durmuşdı. Öz akımına gidip oturan durmuşdı.

Bagşı “mıhmanlarını” ugradıp, cayına girdi. Ol nähili girenini, nirede oturanını bilmän, başı aylandırılıp goyberlen adama övrüldi. Hanıñ öz ızından Yolbars goturı ibermeginiñ özüniñ ägirt ulı manısı bardı. Bagşı ocagıñ başına geldi-de, eline ataşgır alıp, yanman galan kesindileri ocagın ortasındaki çoğuñ üstüne üşürişdirip ugradı. Bu edip oturan işinden onuñ habarı yokdı. Onuñ ätişgır tutan eli pikirden ıgtıyarsız, öz ıgtıyarına hareket edyärdi. Bagşı Yolbars goturıñ gelmegi bilen, özünüñ gitmändiginiñ delilini terezä salıp ölçäp gördi. Eger adat boyunca, adamçılığın şartleri boyunca seretsen, tereziniñ bagşınıñ delili salnan tarapı has agırdı. Bu şeyledi. “Emma Cüneyit han adatı, adamçılığı bilyärmi, näme... Men ayılğanç, çıkgınsız bir yagdayıñ gucagına dolaydım gerek” diyip, Çuval bagşı hopukdı. Onuñ birbada demi-demine yetmedi. Elindäki ataşgiri ocagıñ başına gaçdı. Şaglap gelen der manlayından sıırıp gitdi. Şu vagt gapı açıldı. Bagşa çay getirdiler. Ol iki elini yokarı göterip:

— Äkit, äkit!-diyip gıgıranda, onuñ kiçicik gözleri giñden açıldı, geçi sakgalı titräp gitdi. Çäyneş şol bada gözden gayıp boldı. “Men nädäydım? Men öz ayagıma öz elim bilen patla urdım. Han, elbetde, menden ara alar. Bir gice Yolbars gotur yalı dört-baş kellekeserini iberip, meniñ öyümi yer bilen yegsan eder. Özümü, bala-

çagalarımı gırar. Şunça yıllap depämizde gılıç oynadıp gelen han, bu gezek gılıcını meniñ maşgalamıñ depesine inderer. Huday saklasın... Sapardan başga gıcakçı yokmudı nâme! Yarar-yaramaz birisini alıp, yankı celladıñ ızına düşübermeli ekenim. Vah, adamıñ kelte gaydyan yeri barov...”

Asmanın yüzünü tutup urgan buludıñ barha goyalıp ugrayşı yalı, Çuval bagşınıñ yüreginde peyda bolan hovsala-da her demsayın güyceyardı.

Bagşı oturan keçesiniñ aşağında yılan gımıldan yalı bolup, ocagıñ başından sıçrap turdı. Öyden hovlukmaç çıkıp, göni Sapar gıcakçınıñka ugradı. Gice sovukdı, gözedürtme garankıdı. Çuval bagşı ayagını basan yerini saygarmayardı, yöne endigi boyunca tanış yodadan yörep baryardı.

Sapar gıcakçınıñ öyünde, ölügsice daşçıranıñ töveregine üyşüp, yası telpek, tegelek yüzli, sakgallı, sakgalsız baş-on sanı adam öleniñ govı adamdığı barada yuvaşca ses bilen gürrünleşip oturdılar. Gapı tüveley açan yalı bolup şakırdap açıldı. İçerdäkiler ağır başlarını yeñillik bilen göterip, işige serettiler. Sapar gıcakçı içerik kürsöp uran Çuval bagşını zordan tanadı. Ol refiki ak tam bolan bagşidan özüniñ ovadan gözlerini ayırıp bilmän, ayak üstüne galdı:

— Bagşı aga eygilikmidir? Töre geç!

Beylekiler-de şol bada yerinden turup, gayra-gayra çekildiler, bagşa töre geçmäge yol açdılar.

Bagşı görkezilen yere geçip, çok düşüp oturdı. Soñra beylekilerem oturdılar. İnçemik, görmegey yigit Sapar gıcakçı beyik bagşa, onuñ inçe senedine, adamçılıgına çendenäşa belent hormat goyyardı. Bagşınıñ gapıdan giren vagtındaki yüzüne gözi düşenden Sapar gıcakçınıñ huşı başından uçdı. Sebäbi ol Çuval bagşını hiç vagt bu yagdayda görmäندی. Şonıñ için-de ol ızını üzmän:

— Eygilikmidir, bagşı aga? Eygilikmidir, Magtımğulı aga?-diyip, bar ünsünü bagşınıñ azgından çıkcak ilkinçi söze beripdi.

Bagşı Sapar gıcakçınıñ öyünden gün batıp, garañkı düşen vagtı gidipdi. Oturanlarıñ birnäçesi öñkülerdi, birnäçesi täze gelipdi. Täze gelenler bilen saglık-amanlık soraşanından soñ, Çuval bagşı çağırılmadı mihmanlar hakkında, olarıñ getiren habarları hakkında, öziniñ beren cogabı, Yolbars goturıñ cogaba yeñsesini tüññerdip gidişi hakkında birin-birin güññ berdi.

Ol hovsalalı gürrüfini şu sözler bilen gutardı:

— Adamlar, hudayıñ mana hiçbir zadı aňsatlık bilen bermändiginden özüñiziñ habarıñız bar. Nazar bağıñıñ yanına barıp, boynımı buranımı, üç gezek onuñ maña pata bermändigini-de yagşı bilyärsiniz. İne, şu zatlarıñ hemmesi häzir sal üstüne mündi. Görüp dursınız, Cüneyit han gövñüne yaramayan adamsını bir gicäniñ içinde dünýä gelmedik yalı edyär oturiberyer.

Oturanalar uludan demlerini alıp:

— Hava, hava... —diýşip, ağır başlarını yaykadılar.

Bagşı devam etdi:

— İndiki gezek bize gelip yetäydi gerek... Men hiç zatdan gorkamok. Yöne veli, gurbumıñ çatdıgıça bir azrak vagt il-günüñ derdine yaraysam diyen tamam bardı. Taze häkimiyet hem aydım-sazı yaman görmeyän bolmaga çemeli. İne, onsoñ şu vagtlar bolmasa bir bolup duruberse, gatır ağır degcek...

Sag yan çekgesinde boydan-başa tıg ızı uzalıp giden, gara, yası telpeğini çümre geyen yaşulı yeñsesini gaşadı:

— Bagşı, mañlaya yazılardan gaçıp gutulcak gumanın-a yokdur veli, belket, beyle zat seniñ mañlayıña yazlan dälidir. İl-günüñ derdi üçin dören adamlara huday uzak ömür berermiş. Sen bolsañ şol adamlardan. Şol zerarlı-da bu yagdaydan aňsadrak bir çikalga tapılar. Geliñ, şonuñ maslahatını edeliñ.

Yaşulınıñ sözleri adamlara gurp beren yalı boldı.

Çuval bagşı aşak bakıp, elindäkice çöpi bilen ocagıñ başını cızışdırıp oturan Sapar gıcakça yüzlendi:

— Sapar, hey, golay-goltumda kemañanı gıcaga süykäp bilyän yokmı?

— Bar...- diyip, Sapar giñleç cogap berdi.

— Nirede — diyip, soranda, Çuval bağıñıñ kiçicik gözleri umıt bilen yagtulanıp gitdi.

— Şu yerde...

— Kim?

— Men

Magtımğulı bagşı başlıklayın öydäkileriñ hemmesi öz gulaklarına inanman, nazarlarını Sapara tarap övürdiler. Çünki bularıñ hiç birem yakın adamsınıñ heniz üçüni bermedik gıcakçıdan beyle söz eşideris diyip, pikir hem etmeyärdi.

Sapar gıcakçı yere bakıp oturışına başını galdırman gepledi:

— Adamlar, ılayta-da bagşı aga sen gulak goy. Seniñ başıña bir iş düşende, garadaşlınıñ hiç biriniñ çete çıkıp, elini govşurıp durmacağı belli. Şonuñ için-de meniñ bu sözüme geñ galman.

Ölen öldi. Hudayıñ halanı şoldur. Yatan yeri yagıtı bolsun, pahırın. Biz dirileriñ uzak yaşamağı için çalışsak, ölüleriñ canına ulı hormat goydugımızdır. Şonuñ için Sapar gövñüne getirer diyen çigityalı gam iyme-de, haçan gitcek bolsañ, maña habar yetirey, bagşı aga. Men şol demde yabımı eyerlep ızıña düşerin. Seni başga biri bilen ol yere – ajdarhalarıñ azgına iberip, Sapar bu yerde arkayın galar diyip, pikir etme. onsoñam her kişi seniñ ganiña geçip, kemañanı eline almaga yürek edip bilmez. Özüm dirikäm hiç adama bermerin. Gıcakçı oturan adamları yekän-yekän nazarından geçirip:

— Adamlar hezirki düşülen yagdayıñ asıl manısına dolı düşünyärler. Onsoñ hiç kim meniñ bu sözlerimi geñ görmez – diydi.

— Makul gürrüñ – diyip, adamlar ağırlık bilen baş atdılar.

Çuval bagşı Sapar gıcakçıyıñ yüzüne minnedarlık bilen seretdi... Ertesi dañ bilen Çuval bagşı atlandı. Atınıñ cılavını çekmän, yılanla geldi. Rayon edaralarınıñ hiç birisi heniz açılmandı. İşñ başlanmagına garaşmaga bagşınıñ yüregi takat bermedi. İrden biriniñ öyüne barmacı näçe kın görse-de, başga alacı bolmanı için revkomıñ başlıgınıñ öyüne bardı.

Saçı, sakğalı yañıca sırlan, yogın murtları gulaklarına yeteyin-yeteyin diyip duran, gızıl yüzli, ala tahyalı dayav Reyimov dövrüñ beyik senetkärini azgına yetiren kâsesine yerde goyup, ör turup, ulı hormat bilen garşıladı. İki elläp görşüp, bagşını töre geçirdi. Sağlık-amanlık sorasamak birnäçe vaqt aldı

Bagşı başına düşen işi hiçbir zadını goyman dolı suratda aydıp berdi. Duşmanıñ yasavullarına çay-nahar berendigini, munı başga hili alacı bolmansoñ edendigini, atlı iberip, bu yere habar berip, oları tutdurmaga hiç hili yol tapmadığını,

eger-de şu işi üçin täze häkimiyet tarapından ceza berilyän bolsa, onda ol cezany gınanman çekcekdigini aytdı. Soňra şeyle diydi:

— Başlık aga, men barıp, oňa baş-üç aydım aydıp bermesem bolmaz. Sen gınanma-da maňa rugsat ber. Siziň işiňiz kân aladaňız başıňızdan agyar. Eger men gitmesem, ol yırtıcı möcek siziň işli vagtıňız aňtap, biziň obamıza döküler. Meni-de, ili-de harap eder. Yamandan boyuňı satın al diyipdirler. Govusı şeytmekdir.

Reyimov pähimli gürledi:

— Bagşy aga, git. Özüňem tiz git. Aldanıp onuň ızına düşüp giden garıplaram kân. Oları Cüneyit han çağırmı-yokmı, ol belli däl. Yöne olar bir seňňer bolup, Damlanıň daşına aylanıp oturandırlar. İne aydım aydanda şolar hem eşider yalı edip, ören belent ses bilen ayt. Belki, seniň aydımıň olarıň yüreklerindäki duygularını oyarar, ızlarına gaytmaklarına sebäp bolar.

Bagşy tolgundi:

— Azgından huday eşitsin, başlık aga. Belki, şeyle bolayadı-da... yogsam obadakı haňlap yatan tamlara gözüň düşende iyniň dikeneklöp gidýär. Aydan sözleriň ören cay sözler, başlık aga, oları doga edip, boynuňdan assaň hem az... Men olara bu sözleri aydım bilen, um bilen yetirerin...

— Yöne veli, bagşy aga aga seresap bol. Sen külli Türkmene hova bilen suv yalı gerek adamsıň. Şunu hiç vagt yatdan çıkarma. İslesen yanıňa baş-on adam goşayın. Pikir edip gör...

Bagşy bu mähre, alada öňküden-de beter tolgundi. Ol bir näçe minutlap geplöp bilmän, goltunıp oturdu,

Soňra özüni rastlap:

— Yok, başlık aga, men hünärimi yoldaş edinip äkidyän. Adam gerek däl. Yanım adamlı barsam ol meni-de adamları-da diri goybermez. Goy, näme bolsa özüm göreýin...

... Yolbars goturıň ızısüre diyen yalı Magtımğulı bagşy hem çöle ugradı.

Atıň üstünde başını aşak salıp oturan Çuval bagşınıň ızından bütin durkı bilen gamlı, sus görnüşi Sapar gıcakçı sürüp baryardı. Atlar göyâ üstlerindäki eyeleriniň sussupesligine gınanyan yalı, olarıň dertlerini paylaşmak isleyän yalı bolup, hayallık bilen agras ädim uryardılar. Izda, obanıň çetine çıkıp, buları yola salıp goyberen

ildeşleri iki atlı örküç-örküç mele çäğeleriñ içine siñip gidyänçäler bir boluşlarını üytgetmän, garap durdular. İldeşler göyä bu iki atlınıñ bolup barışlarınıñ suratını yüreklerine müdümilik yazmak isleyäna meñzeyerdiler.

Birnäçe gün yol yöränden soñ, iki yolagçı gelip, hanıñ çadırlarınıñ golayında at başını çekti. İl içinde, Çuval bagşı gelip bir öyüñ çekende, töverek-daşdan yaş-yetgincekler, ulı adamlar ılgaşıp gelip, onuñ atınıñ cılavından yapışardılar, özünü atdan göterip diyen yalı düşürerdiler. Nirede oturdıp, nirede turuzcaktıklarını bilmezdiler. Emma ol häzir birnäçe vagtlap, delmirip, dört tarapına garap. Hanıñ çadırına täzeden göz ayladı. Çadıra girip çıkyanlar bardı. Olar daraklarına basıp giryärdiler, dazırdaşıp çıkyardılar. Soñra bagşı Damla guyusınıñ at gaytarım töveregini tutup oturan, gara kömelek yalı öyleri sınıladı. Öyleriñ araları erevde-berevlikdi. Bagşınıñ gelenini gören onı tanan oğlanlar oynap oturan gumalaklarını eteklerine salıp, öyli-öylerine ılgaşdılar: “Bagşı geldi!” “Çuval bagşı geldi!” diyen sesler guş sürüsi yalı bolup, seññeriñ depesinde gaymalaşyardı. Bu ses gulaklarına degen adamlar ay görcek yalı bolup öyleriniñ öñüne ılgaşıp çıkdılar. Olarıñ öñyeteni bagşını tepesine täç etmäge tayındı. Emma Çuval bagşı hanıñka geleni üçin hiç kim ol yere barıp, bagşını ızına tırkäp gaytmaga yürek edip bilmeyärdi. Bagşı öz bolup durşundan utandı:

— Sapar munuñ-ha övzayı bozuk... Hernä soñı hayır bolsun-da...

Bolup duruşlarına bagşıdan beter utanıp, yer yarılman, yere girip bilmän duran Sapar gıcakçı haşamlı gamçısınıñ ucu bilen eyeriniñ gaşını tırkılatdı.

— Huday bardır, bagşı aga...

— Bolmasa, Sapar, ol öyleriñ birine baraysak nädyer?

— Özüñ bil-de, bagşı aga, meniñ saña akıl bererlik güycüm yok.

Bu arada hanıñ çadırınıñ töveregindäki adamlardan birisi hayallık, bilen sovuk salamlaşdı. Sapar tarapa salamlaşmak dereğine başını atıp goyberdi.

Bagşı oña yüzlenip:

— Yagşı yigit, biziñ gelenimizi hana habar bersen govı bolardı.

Ol acımtık yıldırdı:

— Han siziñ gelip duranıñızı eşitdi. Siz häzir meniñ ızıma düşmeli- diyip, ileriki çadırlarıñ birine tarap yöräp ugradı.

Ol adam Çuval bağşı bilen Sapar gıcakçını gice garvulların vagtlayınça dem-dinç alyan çadırına getirdi. Bu yerde iki sanı yırtık keçe bilen yer çilimden başga hiç zat yokdı. Bağşı “bisimilla” diyip kellesini içerik soğanında onuñ burnuna agras ısı urdı. Ol özüniñ han tarapından masgara edilyändigine, gülkünç yagdaya salınyandığına derrev düşündi. Ol şunuñ bilen birlikde hem elinden hiç zadıñ gelmecekdigine-de düşündi. Şonuñ için-de takdıra ten berip, başa gelenini çekibermägi yüregine düvdi.

Buları bu yere getiren adam abır-zabır edip, çadırıñ daşında duran yerinden birki adamıñ adını tutup gıgırdı. Birsalımdan içi dört sanı gatap giden cöven zagaralı saçak, iki çeynek çay geldi. Ol adam, hizmetkärler bu zatlarnı getirip çıkıp gidenden soñ içerik girip, çommalıp oturdı.

Horluk basan bağşınıñ sesi titräp çıkdı:

— Yagşı yigit, ara ölüm düşenden soñ biz Yolbars batır bilen bile gelip bilmedik. Emma, ine, görşüñiz yalı onuñ ızısüre gelip yetdik. Han kakamızıñ eşitcegi aydım bolsun, diñleci dessan... bağşınıñkı il bilen.

— Herki zat humarı tutan vagtı gerek – diyip yañkı adam gödek cogap berdi:

— Humar geçenden soñ onuñ gızığı gaçyar...

— Yagşı yigit, biz-ä yagdayımızı düşündirdik.

Yañkı adam başga sen bir zat diydiñmi-diymediñmi hem diymedi, yeñillik bilen yerinden turup, gapı kilimi tutdu-da:

— Bir habar bolyança şu yerde boluberiñ – diyip, yüzünüñ ugruna çıkıp gitdi.

Bagşı-da, gıcakçı-da gatı yadapdırlar. Suvsapdırlar. Şu vagt hersi baş altı çäynegi boşatsa-da, azlık etcekti. Her yuvdum bukindakdan geçen badına çägeniñ üstüne guylan yalı sıñıp gidyardı. Emma veli, iki sanı yumruk yalcak çäynegin içi bireyyem boşapdı. Ağızlar kepäp durdı. Çayları gutarandan soñ, buların üstüne gazan dündirilen yalıdı.

— Toba hodayım, beyle güne düşen vagtımız yokdı-la Sapar – diydi, Çuval bağşı boşan çäynegi lapıkeçlik bilen añırak süysdürdi.

— Muña-da şükür et, bağşı aga... Beterinden saklasın-diyemek bilen Sapar gıcakçı kellesini bir tarapa çalaca gışardıp, çadırıñ gapısına umıt bilen seretdi.

Bagşını birden alada gurşap aldı:

— Munuñ soñı nãhili bolarka, Sapar?

— Yagşılıgıñ umudında bolalı, bagşı aga. Belkem, gaharı yatışıp, doñı birneme çözüler. Yöne veli, Yolbars gotur seniñ gelmãn galanıñ sebãbini hana yetirmedimikã diyyãrin. Yogsam han beydip gazabına tutmazdı.

— Gazabına tutmazdı, diysene – diyip, Çuval bagşı tirseğini yere berdi.

Sapar öz sözünü bagşınıñ nãme üçin gaytalandığına, nãme maksat bilen gaytalandığına akıl yetirip bilmedi. Onuñ hãzir bagşınıñ düşen yagdayına bolan gıncı ahlı duyğularından üstün çıkıpdı. Ol beyik adamıñ şeydip oturmagınıñ günäsini hudaya-da geçmeyãrdı...

Hanıñ çadırınıñ gayrasındaki ulı oyda belent od yakıldı. Oduñ daş-töveregine ahlı seññerden yıgnalan kiçicik, garınlacık tüñçecikler örüldi. Hanıñ adamları öz mertebelerine layıklıkda oduñ başında halka gurap oturdılar. Birinci halkada, bagşınıñ has golayında Gurbanmãmmet serdar üçin dört-bãş halı düşep, onuñ üstünde per düşekce yazıp, ayratın cay goydular. Onuñ cayı heniz boşdı. Yokarı mertebeli adamlar eyyãm birinci halkanı doldurıpdılar. İkinci halkada kiçiräk mertebeliler oturdılar. Üçünci halkanı atlılar, yasavullar eyeledi. Şeydip hem belent oduñ tövereginde ulı mähelle emele geldi.

Seññerlilere gelin, gidin diyen bolmadı. Şol zerarlı-da seññeriñ içi erevde-berevlikdi. Adamlar biri-birleriniñ yanlarına barıp, bagşa golay süyşmelimi ya-da her kim öz öyüniñ gapdalında oturıp eşitmelimi diyen meselãni ara alıp maslahatlaşyardılar. Olar belli bir karara gelip bilmedik bolsalar gerek, öyüniñ gapdalındaki beyik yerde oydakı üyşmeleñe seredip oturan uzın ak sakgalı biriniñ yanına bardılar. Bu adama Recepgulı divana diyyıyãrdı. Ol külli garadaşlınıñ agızlı, sözüne gulak salınan adamlarınıñ biridi. Onuñ iñ govı taraplarınıñ biri-de ol garıplığı, acı günleri özüniñ şadıyan gılık-hãsiyetleri bilen basmağı başaryardı. Köp yıllar mundan õñ Recepgulı oyunlıga salıp bir divanını ustaşıp tüpeñlep, onuñ yıgnan yığşıranlarını alıpdı. At dakmaga, lakam bermãge ökde adamlar derrev Recepgulı adınıñ ızına divana sözünü şapılادıp goşdular. Şondan bãri onuñ adı Recepgulı divana bolupdı. Bu at bilen onı köp adamlar tanayardılar. Ol gepi-sözi yerinde, ören pãhimli adamdı. Adamlar onuñ yanına gelip çökenlerinde ol oydakı durmuşı sınlap,

obasını, ören garıp-da bolsa ol yerdäki durmuşunu yatlap pikire batıp otırdı. Adamlar daşına üyşen badına Recepgulı gamlı pikirleriniñ sürüsini uçurıp goyberdi. Adamlar nâme üçin gelendiklerini aytdılar. Recepgulı olara şeyle diydi:

— Eger biz ata-babalarımızıñ aydanına uysak, onda ol yere barmalı däl. Çağırılan yere bar, otur-da turma, çağırılmadık yere barma, görünme... Emma bu gezek beydip bilmeris. Bağşı gızışıp ugrandan soñ aşak düşeliñ. Bolmasa bağşınıñ gövñüne gelir. Ol biziñ öz adamımız. Han onı bu gün ile rısva etdi. Biz onuñ övezini dolmaladırs. Goy, ol öz adınıñ biziñ yürklerimizniñ bezegidigini bilsin...

— Han bu edişi bilen Çuval bağşını rısva etmedi, özüni rısva etdi – diyip, Recepgulınıñ sakgaldaşlarından birisi aytdı: — Han özüni rısva etdi. Eger erk elimizde bolan bolsa, men onı şol delmirip duran vagtı öye getirip, törümde oturdardım. İki düyäniñ birini öldürüp, bütün seññeri çağırardım.

— Vah diyyäniñ nâme – diyip, başga birisi söz gezegini kakıp aldı: — Diyyäniñ nâme! Kim şu vagtlar oña soñkuca dövüm çöregini bermecek?..

Bularniñ gürrüñi gızıpdı...

Bağşı bilen gıcakçı heniz hem yankı çadırda göz tussak bolup otırdılar. Olarnıñ hanıñ çadırınıñ gayrasındaki oyda görülyän tayyarlıkdan habarları yokdı.

Çuval bağşı yer gucaklap oturişına Sapar yüzlendi:

— Sapar can, eger aydım aytmalı bolsak özüñ alıp gaçaveri. İliñ gövñünden turaycak, oba-garaları yatlarına salaycak yollardan tutaveri. Biz hana aydıp beremzok. Biz şu yerdäki bendelerin gövñünden turmalı. Reyimovniñ-da tapşırığı şeyle...

Bu vagt yasavul gelip, oları alıp gitdi.

Çuval bağşınıñ gözleri oydaki belent oda, onuñ daşına egrilişip oturan ağır mähelle, seññeriñ içinde yüzläp, elliläp topar-topar bolup oturan kân sanlı adamlara düşende ruhi gösterildi. Özünüñ açdıgına, suvsuzdıgına garaman, ökçesi yeñledi. Ol begenç bilen Saparnı yüzüne seretdi. Emma gövün diyeniñ ören nâzik zat bolyar: seññerdäki kân toparlarınıñ ihlas bilen oya baka inibermeyişleri bağşını gamlandırđı. “Ol biçäreleri çağıran däldirler...” diyip gamlandı. Yene-de özüne gövünlik berdi: “Sesimiñ barıça gıgırayın. Aydımlarımıñ her sözünü olar eşider yalı edip aydarın...”

Bagşı märekeniñ bir çetinden girdi, ol yöräp barşına dört töveregine baş atıp, salam berdi. Golaydaki yaşılı adamlara elini berip geçyärdi. Märeke onı suvuk garşıladi: Bagşı garışık duygularına erk edip bilmän, azara galıp barşına özi üçin bellenen yere barıp yetdi. Yüzüni hanıñ boş duran yerine garadıp oturdı. Edil şu vagt hanıñ çadırınıñ öñünde hereket peyda boldı. İki adam çadırıñ tutusını gösterdi. Önden dört adam çıkdı. Olarıñ bilerli, eginleri hatardan dolıdı, yaragları ellerindedi. Bu dört adamıñ ızından gök mavut geyiminiñ üstünden silkme içmegini egnine atan han çıkdı. Onuñ tövereginde iki oğlu, belent mertebeli dört-baş adamısı bardı. Olarıñ ızı bilen yene dört yaraglı çıkıp hanıñ sag tarapına geçdi. Soñkı çıkan dört yaraglı çep tarapını eyeledi yene dört adam çıkıp, ızdan yöredi. Han epey ädimläp märekä golaylaşanda agıla möcek giren yalı boldı: adamlar sıçrap turup-da tä han geçip yerine oturyança oklav yuvdan yalı bolup, dim-dik durdular.

Han öçügsi nazarını töveregine bir hatar aylap çıkandan soñ, bagşa tarap seretdi. “Nätsemkäm... barıp görüşsemmikäm?...” diyip, azara galıp duran Çuval bagşı birden batırlık etdi-de, han bilen görüşmek üçin oña tarap yöredi. Han munı gören badına gaşını çatıp:

— Bu yerlere gelmäge-de vagt tapyan ekeniñ-ov... geleniñ çınıñ bolsa otur-da hünäriñi görkeziber – diyip, acısını pürkdı.

Çuval bagşınıñ döşünden tüpeñlenen yalı boldı. Ol özi bilen hanıñ görüşmek islemeyändigini eşidenden soñ edep bilen ızına övrüldi-de, yerine geçip oturdı. Dutarını düzüp başlandan Saparıñ yüzüne seretdi. Gıcakçınıñ ovadan, ullakan gözleriniñ okarası dolupdı, kemañça, gıçağıñ gulaklarına yapışan elleri titreyärdi. Çuval bagşı sazı düzüp oturuşlarına:

— Mert bol – diyip, Sapara gövünlik berdi.

Yene-de hanıñ sesi eşidildi:

— Elinde barını edip ayt. Arkafı orsa diräp gelenem bolsañ, sen häzir biziñ ıgıyarımızda. Biz bolsak öz golastımızdakıları maymın edip oynatmağı-da başaryarıs. Yer bilen yegsan etmegi-de...

Hanıñ beren vadasına dolı düşünen bagşı, diyere başga zat tapman: — İşallasa, gövnüñden turar yalı edip aydarıs, han aga – diyip, gazma dutarıñ gapagina kakdı...

Hova sovukdı. Asmanıñ yüzi arassadı. Yıldızlar ulı hem-de nurlıdı. Birsalımdan mähnet kümüş cam yalı ay emay bilen asmana galdı. Gum agras dem alıp yatırdı. Çağırılmadık seññerliler. Golaya gelip çağani yassandılar.

Çuval bağı yanında çay berip oturan yaşula:

— Agam, meniñ çayımı yetireveri – diyip, yüzlendi.

Bağsınıñ çayneginiñ içine yumruk yalı tiryek atıpdırlar çayını-da gaygırman atyardılar. Bağsı baş-on aydımdan soñ ağızdırığını çeynöp duran çapıyan ata döndi.

Han bir bolşını bozman, bağsını diñleyärdi. “Beyle bağı heniz dünyä gelen däl gerek. Aperiñ seniñ ussatlığıña. Yöne men yer-yurdı taşlap gaytdım. Yurtdan elimi yuvup çıkdım sen indi dinden çıkanlara aydım aydıp bermeli. Orsa hızmat etmeli. Emma men muña razı däl. Birki gün bu yerde elinde barını edip ayt. Bu seniñ iñ soñkı aydıñ bolar...” diyip han pikir yöredyärdi. Hem-de şu gelen kararını öz gövñüne makullamak için delil agtaryardı.

Bağı barha gızıardı. Her aydımdan soñ guşagını çekip dañyardı. Recepgulı seññerlilerin orta gürpünde çağä yaplanıp yatırdı. Ol diñleyän aydımlarınıñ manısına görä bir görseñ şatlanyardı, bir görsen-de gam layına baytardı.

Çuval bağı has çekip dañdı. Izlı-ızana iki kãse zãherli yalı çayı yuvdup, “Yigitlik çağı” diyen aydıma tutdı. Bütünley özgerdi. Otuz baş yaşıdan yigrimi yaşa düşdi. Muni onuñ dutara emr edişinden, guşagını çekip ticiñişinden, yiti gözlerini dört tarapa övrüp, güycüne, hünärine buysanyan yalı bir sıpata geçişinden görmek bolyardı. Bu aydımınıñ her sözünü at gaytarım meydanı tutup oturan märekeniñ üstüne, ılayta-da yaşı geçişen adamlarınıñ üstüne daş oklan yalı edip oklayardı. Bu oklanan daşlar degmeli adamlarına barıp degyärdi, olarını yüreklerini dilyärdi, gözleriniñ okalarını yaşıdan dolduryardı.

Hazan yeli urdı ömrüm gülüne,
Döşüm açıp çıksam gışıñ yeline,
Ogrın-dogrın baksam gıza-geline,
Şonda gelmezmikãñ yigitlik çağı!

Bu aydımın sazı çalınıp ugralandan huşu başından uçan Recepgulının bu sözleri eşidende yerden-gökden örki üzülen yalı boldı. Ayın yagıtında agras dem alıp yatan gum depeleri onun gövne hıyaldaki bakılığa övrüldi. Aydın devam etdigisayı Recepgulı şol bağşının düypsüz gara defzini içinde yüzmegä başladı. Şu vakti özünde onun öñünde uklap yatan agtıcağı gerindi. Recepgulının ellerini sıpaladı. Agtıcağının bu hareketi onı hakıki durmuşa dolandırıp getirdi. Biz hazır uzak illere çıkarılan yaş gızın dogan obasını küysöp yürekden eñreyşini göz öñüne getirsek, Recepgulının hazırki düşen yagdayını dolı suratda görüp bileris. Yat illere çıkarılan gızın dınman işläp duran elleri işden çalaca sıpınsa ol gız yat adamlardan saylanıp, bir çete çıkar. Yüregini paralayar, yakasını çäkleyär. Yakın adamlarını, çagalıkda bile oynan boydaşlarını, doganlarını göz önüne getirende, onun bütün endamı sızlap gidyär. Recepgulı hem hazır edil şol gızın yagdayına düşüpdü.

Ol bu “Yigitlik çağı” diyen aydımın Nazar baganın aymagında yaşka, obanın ulı bayı toy berende, şu günki yalı ayazlı gicede tamın öñünde yakılan ulı odu başında diñläpdü. Emma veli, sovuk-salalık bilen, ünsünü bölüp diñläpdü. Şol gice onun söyyän gızı-da şol toy yerindedi. Onun hem ayal-gızların arasındadığını, şu vakti özünde bu aydımın diñleyändigini Recepgulı bilyärdi.

Hızır bu aydım Recepgulının obasını, onun süyci suvunu, ol yerde geçiren lezzetli günlerini yadına saldı. Onun yüregine tıg degen yalı boldı. Ol öz-özüne:

— Vah, yene-de yüzümüz düşermikä? – diyip, sesli yüzlendi. Onun daşına üyşüp oturan seññerlilerem bu aydımın täsirinden melul bolup, geçen günlerini yatlap otırdılar. Recepgulının bu soradı oların bütün durkunı sarsdırdı. Olardan birisi:

— İşallasa – diyip, sesini titredip cogap berdi. Bu aydımın gutarıp, bağşı taze aydımına geçdi. Aydımın sonkı sözleri Recepgulını ör-gökden getirdi:

Yat illerde ayrıcalık çekenden,
Ursa-sökse, horlas-da il yağşı...

Bu sözleri eşiden Recepgulı dikelenip oturanını duyman galdı: — O-ho, adamlar siz bağşının gövündäkisine düşündiñizmi? Onun nâme diyyänini

bildiñizmi? Ol hiç vagt Magtımıgılı şahırnıñ sözlerine aydım aydan däl ahır... Ol bu aydımı aydanda başga söz sanardı... Ol bizi oba çağırır... Düşüniñ adamlar. Ol bize: “Akılıñıza aylanın, pähimleniñ” diyyer.

Bu sözlere han hem düşündi. Onuñ Çuval bagşını itden çıkarmak baradakı delilleriniñ yene-de birisi artdı...

Bagşı şundan soñ töverekdäkileriñ islegi bilen dessana geçdi.

Çuval bagşı baş giceläp bir aydan aydımını, bir aydan dessanını gaytalaman aytdı.

Başinci gice dañ atıp, cahan yagtılanandan soñ ol “Bal sayadı” henize çenli hiç bagşınıñ yetip bilmedik derecesinde aytdı-da, üzülere gelip yeten tarları govşatdı.

Hana yüzlendi:

— Han aga, kemi galdımı?

Han onuñ sözüne cogap hem bermän, yerinden turdı. Çadırına ugradı. Emeldarları hem bagşa hiç bolmanda “Tañrı yalkasın” hem aytman, hanıñ ızı bilen gitdiler.

Han çadırına girip, birnäçe minuttlap oturman, yere bakıp durdı. Soñra:

— Yolbars goturı çağırnı – diydi-de, yerine geçip oturdı.

Yolbars gotur çadırına barıp, heniz-de baş günläp eşiden aydımlarınıñ täsirinden çıkıp bilmän, çayını gövünli-gövünsiz içip oturdı. Onuñ yagdayı bu vagt aylandırılıp goyberileniñki yalıdı. Yasavul gelip hanıñ çağırındığını habar berende, ol birbada hiç zada düşünmedi. Yasavulnı näme diyyänini-de eşitmedi... Yasavul sözüni gaytalandan soñ, ol özüne geldi.

Şol demde hanıñ gaşında peyda boldı.

Han özüniñ ağır pikiri bilen gumradı. Şonuñ üçin ol hem birbada geplemedi.

Birnäçe vagtdan soñ iki elini dizlarına diräp, Yolbars goturıñ yüzüne bakdı:

— Birnäçe geriş aşandan soñ, ikisini-de itden çıkar. Gelip habar et...

Yolbars gotur tigsinip gitdi.

— Bolyar, han hezretleri – diyip, iki elini döşünde goyup, baş egenden soñ çadırdan çıkdı...

Çuval bagşı hemme gidenden soñ gıcakçısına yüzlendi:

— Sapar can, inim, bu govulığıñ alamañı däl. Mert bol imanını övrüber. Oba garap näçe ädim urcagımız belli däl. Elbetde, hudayıñ halayışı şeyledir... Biziniñki yetendir...

Baş günüñ yadavlığı yatdan çıkdı. Bağşınıñ-da, gıcakçınıñ-da el-ayakları govşadı. Gatı kınılık bilen atlanıp yola düşdüler. Yas yerinden gelyän yalı, atıñ üstünde başlarını aşak salıp oturdılar. Olarınıñ mañılayları eyeriniñ gaşına degeyin-degeyin diyyardı. Üç gerişden geçensoñlar ikisiniñ-de birhili canları aram tapan yalı boldı.

Bagşı oturişını bozman:

— Hernä sovuıldıgı bolsuñ – diyip, ümsümligi bozdı.

Vagtal-vagtal ızına seredip gelyän Sapar:

— Azgından huday eşitsin, bagşı aga – diydi.

Bir azrak yöränlerinden soñ. Sapar yene-de ızına sertdi. Ses yetim ızdan bulut garalıp gelyän Yolbars gotura gözi düşenden onuñ dili tutuldu. Birhayukdan soñ özüni rastlap:

— Bagşı aga... – diydi.

Saparıñ sesiniñ üygändigini duyan bagşı atıñ cılavını çekip çekip, ızına övrüldi...

— Yazılardan gutulıp bolmaz, inim. Bilmediksirän bolup, sürüber...

Yolbars gotur önden baryan iki atını gözden yitirmän, başatarını önüne basıp sürüp gelyardı. Yöne veli, nähili gelyänini, nâme üçin gelyänini bilmeyardı. Beyik senetkäriniñ aydımları heniz-de onuñ gulakalarında yañlanıp durdı. Dessanlardaki gahrımanların hereketleri, gıcagın, dutarınıñ sesleri hemmesi goşulışıp, Yolbars goturını enter-pelegini çıkarmaklarını devam etdiryardılar...

... Başını aşak salıp gelyän Yolbars gotur iki sagatdan soñ hanıñ çadırınıñ gatı golayına gelip, atınıñ başını çekdi. Atdan düşdi-de, uyanı eyeriniñ gaşına hem dañman, elinden yazdırdı. At birbada geñ galan yalı gulaklarını keykerdip, eyesiniñ yüzüne seretdi. Eyesiniñ çadıra tarap barşını görüp öz erkine goyberilendigini duyansoñ, yer peşeläp çapıp gitdi.

Yolbars gotur öñünden habar etmän, soraşman, cogap alman şol gelşine çadırıñ gapısını açdı. Han bu vagt namaz okap otırdı. Yolbars giren yerinde namazıñ gutararına garaşıp durberdi.

Han iki egnine salam berip, ellerini galdırıp bir zatlar okadı-da, yüzünü sakgalını sıpalap, namazı gutardı. Namazlığı yıgnap, bir çetde goyandan soñ:

— Oları itden çıkaran bolsañ, git-de dem-dıncıñı alıber – diydi.

Yolbars gotur başatarını hanıñ öñünde goydı-da, aygıtlı bir äheñde:

— Han aga, oñarmadım, elim barmadı... – diydi...

ANNABİBİNİN HEKAYASI

Men Orazgılı bilen ağşamara Medeniyet köşgünüñ kitaphanasında duşuşdım. Biziñ gündiz belleşen yerimiz şudı. Okalyan zalda, kitap berilyän yerde, direktorıñ kabinetinde adam örän kân bolanı üçin, hovanıñ sovuklığına garaman, köşgüñ gündogarındaki бага çıkdık. Çağıl düşelen uzaklara gidyän alleyanıñ iki tarapındaki miveli dekorativ ağaçlar getiren yüklerini göterip bilmen başlarını aşak egip oturan yalıdılar. Olarıñ üstündeki gar uzın yogın şahaları egip döväyce bolyardı. Bagda çıra azdı. Barınıñ-da köpüsi yanmayardı. Birnäçe vagt dımıp gitdik. Sofıra Orazgılı elini goltugımdan ötürdi. Men utandım, beydip gitmegi gelşiksiz gördüm. Birden önümüzden adam çıkaysa? “Bularıñ garankı yerde beydip yürüşleri gatı geñ” diyip, ile habar yayradaysa nähili bolar?” diyip pikir etdim. Obada nātaniş adam barmı nāme?

— Orazgılı, elini ayır.

— Nāme üçin?

— Govı däl, men utanyarın.

Ol birden mana tarap övrüldi-de beyleki elini boynumdan orap aldı. Ogşadı. Edil togun üstünden basan yalı boldum. Bütün bedenim titräp gitdi. Başım aylandı. Gözlerimin öni uçganakladı. Men heniz beyle zadı görmändim. Gahar etdim-de bir ädim ıza çekildim. Bir gelniñ beren nesihatı şu vagt yadıma düşdi: “yigidi hiç vagt öz erkine goyberme. Mertebeni belent saklamaga çalış. Hemmesinin öz novatı-vagtı bardır”.

— Orazgılı seniñ özün geziber. Meniñ öyde işim bar – diyip gahar bilen ızıma övrüldim... Çağılları seslendirip yörep ugradım. Şol demde Orazgılı menin öñümde hāzir boldı. Onun nehili edip duşumdan geçenini-de duyman galıpdırın. Meni önürtlär yalı vagtam geçmāndi ahırı.

— Annabibi bağışla – diyip ol iki elini döşünde goyup boynunı burdı.

— Bağışlar yalı bolsa bağışlardım. Sen öte geçyārsiñ – diyip gapdalından geçip ugraberdim.

— Ol yene-de ılgap öñüme geçdi.

— Bağışla Annabibi. Bar ünsüm sende bolanı üçin kellām göçäyipdir.

Bu sözler çın yürekden çıkan sözlerdi. Şonuñ üçin-de ken yalbardıp durasım gelmedi.

Biz biri-birimize golay yörep yolumızı devam etdik. Orazgılı müynli yalı sözledi:

- Men seni beyle gaharcansıñ öytmeyärdim.
- Menem seni beyle gödeksiñ öytmeyärdim.
- Ahırsofı bu zatlara boyun bolmalı-ha bolarsıñ.
- Onı başa düşende görübiris.

Söz alışmayardı. Ol hem Orazgılınıñ gödekligidin. Eger ol adam yalı oñatca bolan bolsa biz bu vagtlara çenli kân zatlarıñ başını ağırdardık. Ehli gürrüñleri edip gutarardık. Men şeyle bolmagını isleyärdim. Umuman men gürrüñ dinlemegi govı göryärin. Ilayta-da Orazgılınıñ sözünü dinlemegi halayarin. Men dogrusını aytsam şu düşüşığa gıssanyardım. Bu gün biz esası zadıñ: durmuş guramagıñ gürrüñini etmelidik. Toyuñ vagtını bellemelidik. Öñümüzdeki bövetleri bövsüp geçmegin ugurlarını anıklamalıdık.

Vagtıñ geçmegi bilen biziñ ikimiz-de öñki hetdimize geldik. Emma men heniz-de yañkı ogşugın täsirinden çıkip bilmeyärdim. «Geñ zat geñ zat!» diyip içimi gepledärdim. Menin pikirim şu iki sözden añrı geçmeyärdi. Men añırları barada öz yanımdan pikir etmege utanıp pikirimi şu yerde kesyärdim.

— Sen ata-enene maslahat saldıñmı Annabibi? – diyip, Orazgılı canını barladı.

Orazgılı yaman yerden tutdı. Meniñ bar gorkyan zadım eceme maslahat salmakdı. Dädem onçaklı hasaba girmeyärdi. Ecem veli obanıñ iñ soñkı feodalıdı. Mundan hem başga olar öz yanlarından özlerini din hadımlarınıñ hatarına goşyardı. Bu meselede olarıñ bir eli galkanlı bir eli-de gılıçlıdı. Orazgılı-da umuman obanıñ beyleki adamları-da munuñ şeyledigini menden govı bilyärdiler.

- Men heniz olara maslahat salamok, Orazgılı.
- Onda men ertir adam ibercek. Özüñem öyde bol. Yagnı bizden adam baran vagtı sen öyde bol.
- Ey men öyde bolan yalı-la... Olarıñ bercek cogaplarını häzirden bilip durun.

— Nâhili cogap bererkâler?

— Olar düybünden razı bolmazlar.

Orazgılı sakga durdı:

— Seniñ bu sözi şeyle sovukganlılık bilen aydıışına men gatı geñ galyarın. Ya, senem olarıñ täsirinden çıkıp bileñokmı? Şolarıñ erki bilen bolmakçımı? Onda ikimiziñ bir yıldan bări tanşıp övrenişip yörşümüz gurı gürrüñ eken-dä?... Meniñ ihlasım yeke sovrulan zat eken-dä? Şeylemi?

Men Orazgılıñı şu gızmalığı üçin-de halayarın.

— Yok, Orazgılı beyle pikir etme. Men öz yagdayımı aytdım. Men olarıñ heniz maña dolı mälüm bolmadık pikirlerini aytdım. Men işiñ bolşunu bolşı yalı aytdım.

Orazgılı yöräp ugradı.

— Men adam ibercek. Öyde bol. Ene-atañıñ yanında meniñ vekillerimiñ sözüni makulla.

— Öyde bolayın. Yöne men ulularıñ sözüniñ arasına goşulıp bimerin. Gız oglana bu utanç bolar. Hemmäni özüñ yalı gödek hasaplama.

— Senin gepiñ-sözün üytgeşıpdir. Sen meni aldap yörsün öydyärin?

Bolmadı. Biz şu yagdayda hem hoşlaşdıq. Orazgılı başını aşak salıp içini hümledip gitdi. Pahırıñ bolup barşına yüregim avadı. Tas ızından yetip: “Yör gaçalı!” diyipdim. Meni bu hareketden köşkden çıkıp gelyän bir topar gız sakladı. Yagnı şu vagt olar maña pete-pet gelmedik bolsalar, belki, men Orazgılıñıñ ızından yetsemem yeterdim.

Adam hiç vagt öz yüregine erk edip bilmeyär. Yüreginiñ nâhilidigine dolı düşünmeyär. Bu gezek hem şeyle boldı. Bizniñ ayrılışışımız gatı gamlı boldı. Emma nâme üçindir men öyümize ugranımda ruhuma bir hili düşnüksiz yenillik aralaşdı. Nämelim bir zada bolan begenç meniñ gövñümü gösterdi. Emma bu dolı manısındaki begenç däl eken. Öyümüzde maña ören ağır yagday garaşyan ekeni...

Menin ecem süfiklek uzın boylı hortap ayaldı. Saçıñıñ yarısından govragı agarıpdı. Ak oranıp başlanına yanı baş yıl bolupdı. Çagalarına bolan söygüsi deñiz yalıdı. Emma bu söygi şol deñiziñ düybündedi. Üsti mäkäm basırılıgıdı. Daşından örän rehimsizdi. Çagalarından birisi onuñ gövñüne yaramayan bir iş edeyse onuñ dat

gününe! Ecem uzun ovadan ellerine nâme ilse alardı-da yamanlık eden çaganı yencip başlardı. Rehimsiz urardı. Şeyle vagtlarda dâdem öyden çıkıp iş üstüne ötäyderdi. Men hâzir on dokuzıma gitdim. Şu vâgt hem ecemiñ yüzüne geplemek şeyle dursun, oña “seniñki nâdogrı” diymäge-de milt edip bilmeyârdim. Yöne ecemiñ gılık-hâsiyetleriniñ maña-da geçip ugrandığını men kâvagtlar sızıyardım. Bu hakda soñı... Hâzir bolsa şu vâgtkı yagdayıñ gürrüñi bilen bolalıñ.

Men öye gelenimde dâdem hovlınıñ daşında köv-söv edip yören eken. Onuñ bolup yörşi göyâ birine garaşyan yalıdı.

Gapıdan girenimden ecem meni sovuk garşıladı:

— Kân eglenyârsin. Vâgtında gelmek gerek.

— Ece birazacık işim çıkdı.

— İş, iş vâgtında edilyândır.

Nâme üçindir ecemiñ bolşı meni geñ galdırdı. Ol özüni hâzir maña öñküsinenem haybatlı rehimsiz berk edip görkezmek isleyân yalıdı. Meniñ soran zatlarıma bir söz bilen cogap gaytaryardı. Pikiri başga zatda yalıdı. Asla meniñ bilen gepleşmek islemeyâne menzeyân yalıdı. Men “bu nâme boldugıka?” diyip pikire gitmek bilen öyüñ içini sınıladım. Ähli zat magazinden yañı getirilen yalı yaldırayardı. Halıların gülleri-de şeyle bir arassadı veli olar elektrik ışığına ıgşıldayan yalı bolup dur. “Be-e, men ukudamı, oyamı?» diyip öz-özümde sorag berdim. Birsalımdan tamıñ öñünden at ayagınıñ sesi geldi. Öyde hereket başlandı. Doganlarım gelenleriñ atları bilen meşgullandı. Dâdem mıhmanlarını ulı hormat bilen ızına tirkâp mıhman caya getirdi. Ecem gelenler bilen salamlaşıp geldi-de çay nahar atarmak bilen boldı.

Mana gaharlı yüzlendi:

— Nâme oklav yuvdan yalı bolup otırsıñ. Tur saçak tayyarla çäynek-käseleri yuv.

— Men bu işleri edip yörşümde eceme sorag berdim:

— Ece bu gelenler kim? Bulara nâme beyle ulı hormat goyyañız?

Ecem ilki:

— Hemme zadıñ añığına yetcek bolup oturmazlar – diydi. Birsalımdan azacık yumşadı:

— Bu gelenler garındaşlarımız. Olara hızmat etmân kime hızmat etmeli?

Birden yüregim gürsüldöp gitdi. Orazgulinıñ ogşan vagtındakısı yalı inim titiredi. Emma bu yakımsız titiremedi. “Buların-a övdayı bozuk” diyen pikir meniñ bütin durkumı gaplap aldı. Yöne men bilmediksirân bolup özüme tabşırılan işi etmek bilen boldum. Mıhmanlara hezzet-hormat etmek işi gicäniñ birvagtlarına çenli çekdi. Gice sagat ikiden işlände olar yatdılar. Dädem ecemi başga bir caya çağırıp äkitdi. Vagtal-vagtal olarıñ hümürdisi gulagıma gelyärdi. Emma bu yerden olarıñ näme hakda gürleşyändigini eşider yalı dälidi.

Yöne men bir zada düşünp ugran yalı boldum. Dogrudan-da bularıñ övdayı bozukdı. Bu gelenler yöne yere gelen adamlar dälidi. Bular meniñ kastıma gelipdiler.

Ecem birsalımdan dolanıp geldi. Onuñ yüzi dumanlap durdı. Bu onuñ yüzüne tutan perdesidi.

Ecem:

— Sen ertir işe gitme Annabibi – diyip ters bakıp aytdı.

Men ör-gökden geldim. Men diñe işim bilen Orazgulinı halayardım. Onsoñ ecemiñ bu gürrüñi nähili bolyar?

Men etimi gataldıp ugradım:

— Men işe gitmeli boların, ece. İşe barıp-barmazlık meniñ ıgıyarımdakı zat däl.

Ecem göyâ meniñ bu sözlarımı eşitmedik yalı öñki äheñinde dovam etdi:

— Sen işe gitme. Seniñ sagcak on-on baş sığırñı beylekiler sagar.

Men osmaklap soradım:

— Näme üçin men ayratın ertir işe gitmeli däl?

— Öyde mıhman bar. Hızmat etmeli.

— Mıhman diyeniñ gice yatıp dıncını alıp ertir çayını içip-iyer-de atlanar-da.

— Diliñi-başını çeynäberme. Olar yöne yere gelen adamlar däl. Olar goñşı rayondan gelen garındaşlarımız.

Meniñ gaharım gelip ugradı:

— Ece beydip gep çağaladıp oturma-da bu yerde näme sır bar bolsa aytsana.

Menden-ä näme-de bolsa bir zadı gizleyärsifiz.

Ecem meniñ äheñimi halamadı. «Diysemmikäm diymesemmikäm?» diyen soragı başında aylap çıkıyan yalı birsalım dımıp oturdı. Soñra yüregine daş baglap:

— Bular gudaçılığa gelipdirler. Ertir gice seni äkitcekler – diydi.

Menin depäme tayak degen yalı boldı. Menin gaharım şeylebir güycedi veli, häzir ecem meniñ gövñüme ovsuncı mara meñzedi.

— Meni gice idip äkider yalı men sıgır däl – diyen sözleri aytмага dilim zordan hareket etdi.

— Seniñ nämedigini özümüz yağşı bilyäris.

— Beytcek bosañız men gitcek.

— İndi saña ertir ağşama çänli bu caydan çıkmaga deşik yok. Hemme çäreler görüldi.

Göryän veli bular işe düypili girişipdirler. Meniñ kelläme Orazgula: “meni halas et!” diyip hat yazıp ibermek pikiri geldi. Men bu pikirime başga manı berdim:

— Onda, men ferma müdirine hat ibereyin. Doganlarımdan biri eltip gelsin.

— Ertir şu gapıdan girip-çıkmak adam ogluna başartmaz. Diñe il yatıp it uklandan soñ sen garındaşlarımız bilen çıkıp gidersin.

İne saña gerek bolsa!...

Ecem meni tördäki krovatda yatırıp özi gapa golay yerde yatdı. İrden turup gözümi açsam ecem heniz ukuda eken. Yağdayım şeyle ağır hem bolsa men tas cakgıldap gülüpdim. Ecem gapının tutavacından yüp dakıp onuñ bir ucunu eline dañıp goyupdır. Meni gice gaçar öydüpdür. Meniñ munı görenimi ecem duymasın diyip divara tarap övrülip yatdım. Dogrudan-da meniñ yağdayım örän ağırlaşpıdı. Men öz öyümüzde tussaga düşdüm. Dört divarıñ içinde galdım. Näme etmeli? Orazgula telefon etmeli? Ya başlığa ya komsomol guramasınıñ sekretarına telefon etmelimi? Asla bular meni kime bercek bolyarkalar? Men Orazgulıdan başganıñ ayalı bolcak däl ahır. Men oña vada berdim. Onsoñam men ondan başganı söymeyärin. Ya Orazgulı ya-da hiç kim! Meniñ yüregim diñe şonda.

Meni barha horluk basıp başladı. Men kolhazda iñ ökde sagımçı. Lenin komsomolınıñ çleni. Hemme adam meniñ işleyşime guvanyar. Meni govı göryärler. Emma diñe enem-atam meni maldan govı görenok.

Ecem turan badına men ondan:

— Ece meni bercek adamınız kim? – diyip soradım.

Men şu soragı berenimde öz sesimi özümem tanamadım.

— Men ol yigidi göremogam tanamogam. Yöne öz garındaşlarımızdandığını bilyärin.

— Onda nähili razı bolduñız?

— Adat şeyle. Senem barañsoñ tanar gidersiñ.

— Men tanamayan bilmeyän adamıma barcak däl.

— Böküp bararsıñ. Eneñ-atañ bir zadı makullasa senem şoña razı bomalı bolarsın. Çünkü biz seni äkläp sakladık. Seni adam etdik.

— Ece sizem-ä biri ekläp-saklandı. Adam edendir. Öz çagasını ekläp-saklamak ata-enäniñ borcı ahır.

— Borcı bolanı üçin meni-de seniñ dädene satdılar. Men sesimi çıkarmadım.

— İndi zamana üytgeşdi. Ol vagtlardan oba göçdi.

— Oba şol öñki yerinde otır. Samahullap oturma-da özüni yola tayyarla.

Meniñ damagım doldı.

— Men onda, ferma müdirine beri telefon edeyin! – diyip öñki endigim boyunça telefon stoluna tarap yöredim.

Ecem içini güldürip:

— Telefon işlänok – diydi

Meniñ depe saçım düyrükdi.

— Näme üçin?

— Düyn oğlanlar basalaşıp onuñ simini üztüpdiler.

Men özümi oturgıca goyberdim.

— Ece siz-ä meniñ gaharıma getirärsiñiz-ov.

Ecem meniñ bu sözüme geñ galan bolup yakasına tükürdi. Öz-özi bilen gepleşyän yalı şeyle diydi:

— Bu zamananıñ çagaları niçik bolupdır gız! Diyyäniñ näme? Ata-ene näme etse çagasınıñ peydasına eder-dä

— Beyle peyda özüñiziñki bolsun.

Birnäçe vagt dımıp oturanımdan soñı, men bir zadı anıklamakçı boldum. Munuñ üçin artist bolmaladı. Bu yerde maña çeper hövesceñleriñ drama krucogı kömege geldi. Men artist boldum.

— Ece süyt hakı diyip, bir zat berdilermi? Añrucı meni satmağı yüreginize düven bolsañız baham beri beyleki gızlarıñkıdan az bolmasın...

— Gızım yañı adam bolduñ! – diyip ecem dılım-dılım etdi. – Bahañ beyleki gızlarıñkıdan az bolar yalı sen kimden kemmişiñ? Eceñ bilen dädeñ ilde hakını goyberyänlerden dälidir.

Ol maña näçe alandıklarını aytmadı. Yöne men munı şol gün günorta bolan vagtları bildim. Ecem daşkı caydan daşına bir goşa yelyırtan oralan bir ullakan düvünçek getirip sandıga saldı. Bu puldı. Özi-de meniñ çakıma gorä on müñden az dälidi. Soñra dört sanı teke halısınıñ tama söyelgi duranını gördüm. Ozal bizde beyle halı yokdı. Gün batyança yene-de kân zat peyda boldı. Üç atlınıñ niçik edip bu zatları getirendigine hayran galdım.

Geñ galmalı: şu gün biziñ öyümize bir adam dagı çilim çekmäge-de sovulmadı. Mıhmanlar gelenden soñ dervezäniñ şol düynki yapılışıdı.

Ecem meni gıssayardı. Bukcanı tayyarla sandığını doldur diyip daşımdan ayrılanokdı. Menem utanyan diyen bolup öz pikirim bilen başıma gaydım. Yöne maña hiç hili çikalga galmandı. Bar yerden örküm üzüldi. Munça adamıñ garşısına meniñ bir özüm näme edip bilerdim? Şeyle-de bolsa men garañkı düşensoñ gaçmaga sinapıp gördüm. Ecem bilen dädem bir zada güymenip oturdılar. Mıhmanlar küşt oynayardılar. Men doganlarımdan arkayındım. Olar men gutulıbilsem şatdılar. Yanı elimi dervezäniñ gulpuna yetirenimem şoldı veli Ezrayılıñ eli yalı bir süñklek el saçımdan tutdı. Onyança depämden yumruk inip başladı.

— Saçı kesilen meni ile masgara etcek bolyamıñ? Özüm dogurdım özümem yoguna yanarın. Hamana, öli bolan ekeniñ-dä... Hamana, mama ya-da gızamık äkiden eken-dä...

Ol meni caya eltibem birneme sımsıkladı. Soñra meniñ bukcam bilen sandığını hırın-dıkın doldurdı.

Şu arada dädem goyun soydı. Kellebaşayak bişirildi. Börek palav edildi. Şundan soñ mıhmanlar yola tayyarlanıp başladılar. Meni diyseñ yılı geyindirdiler.

Dădem içeri girdi. Giren yerde tama arkasını berip oturdu-da:

— Gızım hernă, ene-atañı masgara edăymăveri. Ozaldan manlayına yazılışı şeyledir. Yazılardan gutulıp bolmaz – diydi.

Men onuñ sesinden: “men nădeyin gızım ecen şeyle bolmagını isleyăr” diyen äheñ eşitdim.

— Dăde bu işiniz yere-yurda sıgyan iş-ä däl. Men bu edişinize düybünden garşı düybünden nărazı diyip agılı ses bilen aytdım.

— Zıyanı yok gızım mert bol. Hemmesi seniñ peydana bolar.

— Görün-dä dăde.

Ecem içeri girdi.

— Năme gürrüñ edyărsiniz? – diyip ilki dădemiñ yüzüne soñam meniñ yüzüme ınamsız seretdi. Ol bir zat barada atalı-gız dil düvüşyändir diyip pikir etdi gerek.

Dădem yerden başını götermän oturişına:

— Mert bol hemmesi govı bolar diydim Annabibă – diydi.

Şundan soñ ecemiñ yüregi yerine düşdi:

— Olar yalı bolsa yagşı-la...

Soñra:

— Tur mıhmanlar tayyar – diyip buyruk berdi.

Dădem çıkıp gitdi.

Ecem maña yüzlendi:

— Tur yola düş. Men senden arkayın. Sen mert gız. Şol mertliginde-de dur. İlki bilen äriñ gılık-hăsiyetini pugta övren. Onuñ artıkaç kem yerlerini övren. Onsoñ onı eliñe alıp ugra. Şonda öz eliñ öz yakañ bolar. Öyüñ ähli ıgtıyarı elinde bolar.

Men özümen pikirim bilen yagnı gaçıp gutulmak pikiri bilen meşguldım. Emma heniz-de hiç hili çikalga tapdırmayardı. Meni atıñ sırtına mündürdiler. Men yolda ceññeliñ içinden geçenimizde gaçarın diyip pikir edip, yetişip yetişmănkăm ecem:

— Sen bir ata münüp gören adam däl yıkılayma – diyip iki ayagımı atıñ garnıñ aşagından yüp aylap alıp gayım bağladı. Men içimden: “seniñ yalı ayal

yene-de barmıka?” diyip gaharlı pikirlendim. İfı sofkıuca, şucagaz umıdımıfı-da öñüni bağlan ecem hâzir meniñ gözüme acdarha bolup göründi.

Bu gıcâniñ sovuğı “tüykülügiñ yere buz bolup gaçyar” diyilyân sovuqlardandı. Emma bu maña çigit yalcak-da täsir etmeyärdi. Men sovuğı duymayardım. Meniñ bar pikirim halas bolmak bilen bağlıdı. Meniñ bar pikirim Orazkulıdadı.

Meni gayınaga bolcagımıñ sırtına mündüren ekenler. Ol barşımıza öz inisi barada ızını üzmen gürrün beryärdi. Onı öve-öve arşa çıkardı. Kitap okayanam şol, agzı bilen ak guş tutyanam şol, arak-pivo diyen zatlarıñ heniz tagamını bilmeyänem şol... Garaz, nâme diycek âhli govı zatları gılık-hâsiyetleri özünde cemlân şoldı. Bu sözler meniñ bir gulagımdan girip beyleki gulagımdan çıkyardı. Yolagçılar gatu süryärdiler.

Şol gün. Gün batıp garañkı yağşı aralaşandan soñra men daş çıkdım. “Gelni âkidin” diyip ızıma üç sanı kiçicik gız saldılar. Men gayrakı ulı yola tarap yöredim. Gızlara bolsa:

— Siz şu yerde duruñ. Men birsalımdan gelerin – diyip olarıñ üçüsini-de bir yerde oturttdım. Olar derrev yanıltmaç aydışıp başladılar. Men mundan peydalanıp yoluñ üstüne çıkdım. Yolagçı maşını deñime gelip, sakga durdı. Bezemen geynen yaş gelniñ bu vagtlar yolun üstüne yeke çıkıp el göstermegi sürücini geñ galdırdı gerek ol derrev maşınıñ öndäki gapısını açdı. Men gözi yok yalı bolup maşına girdim-de, öndäki boş oturgıçda oturıp “çalt sür!” diyip elim bilen ıyarat etdim. Maşında adam azdı. Oların hemmesi ızdadı. Önde oturanım üçin meniñ yüzüme seredip bilyân adam yokdı. Bu meniñ üçin has hem govı boldı...

...Men gelip Orazgulınıñ gapısını kakanımda gice sagat iki bolupdı. İçerden uzak vagtlap ses eşidilmedi. Ahırı biri gelip gapını açdı. Bu – Orazgulınıñ ecesi Mamagul ecedi. Ol meni içeri kürsäp uran badıma bagrına basdı.

— Vah, gözüñe döneyin nireden çıkdıñ? Nirelere gayıp bolduñ?

Men:

— Hanı Orazgılı? – diyip hovsalalı soradım. Mamagul ece demi-demine yetmân gepledi:

— Vah, balam düyn ertir, dañ bilen siziñ öyüñiz tarapdan çıkan seniñ eceniñ sesi ähli obanı ayaga gösterdi. Ol özüni “öldürendir ya-da biri bilen gaçandır kömek edeveriñ adamlar!” diyip, ulili bilen ses edip agladı.

— Mamagul ece meniñ ecemiñ bu bolşunu nähili göryärsiñ? – diyip soradım.

Ol:

— Gövnüñe gelmesin, seniñ eceñ yalı ikinci bir adamıñ bolmagı mümkin däl – diydi.

Daşardan ayak sesi eşidildi:

Orazgılı daşkı gapıdan giren badına öñünden çıkan ecesinden:

—Yañı bu yere bir maşın gelen yalı boldı-la? Men onuñ çırasını uzakdan gördüm. — Sen görmediñmi? – diyip soradı. Onuñ sesi yadavdı ve hovsalalıdı.

Ecesi içki gapını açıp:

— Hol-ha şol çıra! – diyip meni görkezdi.

Orazgılı aç yolbars yalı bolup üstüme topuldı. Men onuñ elinden zordan sıpdım-da bolan işlerin çigit yalcagını galdırman ofa gürrüñ berdim. Daşkı cayda bir zatlara güymenip yören Mamagul ece içeri girensoñ üçimiz oturıp çay içdik.

— Seniñ eceñi suda bermegi karar etdiler – diyip, Orazgılı mälim etdi.

— Şol sudda ilkinçi şayat özüm boların! – diyip men yüregimdäkini aytdım...

DEÑİZ TOLKUÑLARI

Gurluşıkçı incener Orazmırat Mergenov yigrimi başına ayak basdı. Ömrüñ baharı bolan orta mekdep institut yılları ızda galdı. Yöne veli bu yıllar Mergenov segsen yaşına baranda-da onun yadından çıkmaz. Bu yıllarıñ yatlamaları vakaları onuñ bedenine gan damarları yalı bolup aralaşdılar tagamlı nahar yalı bolup sindiler. İlüm onu anlı-düşünceli adam etdi. Bedenterbiye bilen sport ofta uzak-uzak yıllara yeter yalı saglık berdi. Onuñ indiki geçcek yolu açıkdı aydıındı belentdi. Ol Soyuzıñ köp şäherlerinde boldı. Otluda yöredi samolyotda uçdı. Emma veli...

Emma veli Mergenov henize çenli deñiz görmäнди. Şonuñ üçin-de ol bu yılıñ rugsadını (Ofa iş köp bolanı üçin tomus rugsat bermediler dekabrda berdiler) Kaspi deñiziniñ kenarında geçirmegi yüregine düvdi. Şu maksat bilen hem Krasnovodskä geldi.

Deñiz kenarındaki şäheriñ dekabrı bahar aylarını yadına salyardı. Deñizden övüsyän salkın cana yakımlı tapılgısız şemal şäheriñ arassa köçelerinde erkana gezyardı ağaç başlarını çalaca hereketlendirip gök yolkalarıñ pürleriniñ ısı burnuna uryardı. Hova çıgdı. Mergenoviñ yigrenyän zadı bolan tozan bu yerde yatdı. Onuñ gövnüne bolmasa Krasnovodskiniñ ähli köçeleri ya deñizden başlanyardı ya-da deñize barıp gutaryardı. Her niçik-de bolsa Mergenov bu yere gelenine ökünmedi gaytam begendi. Şäher-de onuñ hovası-da Mergenova yaradı. Ol ilkinci baş gününi şäher hem deñizin kenarları bilen tanışmaklıga sarı etdi ähli konoteatrlarda boldı. İşçi klublarınıñ hemmesine aylandı. Hemmeden beter onuñ ünsünü özüne çeken zat deñiz boldı. Mergenov deñize gice-gündiziñ ähli sagatlarında seredip çıkdı. Suva gaçan altın cam yalı bolup Günüñ suv dünyäsiniñ gözyetimine düşüşini-de suvdan çıkıp gelyän suv perisi yalı bolup barha yokarı göterilişini-de deñiziñ süyrdepesinde sallanıp durşunu-da gördi. Bu zatlari görmäge göz gerekdi. Bu görnüşler akıldan belentdi şonuñ üçin-de yürek tolgundıyardı. Adam özüni erteki dünyäsinde yalı duyyardı. Mergenoviñ bolsa şahırana duyguları köp yoldaşlarınıñkından güyçlüdi.

Bu baş günüñ giceleri-de güzel boldı. Asmandaki Ay birdi. Deñiziñ yüzündäki sanyetmez tolkunlarıñ hersiniñ gerşinde-de bir ay bardı. Ol aylar

tolkunların yüzünde kovalayırdılar birisi çümyardı birsalımdan zülplerinden akyan suvlarına guvanıp yene-de tolkunların örküçlerinde peyda bolyardı. Älemdäki Ay gaş kakıp gülüp seredyardı.

Mergenov üçin indi her gündiz her gice deñiz kenarına barmak vacıp bir zada övrüldi. Ol her vagt göyâ işe gitcek yalı sagadına seredip kenara gitmeli vagtına garaşıyordu.

...Dınç gününüñ gicöylän vagtları deñiz kenarı toy cayına övrüldi. Gara gaş gara göz ak yüzli yüpek lıvaslı kızlar kenarda gezelenç edyördiler. Olarını gülyakalarına deñiziñ gök suvunuñ reñki uryardı hem ol gülyakaları canlı zada övüryardı.

Eñil geynen yigitler orta yaşlılar çagalar gülüşyördiler oynayırdılar. Hemmäniñ gözi deñizdedi. Olar demlerini-de deñiz hovasından alyardı.

Bu vagt deñizden göz ayırmak mümkün dälidi. Asmanıñ yüzi çüyşe yalı göm-gökdi. Oña bakdığınısayı bakasını gelyardı. Düypsüz sırlı gözel älemin bu vagtı görünüşü şeyle bir gözeldi onı söz bilen düşündürmek mümkün dälidi. Diñe beyik ussat onuñ surtını çekip bilcekdi. Emma ol surat hem yasama bolardı. Tebigatın öz keşbi yalı bolup çıkmazdı. Günbatara eñiit eden Gün hem şu vagtlarkı asman görünüşü yalı ünsüñi yesir edip bilmeyardı. Deñiz tolgunyardı. Duzlı ağır deñiz yerini öykeni yalı bolup mähnet birmenzeş hareket edyardı. Tolkunların görünüşleri-de ululukları-da kiçilikleri-de genişleri-de hareketleri-de meñzeşdi. Gök meydana otlap yören goyun sürüleri yalı ak köpükler kiçelip deñiz bilen gözyetimiñ birigyän yerinde gözden yitip gidyardı.

Bu görünüş bahar yalı yakımlıdı mundan doymak ganmak mümkün dälidi. Orazmırat Mergenovıñ gözi gamaşdı. Şonuñ üçin-de ol kenardaki belentlikden aşak düşdi-de garamtıl-gök övsüp oturan yolkalara seretdi. Birnäçe vagt şeydenden soñ onuñ gözi dıncını aldı Mergenov başga mekdepeden gelen oğlan yalı bolup hiç kime goşulman trotuarda eyläk-beyläk gezmeläp başladı. İki sanı orta boylı birmeñzeş mämişi kövüşli kızlar onuñ deñinden geçenlerinde yuvaşca gülşen yalı boldular ya-da Mergenova şeyle duyuldu. Ol canını barlap görmek maksadı bilen kızlardan iküç ädim arasını açandan soñ ızını gañrılıp seretdi. Mergenovıñ nazarı kızlarını uzun boylusınıñ nazarı bilen kaklışdı. Gızını ovadan gara gözleri ıgtıyarsız güldi. Şol bada

hem gız utancanlığı gırmızı refıke geip onuñ ovadan yüzüne ayıldı. Gız derrev gñeldi-de boydaşınıñ elini goltugına berk gısıp yolunu devam etdi. «Elhepus Ay batan yalı bolaydı-la» diyip Mergenov ayak ekdi. Orazmırat Mergenov gızını yene-de bir gezek ızına övrölmegini isledi. Emma onuñ bu arzuı gündiziñ günü älem giñişliginden yıldız agtarmak yalı bir zatdı.

Yürece goşa ok gelip degdi. Orazmırat Mergenovıñ huşı başından uçdı. Ol nırä gitceğini bilmedi. Gızlara yensesini övrüp gidibermekçi boldı emma ayakları diyenini etmedi. Olarıñ ızını düşüp yöräbermegi uslıp görmedi. Şonuñ üçin-de kenara golaylap bir düyp yolkanıñ añırsına geip deñize seredyän kişi bolup duruberdi.

Gızlar avınıñ ısını alan tez maral yalı bolup ondan aralarını yağşı açdılar. Onsoñ hareketlerini govşadıp öñküleri yalı öz maydallarına yöräp gitdiler.

— Meniñ ızıma övrölenimi göräydi... Bu-ha geleşiksiz boldı Ene.

Eneniñ gövni bir zat diydi dili başga bir zat diydi.

— A gız Gülnar belki sen başga birine änedensin. Onsoñ ol näme üçin geleşiksiz bolyarmışın? Hut oña seredenini ol nireden bilsin?

Gülnar Enäniñ elini yene-de berkräk gısdı.

— Änet yöne gözün astından änet! Ol-a cadılanan yalı bolaydı... Eger ol şol duran erinden gozgansa aydanını bereyin!

Ene bir gapdala änenen kişi bolup göz astından Orazmırat Mergenova seretdi. Soñra güldi.

— Sen gatı ovadan gız Gülnar! Sen onuñ yalıları bir bakanıñda cadılap bilersin! Onsoñ bu yerde geñ galar yalı zat barmı? Seniñ gözleriñ öñünde durmak kındır.

Ol sözüniñ ahırında başkı ähenini saklap bilmedi. Soñkı sözleri aydanında onuñ sesi garılcık tagaşıksız ıkdı. Bu-da onuñ gaharını getirdi. Ene ovadan dälđi. Yaşacak agaka mama onuñ yüzünü birkemsiz tikeçläpdı. Ene boydaşlarınıñ yanında kemsinyärdi. Gülnar Enäniñ düşen yağdayını derrev añladı. Göz açıp yuması salım onda boydaşına yüregi avamaklık duygusu güyçlendi. Ol bu duygını basmak Enäniñ gövñünü götermek isledi.

— Ene her kim öz bagtındakını görer. Gızıñ yüzü ovadan bolandan yüregi ovadan bolsun! Hâzirki zamanda diñe yüzün ovadanlığı yeterlik dâldir. Ayal indi adamdır...

Ene öz yanından: «Maña gövünlik beryär» diyip pikir etdi. Onyança Gülnar yene sözledi.

— Şeyle zatlary goyalı-la. Gel şol yigidi sınılalı... Erkek adamlar, dogrudanda birgeñsi bolyarlar. Gözlesem gözläpdirin-dä. Nâme bolupmışın? Meniñ bir gezek ogrın äñedenimi görüp yolkaniñ añırsına geçip çöp dövüp durmalımışmı? Öz yoluna gidiberse bolmayarmı?

— Gülnar adam bir bedre külüñ duşunda säginmän geçip biler emma bir bölecik gövheri görse hökman saklanar. Adamıñ yasalışı şeyle.

— Men onda gövher-dä? – diyip Gülnar öz ovadanlığına guvanmak bilen güldi.

— Sen gövherleriñ gövherisiñ Gülnar. Onı daşdan gören bilyär. Menem bilyärin.

Gızlar övrümden ızlarına övrüldiler. Orazmırat Mergenoviñ deñinden görmediksirän bolup geçdiler. Emma yuvaşca gepleşip baryardılar.

Gülnar ussatlık bilen Mergenova göz astından yene bir gezek seredenden soñ:

— Öz-ä täze adam. Krasnovodskä yanı gelen bolmaga çemeli – diydi.

Ene onuñ sözünü tassıkladı. Gülnar devam etdi.

— Görmegey yigit eken. Geyinmegi-de başaryan eken. Yöne velin Ene ol nâme üçin şlyapasını gışıgrak geydikä? Mıdama şeyle geyyärmikä?

.....

Orazmırat Mergenov mıhmanhana geldi. İndi veli öñki giñişlik mıhmanhana onuñ üçin kapasa övrüldi. Koridorlarıñ ıraları öçügsi göründi ayna-gapıları tozan basan yalıdı yerdäki halılar geçen asırda dokalan köne letdeleri yadına salyardı. Şu gün ertir hem özleriniñ renkleri zem-de ussat çekilişleri bilen Mergenoviñ gövñünü göteren suratlar indi oğlan oyuncasına döndüler. Yüz görülyän adam boyly aynanıñ

hili bütünley peselipdi. Ol yüzünü-de gözlerini-de burnunu-da gışardıp görkezyän yalıdı.

Mergenov öz nomerine kürsöp urdı. Arassa ullakan aynalı nomerin hem onuñ gözüne ketekden parhı yokdı. Ol gapını içinden gulplap iki elini cübüsine sokup cayıñ içini tertipsiz ädimleri bilen ölçöp başladı.

«Bu näme bolduğı? Men akılımdan ayrılarımı? Bu nämänin alamaı? Govulıgıñ alamaı-ha däl. Şunu veli men gata onat bilyärin!...»

Ellerini cübüsinden çıkarman krovatın bir çetinde oturdy.

«Näme boldı ahır?» diyip iki eli bilen kellesini tutdı. Ötgür nazarlarını pola dikdi. «Näme boldı? Hiç zat. Men deñiz kenarına gezelence çıkdım. Kän adam gördüm. Ol adamların içinde gözelligini söz bilen beyan edip bolmacak bir gözele duşdım. Ol ilki göremden elimi-ayagımı baglap meni özüne tabın etdi. Men indi öziğtiyarlı adam däl. Men birinin gulu. Emma meniñ hocayınım kim? Nähili adam? Men munı bilemok. Bilmelimi? Elbetde!...»

Yene ädim urup başladı.

«Men yigrimi yaşı yetyänçäm öylenmegi gelşiksiz gördüm. Baş yıldan bäri-de hoşsirat mılayım är yerinde durup bilcek yoldaş agtaryarın. Belki bu şoldur! Belki bu şol adamdır! Bu şol!» diyip Mergenov yene-de özüni krovata goyberdi.

Yaş incener dogrudan-da söygi ayal durmuş meselelerinde heniz yaşına yetmedik yetgincege menzeyärdi. Tecribesi yokdı. Batırlık edip bilmeyärdi. Emma özüçe öz yanından mıdama söyyärdi. Köçede bagda gezip yörkä ulı yıgnaklara gatnaşanda ovadan ayallara üzümiñ suvı yalıcak gızlara duşyardı. Olardan birine onuñ has hem pisindi oturardı. Ol gız gice yatsa onuñ düşüşüne girerdi gündiz hıyalında bolardı. Bu yagday uzaga çekmedi. Täze bir gız görerdi. Onsoñ şonu söyüp başlardı. Yöne bu söyginiñ odı heniz tutaşmandı. Mergenov ol gızlarıñ ızına-da düşmezdi olar bilen gatnaşık etcek hem bolmazdı. Görse guvanardı görmese-de gızıñ keşbini yüreginde besläp yörerdi.

Bu gezekki deñiz kenarındaki duşuşık veli hiç zadın çen-çakı bolmadı. Mergenov öñünden gelyän iki gızı öz deñine geliberende görüp galdı. İlki Enäni sınlap soñra Gülnara seredyänçä olar eyyäm onuñ deñinden geçdiler. Emma veli Gülnarıñ ovadan cadılı yalı gözlerine gözi düşende onuñ yüregi dilnıp gitdi üstünden

gaynag suv guylan yalı boldı. Baldırlarınıñ ısgını gaçdı. Gülnarıñ birnäçe ädim yöränden soñ ızına dolanıp seretmegi bolsa onuñ başını bütünley ayladı. «Men agtaryanıma tapdım. Yöne bu kimkä? Nähili bilmeli? Kimden soramalı?».

Gızlar kenardakı köçede yene birazacık gezim edenlerinden soñ giñ köçelerin birine düşüp ugradı. Klasda ceza berlip burçda goylan oğlan yalı gök yolkanıñ añırsında duran incener hem özüne geldi canlandı. Ol avı elinden gidip baryan bürgüde döndi-de gızlarıñ ugran trotuarı bilen yarım inamlı yarım gorkulı emma veli uzun boylı gızı nazardan düşürmän yöredi. Gızlar yigrimi altı Baku komissarlarınıñ müzeyiniñ deñine gelip ayak çekdiler. Müzeye tarap sovuldılar. Şu vagt hem Gülnar göz astından seredip Mergenovıñ öz ızlarından garama-gara gelşini görüp galdı. Onuñ yüzi incan yalı boldı. Yanaklarınıñ hamı çekilip gidene meñzedi. Gülnar uzun barmaklı eli bilen yüzünü sıpaladı. Nāzik hamlar yazılıp gitdi. Nāme üçindir gızıñ yüreginde hiç hili gopgun döremedi. Gaytam birhili söz bilen aydıp düşündirip bolmayan yakımlılık peyda boldı. Gülnar bu boluşları Enā gürrüñ bermedi. Olar müzeyin gapısına barıp onuñ birnäçe gün yapık durcaktığı baradakı bildirişi okap ızlarına dulandılar yene-de trotuara düşdüler. Gülnar Mergenovı görmek arzuı bilen dolanan badına yene-de göz astından seretdi. Emma Mergenov elektrik agacına dolanıpdı. Gız onı görüp bilmedi.

Ene gürlüyärdi. Onuñ hiç zatdan habarı yokdı. Soñabaka Gülnar «hä» bermegi-de unutdı. Corasınıñ goltugındaki elini ıncalıksın tagaşıksız hareketlendirdi. Ene şundan soñ onuñ yüzüne çiñerilip seretdi.

— Nāme boldı gız?

— Başım aylanyarmı nāmemi?..

— Bir cın-a urdı.

Ene Gülnarıñ sesiniñ üytgānini duydu. Bildirmedi.

Gülnar elinden yağlığını gaçırdı. Ene derrev eglip yağlığı yerden götermekçi bolanda Gülnar özüniñ güyçli elleri bilen onı sakladı. Özi egildi. Şu aralıkda-da göz astından ızına seretdi.

Mergenov şlyapasını gışardıp gelyärdi.

Gülnar yağlığını kakışdırdı.

— Ene gürlēsene. Hey-de şeyle dımıp gitmek bolarmı?

«Gördi gördi. Gepi-sözi üytgeşäydi?» diydi. Daşından bolsa bilmezlige saldı.

— Senem gürle ahırı. Men-ä gürley-gürley yadadım.

— Yok, Ene sen gürle! Sen govı gürleyärsin.

Gülনারın Enäni bagrına basayası geldi.

Şondan soñ gızlar ullakan iki gat cayın deñine gelip saklandılar.

Orazmırat Mergeov bulara has golay gelip agaca dulandı. Gızların arasında giden şu gürrüfleri eşitdi.

— Gülnar hoş. Men gaydayın. Eceme kömek bermeli.

— Bolyar Ene. Men-ä kitap okacak. Soñra-da yatacak. Ertir işe gatı ir gitmeli.

Hoşlaşdılar. Ene şol köçe bilen gitdi.

Gülnar buludın añırsına gizlenen Ay yalı bolup dervezeden içeri girdi.

Orazmırat Mergenov ukudan açılan yalı boldı. Dogrudan-da Ay batan yalıdı. Ağşam aralaşıp garañkı gatlışıpdı. Arassa uzun köçelerde birden yanan çıralar yıldız yalı yıldıraşyardı. Mergenovın başı aylandı. Ol göz açıp- yuması salım asmanı yeri saygarmadı. Gözüni yumdı. Huşuna geldi.

İne indem mihmanhanada. Ayagı bişen tovşan yalı belli bir yerde oturıp bilenok. Cay koridor dar görünyär. Onuñ gövni häzir deñiz giñişligi yalı giñişligi arzuw edyärđi. «Adı Gülnar. Ertir irden işe gitmeli... Nirede işleyärkä? Kim bolup işleyärkä?...»

Işkın eli başına uran yaş incener bir sagatlık hem bolsa mihmanhanadan çıkıp gitmelidi. Şeyle hem etdi.

.....

Restoranda adam gatı kân dälđi. Boş stollar hem bardı. Orazmırat Mergenov zala girensoñ töveregine göz ayladı. Sag tarapdaki aynanın yanında bir stol bardı. Onuñ başında birce adam otırdı. Oña häzir gürleşmek gerekdi. Şonuñ üçin-de ol gelişiksizrägem bolsa şol stola tarap yöredi. Oturan adam bilen salamlaşdı.

— Sizin yanınızda oturmak mümkünmi?

— Oturıñ oturıñ. Gürründeş bolarsıñız.

— Örän govı. Nahar buyurdınızmı?

— Yok. Hâzir buyraris.

Bu adamı Mergenov oğrınça sınladı. Onuñ yaşı kırk bilen kırk başın aralarındadı. Yüz-gözleri mılayımdı. Geyimi taze dâldi emma diysen arassadı govı ütöklidi. Gaşları gürdi. Burnı ulurakdı. Saçı hüyt garadı uzındı. Yeñisesi sırlılıp becerilmändigi üçin saçı penceginin yakasına yeteyin diyyardı. Mergenovıñ kellesine: «Mugallımdır ya-da artistdir» diyen pikir geldi.

Taze adam bilen duşuşmağı tanşıp başlamağı Mergenova yaradı. Emma velin bir düypili alada bir nâmâlim duyğı onuñ yüregini yuvaşlık bilen hem-de ızığiderli bir suratda mınçgalap ugradı. «Ol hem şu yerde bolsa bolmayarmı? Oturışma diysen govı bolardı. Men onuñ gövñünü açmak üçin vagtını şat geçirmegi üçin nâme etmeli bolsa-da ederdim. Munuñ özi meniñ üçin ullakan bağı bolardı...»

İncener birsalım başını aşak salıp stolun gök gülli ak örtgüsine seredip oturdı. Ol tazededi. Canlı güle meñzeyardı. «Şu güllerin üstünde onuñ akca elleriniñ kösük barmakları oyun etse bolmayarmı?»

Deñiz yakasında önüp-ösen bu bağül hakkında anıklan üç zadı inceneriñ yüregini birden yagtıldı. Ol begenç bilen başını galdırdı. Bu üç zadıñ esasısı iñ âhmiyetlisi gızıñ adıdı. Onuñ adı Gülnardı. İkinci zat – onuñ ertir ir bilen işe gitcekdigidi. Diymek gız işleyär. Üçünci zat şeyle bir aydın dâldi: ol onuñ yaşıyan tamıdı. Emma ol tamda otuza golay cay bar. Tamıñ iki gatı bar. Kim bilyär onuñ haysı gatında haysı caydadıgını?! Mergenov: «Hâl-â onuñ yaşıyan tamını bildin. Onı bilmânde nâderdin? Sana hem hoz gerek hem hozun mürrügi» diyip özüne kâyedi.

Ol dañ atan badına cayın daşını gabamağı yüregine düvdi.

Nâtanış adam bilen birden gürrüñe girişibermek çetindi kındı. Mergenov nahar atlarınıñ yazgısına seredip oturan adamı yene-de sınladı içini geplette. «Ak köynek gara kostyum. Galstugı-da garamtı-goñur. Yakasını görsene! Yekece yığırt hem yok. Edil stoluñ başından turup sahna çıkıbermeli!...»

Soñra penceginiñ yakasını etegini çalaca kakışdıran kişi bolup öz geyimini sınladı. Goñur pencek gara balak yaşı galstuk. Sarı tufli... «Men dogrudan-da gülkünç geynipdirin. Äy yok-la nâmesi gülkünçmiş? Hemmesi taze arassa. Her

kimin öz söyyän zadı bar. Men şeyle geyinmegi...» Şol bada onuñ gözi mancetine düşdi. Onuñ gıraları çalaca kirläpdi. İncener utandı. Ellerini goltugına salıp köyneginiñ yeñlerini içine çekişdirdi. «Ayalsızlık gursun» diyende onuñ gözünüñ öñünde Gülnarıñ obrazı dikeldi. Stolda öñden oturan adam:

— Alın saylan – diyip nahar atlarınıñ yazgısını Mergenova uzatdı.

— Sag boluñ.

Mılayım yüzli mılayım sözli ofitsiantka geldi. Gerek naharların adını yazıp äkitdi.

Öñki oturan adam gürrüñe başlamak isledimi ya-da tüys yüreginden sızdırıp aytdımı garaz:

— Băy bularıñ mılayımdığını! Şeyle bolanda bir naharın yerine ikisini alasıñ gelyär – diydi.

Mergenov yene-de Gülnarı hıyalına getirdi.

— Hă siziñ şäheriniziñ acayıp mılayım adamları bar eken...

Gürrüñ seplesdirmegiñ serişdesi tapıldı. Gara kostyumlı mundan derrev peydalandı.

— Siz nireli? Bu yere täze geldinizmi?

— Hă men aşgabatlı. Rugsat vagtımı şu yerde geçirmekçi bolup geldim. Şäheriñiz govı ekeni. İlayta-da deñiz! Meni bütünley hayran etdi. Siz bagtlı adam...

Gara kostyumlı: «Ogluñ boldı» diyen habarı eşiden yalı bolup bütünleyin üytgedi. Yüzi nurlandı. Gözleri yanıp gitdi. Ol çarşak bilen pıçağı biri-birine çalaca kakışdırıp eşidiler-eşidilmez yalı «Almacık» heñini oynap ugradı. Mergenovıñ yüzüne yitirip tapan yalı bolup änetdi.

—Siz yağısı bilen yamanı gatı düypili saygarıp bilyän ekeniniz! Bizifi şäherimizi gören badıñıza halapsınız. Pähimli adamlar şeyle bolyarlar! Siz meni guvandırdınız! Sag boluñ! Menin Krasnovodskini söyşüm yalı hiç bir adam öz vatanını söyüp bilyän dälidir! Men bu şäheriñ her bir daşınıñ üstünden sıpalap çıkmaga tayyar. Siz nirelerde bolduñız?

Mergenov yıldırdı.

—Äy men yanı geldim. Diñe kinoteatrlarda nebiçileriñ medeniyet köşgünde boldum. Başga gören zadım yok.

— Bay-bay siz-ä onda hiç zat görmän ekeniñiz. Siz bu yerde yanı dogan çağa yalı ekeniñiz Krasnovodskiniñ golaylarındakı daglarda deñizdäki adalarda nebiti gaytadan işläp çıkaryan zavodda balıqçılık kolhazlarında bolmadık adam Krasnovodski bilen tanışdım diyip bilmez. Onsoñam şol sanan yerlerimdäki adamlarıñ her birisi hakkında gutarnıksız kitap yazıp oturmalıdır. Ol adamlar beyik mertebeli adamlardır. İşleseñiz ertir deñize gezelenç edeliñ. Ol hiç vagt siziñ yadıñızdan çıkmaz.

— Ertir iş günüdür ahırı – diyip Mergenov canını barladı.

— Ertir meniñ sapagım yok. Maña ertirem dınç günü. Goşa tüpeñ alalı. Mende iki tüpeñ bar. Bir ada baralı-da guş atalı balık tutalı.

— Gämini nireden alarıs? – diyip Mergenov näbelli inamsız bir suratda begenip ugradı.

— Gaygı etmän! Meniñ öz adamım zavodıñ ekspeditorı bolup işleyär. Şu golaydakı adalara günde on gezek dagı gatnayar. İrden bir ada taşlap gider ağşamara-da alıp gaydar.

Bu adamıñ boş vıgıtı nähili geçircekdigini bilmän görene göz bolup yören adam dældigini Mergenov derrev anıkladı. Edyän teklibine inandı. Sebäbi onuñ sözleri aydandakı äheñine yürekdeşdigine söz yetirmek mümkin döldi.

— Bağışlañ men siziñ adıñızı-da bilemok niredede işleyändiginizi-de. Mümkin bolsa...

Mana Satlık Amanoviç Kovusov diyyärler. Men şu yerin onbıryıllık mekdebiniñ edebiyat mugallımı. Siz?...

Orazmırat Mergenov özi hakkında Satlık Amanoviçe gısğaça maglumat berdi. Nahar geldi. İyip başladılar.

— Satlık Amanoviç siziñ av hakkındakı teklibiñiz govı teklip. Men size gatı minnetdar. Yöne ertir irden meniñ birazacık işim bar.

— Rugsatdakı adamıñam bir işi bolarmı? Olar yalı bolsa sagat onlarda ötägideris. Baş üstüne. Men tayyar.

Satlık Amanoviç baragıñ govrulan buduna duz sepip oturişına şeyle diydi.

— Men avı govı göryärin. İlayta-da bir yerden gelen adam bilen ava gitmegi halayarın. Gelen adama Krasnovdskiniñ güzel yerlerini görkezsem onı deñize

aylasam gızıklı kitap okan yalı lezzet alyarın. Meniñ mundan garaşyan bir zadım bar: Krasnovodskini bir gören onı ömür yadından çıkarmasın. Bizin gözel şäherimiz onuñ töverekleri deñzi adamı ol adamıñ yüregine müdimilik yazılsın. Onsoñam täze gelen adam bilen tanışmak onuñ bilen vagt geçirmek tapdaragsız zat ahır. Siziñ razı bolanıñıza-ha govı boldı. Sebäbi meniñ ertirki günüm boş. Vagtımıñı gati ofat geçireris.

İkisi uzak oturıp ofat dostlaşdılar. Satlık Amanoviç öyüne barıp gice sagat ikä çenli ok-däri tayyarlamak bilen boldı. Orazmırat Mergenov mihmanhana gelip çay içdi. Soñra yatmakçı boldı. Çıraları öçürdi gözünü yumdı. Yüze çenli terslin-oflin sanadı. Hiç bolmadı. Ukı atlı ol pıyadadı. Soñra yañadandan turup kitap okacak boldı. Kitabıñ giñ sahipalarınıñ yüzünde Gülnar örboyuna galdı. Setirleriñ, harplarıñ yüzünü yaptı. Mergenov okap bilmedi.

Daña golay bir sagatlık gözünü yumdı. Emma bu-da ukı bolmadı. Hemme zat öñki tüysünü yitirdi. Hemme zat Gülnara övrüldi.

Gülnar! Asmanda-da Gülnar. Yerde-de Gülnar.

Gülnar! Ukuda-da Gülnar. Oyalıkda-da Gülnar...

.....

İncener dañıñ alagarañkısında Gülnarıñ yaşayan tamının gapdalında ösen gök yolkanıñ añırsında peyda boldı. Ay batıpdı. Yıldızlar biri-biriniñ ızından ertiriñ salkın hovasında titräp galdırıp duran incenere gözlerini gırıp onuñ ugruna çıkan işinde üstünlük gazanmagını arzuw edip älem çüñlüğında gözden gayıp bolyardı.

Köçäniñ özi-de hovası-da asudadı. Gicäniñ yarım bolanda yagan çabga okkessirme geçyän yalı şabırdap köçeleriñ asfal'tını yüz görülyän ayna övrüpdı. Käbir oycagazları dolduran yağış suvlarınıñ yüzünü sovuq şemal sıpalap geçyärđi. Suvuñ yüzünde san-sacaksız tañca örküçler emele gelyärđi. Belent hem-de ulı tamlarıñ añırsında deñiz kükreyärđi. Onuñ günleç tısgindirici şunuñ bilen bir vagtda-da gulaga yakımlı sesi säher hovası bilen goşulıp Mergenoviñ duran yerine erteki görnüşini beryärđi. «Älhepus cennet bol-a!» diyip Mergenov şährana duyğı bilen içini gepletđi.

Ol kerveni duşundan geçiren yolagçı yalı bolup hopugıp yene-de nazarlarını dervezä dikdi. Diñe birce minut hıyalını başga yere sovan vagtında Gülnar çıkıp ötägitdimikä diyip gorkdı. Sebäbi bu bir minutda oña bir sagat geçen yalı bolup göründi. Bu arada iki sanı süytçi ayal gelip dervezeden girip gitdi. «Vah şu dervezeden arkayın girip bilyärlər» diyip kellesine gelen pikire Mergenovın özi-de yılgırıp goyberdi.

Rezin pal'tonıñ aşagından düynki gök köynegin etegi göründi. Ondan aşakda rezin ädigin goncı yaldirap göründi. Şol uzun boy şol yesir edici sırat! Dervezeden çıkıp ugranıñ Gülnardığı ikuçlı dälidi. Mergenov onuñ her ädimini her bir hareketini nazarından sıpdarmadı. Gız köçä çıkan badına asmana bir seretdi-de çepine dolandı. Trotuar bilen on-yigrimi ädim yöräp maşın duralgasına barıp saklandı. Sagadına seretdi. Onyança yolagçı maşını geldi. Gulya ugradı. Mergenov duralga barıp yetende maşın oya inip gözden gayıp boldı. Näme ederini bilmän Mergenov gursagina urdı. Elinde bir zat bar yalı bolup göründi. Görse yolkanıñ ullakan şahasını tutup dur. «Vey men dogrudan-da akılımdan azaşayıpmıdırın? Munı haçan yoldumkam? Yok men özüme geleyin... Bolmasa biri görüp maşına salıp dälihana yollaymasın...» diyip elindäki şahanı bir çete oklap goyberdi. Bu işden indi hiç zat çıkarıp bilmeceğine gözünü yetirensoñ bazardan gaydan ökü z yalı yüzünü sallap ızına dolandı. «Satlık Amanoviç Gülnarı hökman tanar. Şondan sorap onuñ anığına yeteyin. Onsoñ hem gucurlırak hareket edeyin. Bolmasa rugsat vagtı duydansız geçip baryar» diyen karara geldi.

...Sagat dogrı on bolanda Mergenov bilen Kovusov kenarda, belleşilen yerde duşuşdılar.

Satlık Amanoviç Orazmırat Mergenovı yitirip tapan yalı garşıladı. Mähirli salamlaşıp görüşdi. Soñra yıldırdı.

— Gardaş can yomut-ha yaraga yapışandır. Soñunu-da görüberyäris-dä — diyip dövme goşanı Mergenovıñ eline berdi. Bizifki elbetde Tolstoyıñ beyan eden av sahnalarına meñzemez. Yöne ondan kem bolar hem öydemok. Avuñ hemmesi avdır. Av iñ gızıklı zattır.

— Satlık Amanoviç hanı gayıgımız haçan gelecek?

— Hovlukman yine yarım sagatdan. İne, görüñ, men duzam aldım burçam, pıçagam, yagam, soganam... garaz hemme zat aldım. Barak urarıs-da çişe düzüp keyp çekeris. Defiziñ kenarında gıkılıksız govasız kiçcik adada oturıp guş etini çişe düzüp bişirmegin özi govı zatdır. Men-ä bilemok veli şeyle zat cennetde-de yok bolsa gerek. Siz plaşç alıp govı edipsiniz. Bu gün hova mayıl bolar. Pal'to geyen bolsanız ağır bolardı.

Şeyle ızını uzmän gürläp duran Satlık Amanoviçin elleri-de boş durmayardı. Bir görsen bir düvünçeği açyardı yine yapıyardı. Bir zatlari agtaryardı. Onı tapandan soñ kanagatlanmak bilen yine-de yerinde goyyardı. Onuñ ullakan haltanıñ içindeki «hocalığı» Robinzona-da köp yıllap zat küysetcek dälidi.

Satlık Amanoviçin alçaklığını açık gövünliligini adamkärçiligini incener Orazmırat Mergenov barha halap başladı.

Şu vagtlar yaş yigidin keypi hemme vagtkısından kökdi. Diñe nāmālim ugra giden nātaniş gızıñ derdinden onuñ içini it yırtıyardı. «Bu gün hem ol hakda hiç zat bilip bolcak däl. Şeyle acayıp bu günü hem bir adada geçirmeli bolcak. Ol meniñ yüregimi yaralap gitdi...» diyen pikirler onuñ keypine ganat beklemäge yol bermeyardı. Diñe Satlık Amanoviçden sorap o hakkında azda-kānde maglumat alıp bolar diyen umıt onuñ goltugından göterip hemayat beryardı.

Yigidiñ bu yagdayından Satlık Amanoviçin habarı yokdı. Ol avçıdı. Coşgunlı avçıdı. Av esbapları bilen başınagaydı. Şu arada-da ızını üzmän sözleyardı.

— İki yomut köp vagtlap biri-birini görmän-görmän göräyse nāme diyceklerini bilmän biri-biriniñ yüzüne bakıp: «Veyt-veyt» diyer durarmışlar. Biziñki hem şoların-bolşuna menzeyär Orazmırat can. Gürlän ahırı. Şeyle şatlıklılı günüñ öñünde duran adam hem dımar durarmı?

Mergenov tüys yürekden güldi.

— Siz gürlän. Men dinlemegi govı göräyin.

— Gatı geñ zadı govı göräñ ekeniñiz! – diyip Satlık Amanoviç hem güldi...

Gayık gelip durdı. Onuñ içinden:

— Satlık Amanoviç siz tayyarmısınız? – diyen ses eşidildi.

— Tayyar ballım tayyar! – diyip şolbada ol Mergenovı öñüne salıp gayıga girdi. Zatlarnı caylaşdırdı-da gämiçä yüzlendi.

Hanı meniñ ezizim nirede?

Çılka yüzli murtlak gämiçi kellesini silkip gäminiñ üstündäki kiçicik otacı görkezdi.

Hasap çıkaryar. Debet-kreditleri gözden geçirýär. Häzir çıkar.

Satlık Amanoviç gäminiñ gırasına yaplanıp suv dünýäsiniñ gözelligine eyyäm akılını aldırان Mergenoviñ yanına barıp durdı.

İncener:

Ne gözeli! Ne acayıp! – diyip aşakı dodagını dişläp başını silkip hayran galyardı.

Satlık Amanoviç inceneriñ gäminiñ gırasından berk yapışıp duranını gördi.

— Náme ballım beyle berk yapışyarsınız? Özüñizi erkana tutuñ.

— Bolanok – diyip, Mergenov başını yaykadı. – Bolanok Satlık Amanoviç! Birhili yer titrändäki yalı yakımsızlık duyulyar. Yüregimi endiredyär.

Satlık Amanoviç çını bilen gınandı.

— Beyle bolsa siz suva gözlemäñ. Gelin oturgıçda oturuñ.

— Vah muña gözlemän hem bolanok-da! – diyip, Mergenov yürekden sızdırıp aytdı. İçinden şeyle diydi: “Şu vagt Gülnar şu yerde bolan bolsa, belki, beyle bolmazdı. Men bu gözelligi endigan sınılardım. Vah, gövün islegiñ mıdama miyesser bolup durmı náme?..”

Gözeliik çenden aşadı. Tolkunıp, bir galıp, bir peselip, kä köpöklöp, kätököpüğini yuvdıp duran suvuñ reñki eredilen kümüş yalı çalımtıl-gökdi. Suvuñ yüzüniñ öyüñ içi yalıcak yerinde yüz müñ sanı gün oynayardı. Suv guşlarınıñ gızıl ayaklarını, gızıl çüñklerini saygarmak mümkindi, olarıñ gövreleri suvuñ reñki bilen goşulıp, gatışıp gidyardı.

— Siz gatı govı aytdıñız – diyip, Satlık Amanoviç Orazmırat Mergenoviñ alkımına dıkılıp bardı. – Siz gatı dogrı aytdıñız, bu gözellige seretmän hem bolanok! Bu gözelligi görmeseñ, ondan ganmasañ, onı yüregiñe surat edip çekmeseñ, onı söymeseñ armanlı geçersiñ! Bu gözeliik, onı sıpalap geçyän arassa hova adamıñ ömrüni uzaldyar. Adamı sagat edyär.

Mergenov gözyetime änetdi. Birnäçe gat tama meñzeyän äpet töverege bezeg-görk beryardı. Olarıñ turbalarından çıkyan tüsseler çal deñiziñ, çal asmanıñ

reñkine goşulup, kăsä atılan gant yalı eräp gidyärdi. “Gülñar bilen deñizde gezelenç etmeklik maña miyesser bolarmıka? Men şeyle mertebä yetip bilermikäm? Şeyle bolaysa, yüregim yarılaymazmıka? Bu görnüşe onuñ bilen bilelikde sın etsem, bu gözelik yüz esse gözelleşerdi. Yok, ol tez maralı ele salmasam, men armanlı giderin...”

İncener egninden asan goşasını düzedişdirdi-de, göyä bir zadını yadından çıkaran yalı bolup, edil alkımında duran Satlık Amanoviçiñ yüzüne çiferilip seretdi. Birgeñsi seretdi. Mugallım näme diyceğini bilmän, añk-tañk boldı. Onyança Mergenov nazarını ondan sovup, iki sanı suv guşunuñ oynap yörşini sınılamaga durdı. Çuññur pikire gitdi. “Meniñ gövnümekä ya-da dogrudan-da, şeylemikä? Satlık Amanoviçiñ gözleri Gülnarıñka meñzeyär? Valla, şeyle...” yene-de bir gezek assırılık bilen Mugallımıñ yüzüne änetdi. “Şeyle-şeyle. Gatı meñzeyär... Äy, yok-la, beyle dälir. Dünyäde meñzeş adam kän. Beter meñzemeyän hem yalı...”

Satlık Amanoviç İncenere yüzlendi.

— Yagdayıñız niçik ballım?

— Yaman däl, Satlık Amanoviç.

— Onda siz barazacık şu yerde yeke galıñ. Men ezizimden habar tutup geleyin.

Satlık Amanoviç ızına övrülmänkä:

— Dede, üşärsiñiz, bäräk geläyiñ! – diyen arasa, şadıyan ses eşidildi.

Mergenov tigsinip gitdi. “Bu näme? Bu kim! Mümkün däl Satlık Amanoviçden öñirti ses çıkan tarapa seretdi. Onuñ gözleri hanasından çıkaycak boldı. Agzı ıgtıyarsız açıldı. Şu aralıkda egninden ayırıp, gelen tüpeñi Satlık Amanoviçin çep ayagınıñ üstüne gaçıp, başam barmagını gatı agrıtdı. Mergenov muña üns bermedi-de, özünden gidip yıkılaymakdan gorkup, arkasını gayıgın gırasına diredi.

Mugallım yene-de añk-tañk boldı. Hiç zada düşünmän, Gülnara tarap bakdı. Edil şu vagt Gülnarıñ gözleri kakasınıñ yanındaki adama düşüpdı. Ol hem Satlık Amanoviçiñ gözünüñ öñünde ok degen maral yalı titredi. Goltugındaki depderlerini gaçırđı. Ak, gızıl kagızlar palubanıñ üstüne yayılıp gitdi.

Satlık Amanoviç içinden: “Toba, toba buları cın kakaydımı?” diyip, öz-özüne sorag berdi...

.....

Yaşulınıñ yanında sır saklamak zerurlığı yaşlarıñ ikisini-de derrev huşuna getirdi. Gülnar gızaran yüzünü elyaglığı bilen sırdı.

— Hey, şeyle-de bir yol bolarmı? Deñiziñ şu zadı bolmayar-da – diyip kâyindi. Maralıñ suva eglişi yalı, bir enayı egildi-de, kagızlarını yıgnap başladı. Emma ol çemini tapsa, gözastından Mergenova seredyardı.

Satlık Amanoviç birhili gelşiksiz, düşnüksiz yagdaya düşdi. Yöne veli, mugallım beyle zatlarda, umuman durmuşda örän tecribeli adamdı. Ol gızınıñ kagızlarını yıgnaşıp bolanından soñ, başga planetadan gelen adam yalı bolup, Gülnara äñedip duran Orazmırat Mergenova yüzlendi:

— Ballım, tanış boluñ. Meniñ gızım Gülnar Kovusova. Ezizim, bu yigit Aşgabatlı incener Orazmırat Mergenov. Rugsat vagtında Krasnovodskide dınç almaga gelipdir. Tanış boluñ!

İncener sandırap duran sag elini uzatdı. Gülnarıñ guşuñ yüregi yalıcak gızgın hem-de kiçicik eli eline degende Mergenoviñ başı aylandı. Gözüniñ öñi garñkılup gitdi.

Emma veli, nähili-de bolsa, munuñ özi yagdayı birazacık yeñilleşdirdi.

Gülnar bütünley diyen yalı öñki katdına gelip yetdi.

Şahırlar, yazıcılar söygi barada ızını üzmän yazırlar. Kābir zatları okanıñda, söygi başga bir yerden gelyān zat yalı-da akıldan daşarı bir zat yalı bolup görünyār. Hakikatda bolsa beyle zatlardıñ hiç birisi durmuşda duş gelmeyār. Biri-birlerini agtaryan iki yürek eger olar biri-birlerini, hakikatdan-da, agtaryan bolsalar, ahır bir gün say-sebāp bilen ya deñiziñ kenarında, ya köçede duş gelyār. Bu yerde göz hereket edyār. Yagnı gözler biri-birine duşyarlar. “Şol-da, şol” bolşup, beynilere habar yetiryārler.

Şundan soñra iki yürek dilsiz, sözsüz sözleşip başlayar. Bu “gürrüñ” hem uzaga çekmeyār. Göz açıp-yuması salımdan düşünişyārler. Söyginiñ başı-da, ayagı-da şundan başlanyar.

Başgasını-ha bilemok veli, Gülnarın yüregi öten ağşamdan bəri öz incalığını qaçırdı. Nebiti gaytadanişlöp çıkaryan zavodın ekspeditorı, on sekiz bilen yigiminiñ arasındakı Gülnar Kovusova henize çenli söyüp görmändi. Yöne veli, roman ızından roman okayardı. Ol söyginiñ çılsırımlı, nāmālim sırlarını övrenyārdı ya-da övrenmāge çalışyardı. Söygi, onuñ gövñüne, tāze dünyā, yaşayış, tāze ömür yalıdı. Ol heniz bu tāze dünyāniñ serhedine gelip yetmendi, emma golaylap gelipdi. İne, öten ağşam defziñ kenarında gök şlyapasını gışıgrak geyen, gara pal'tolı, uzun boylı, gür gara gaşlı, ovadan ala gözleri yanıp duran, sakgalı yañıca sırlan, görmegey bir yigidi gördi. Gulagina: “Şol! Şol!” diyen ses eşidilen yalı boldı. Bütün bedeni cümşüldöp gitdi. Ol ikisiniñ gözleri kaklışdı. Yigit gızı, gız yigidi gözleri bilen yuvdaymak isledi. Gülnar ilki bilen nazarını sovdı. Şonuñ üçin-de yigidiñ duşundan geçip, üç-dört ādimlānden soñ, yüregi onı öz ıgtıyarına goymadı. Onuñ belent başını ıza övrülmāge mecbur etdi...

Ene bilen hoşlaşıp, öylerine gelende, kakası Satlık Amanoviç onı gapılarınıñ agzında garşıladı.

- Gızım, ne ir geldiñ? Tāmiz hovada gezseñ bolmayamıdı?
- Dāde, kellām agıryar. Onsoñ gaydıberdim...
- Onda dıñç al. Eceñe kömekleş. Men birsellem restoranda oturıp gaytcak.

Gülnar öz otagına girip, çırasını yakman, ulı köçā çıkıyan aynanıñ öñüne ılgadı. Şu vagt ol aynanıñ öñünden düyesini yitiren yalı bolup, Mergenov geçip gitdi. Gızıñ bedenine tok urlan yalı boldı. Göyā Mergenovıñ āñedāymeginden gorkıyan yalı, özüni ıza çekdi. Şeydip, Mergenov ağşamıñ alacagarañkısına garışıp gitdi.

Gitse-de gitdi veli, Gülnarın yüregini-de özi bilen alıp gitdi. Gız gamlı bir yagadayda yene aynanıñ öñüne bardı. Mañlayını sovuq ayna degrip, hiç bir manısız köçā tarap seretdi. Onuñ bedeni govşadı. Isgını gaçdı. Uludan demini alıp, aynanıñ öñünden ayrıldı-da, özüni krovatına goyberdi. “Be-e, indi munuñ başlanışı boldımıka? Bu görmegey yigit nireden geldikā? Kimkā? Akıllı-pāhimlimikā ya-da tāze geyimine, garnınıñ doyanına guvanıp yören pañkellemikā? Onuñ gözlerini! Boyunı! Sıratını! Nazarını diysene, tas özümnden gidipdim. Ömürlik yoldaş diyeninem şonuñ yalı bolsadı...” onuñ bu süyci pikirlerini yuvaşlık bilen gapını açan ecesi bozdı.

— Viy, balam, bu nə boluş?

Gülmar derrev ayak üstüne galdı.

— Yadadım, ece. Azacık gışarayın diydim.

Balam, canıñberi sagmı? – diyip, ecesi gızınıñ mañlayını tutup gördi. – Gızgınıñ-a yok, balam.

— Men sag, ece. Siziñ aladañız nâme? Men yadadım.

— Yör, balam, çay içeli. Yañıca Baku suvunu getirip gitdiler.

Çay içildi, nahar iyildi. Öyüñ hasırdılı, hiç vagt tamam bolmayan işi bilen meşgullanıldı. Bu zatlarıñ arasında ecesi gızını sınılayardı. Emma veli, onuñ bu günki boşluna gövni yetmeyardı. Gülmar öñki Gülmar daldı. Geplemeyardı. Başını yerden göstermeyardı. Nâme sorasañ, bir söz bilen cogap beryardı. Bir zadıñ pikirini edyardı.

Ecesi:

— Balam, işinde bir yetmeziñ dağıñ barmı? –diyip, canını barlap gördi.

Gülmar incılı cogap gaytardı.

— Yok-la, ece. İşimde nâme yetmazım bolsun? Kellâm agıryar diydim ahırı...

Şeyle vagtlarda elbetde, bir söz az, iki söz kân boylar. Gülmariñ ecesi muña yañı düşünip galdı. Öz yaşlığını, Satlık Amanoviçiñ yaşlığını yadına salıp, öz yanından yıldırdı. Soñra özüne kâyedi. “Belki... belki... Men bolsam muña azar beryärin...” Ene öz kellesine gelen pikirini içinden gaytalamaga-da milt edip bilmedi.

Birsalımdan Satlık Amanoviç atı çıkan yalı bolup geldi.

— Gülmariñ ecesi, ok-därini orta dök! Men bir govı yoldaş tapdım. Ertir Gülmar bizi bir ada eltip taşlar. Ağşam hem alıp Gaydar. Sen bolsañ çişleri-ni yuvup, süpürüp, gazan-tabaklarıñı arassalap otur! Men deñziñ ähli balığı bilen baragını yığıp-düyrüp getirerin. Onsoñ öñüme bir çäynek çay alıp, seniñ guş etini iyşiñi sınılap oturarın. Bu mana tükeniksiz lezzet berer. Ayalı güldi.

— Özüñ iycek dälmi?

— Sen iyseñ, meniñ iyenim-dä...

Bu sözler Gülmara täsir etmedi. Ol ene-atası bilen hoşlaşıp, otagına girip gitdi. Düşegini saldı, yorganına girdi. Emma ukı gelmedi, gelmedi. Şlyapasını

gışık geyen görmegey yigit Gülnar gözünü yumsa gabaklarınıñ arasında, gözünü açsa krovatınıñ başucunda peyda bolyardı. Gice yarımından geçiberende Gülnar öz-özüne gaharlandı. «Asla, munuñ özi nâme? Tanamayan, bilmeyän, köçede birce gezek gören adamın nähili edip seni bütünley ıncalıktan kaçırıyor. Bu beyle bolmalı däl ahır. Onda, nâme, köçede, işde, gezelençde duş gelyän beyleki adamlar ıncalığını kaçırmayarka, ala-böle bu nâme üçin beyle bolyarka? Mep onuñ durmuş yagdayı-ha beylede dursun, adını-da bilemok ahır. Men söyyärinmi? Bu yerde söygi hakkında nähili gürrüñiñ bolmagı mümkün? Bir gezek gören adamıñı nähili söymek bolar? Durmuşda beyle zatlarıñ bolmagı mümkün däl. Onda onuñ gözleyşine, kenardakı yolkanıñ anırsına bukulıp durşuna nähili düşünmeli? Bu zatlar yöne yerdenmikä? Ya-da meniñ gözümä şeyle bolup geründümikä?...»

Garcaşık, kâ biri-birine bap gelyän, kâte biri-birine gapma-garşı bolan pikirler soñabaka gızıñ kellesini agırttı. Ol şu arada gözünü yumdı. İrkildi. Düşünde ertirki günüñ ağşam çağını gördi. Geçen ağşamıñ vakaları yene-de gaytalandı. Ol ukudan oyananda, aşam yene-de deñiz boyuna çıkmaklığı yüregine düvüp, işe ugradı. İndi bolsa ol yigit bilen günortadakı adalarıñ birine tarap yüzüp baryar. Bu adalarıñ hemmesi oña tanış. Hemmesinde onuñ işi bar. Onuñ diñe bu görmegey yigit bilen işi yok. Ol onı tananok... Onı diñe kakası tanışdırdı. Emma bu tanışlık oña hiç zat hem bermedi. Onuñ bileşi gelyän zatlarınıñ yarısına hem cogap bermedi. Ol şu aralıkda yigide ogrınça seretdi. Mergenov henizde dolı suratda huşuna gelip bilmedik serhoş yaladı. «İne, görüyärmiñ, bu boluş yöne yerden däl ahır» diyip, gız yarım begençli, yarım hovsalalı pikir etdi,

Mergenov gatı kân güyç sarp edip, ahırsoñı özünü ele aldı. Düşen yagdayından utanıp, Satlık Amanoviçe yüzlendi.

— Satlık Amanoviç, meni bağışlañ, meniñ, başım aylandı. yüregim oyun etcek bolyar. Men tüpeñimi-de kaçırayıpdırın-ov, bağışlañ...

Satlık Amanoviç bu söze ınandımı-ınanmadımı, ol bize belli däl. Yöne:—

Ballım, beyle bolsa oturiñ. İne, şu yerde oturiñ,— diyip, oturgıç görkezdi. Çalaca yıldırdı.

Üçüsi-de oturgıçda oturdılar. Özara mesavı gurruñe başlamaga çalışdılar. Emma bu başa barmadı.

.....

Orazmırat Mergenov nomerine sıgmadı. Arassa, gün düşüp duran giñ cayıñ içi emelsiz cerçiniñ dukanına meñzeyardı. Krovatıñ üstlerinde, polda, divanda, oturgıçlarıñ üstünde yigrimi başına çıkan sallahın ähli zatlari çaşıp yatırdı. Bu zatlariñ arasından başını alıp çıkaymagın özi her kime başartcak döldi. Sagat iñ görnükli yerde — radiopriyomnigiñ üstünde durdı. Mergenoviñ ovoidan gözleri her demsayı goşar sagadıñ kiçecek, mele dillerindedi. Yöne veli, ol dilleriñ aşagından daş asılan yalıdı. İncener içinden pikir edyän kişi bolup, öz-özi bilen daşından gepleşyardı.

— Ol dılcagazlar iññe yalıcak kiçicigem veli, şonda-da telegraf agacı döldirin öydenoklar. Kiçicik zat diyeniñ çalt hareket etmeli ahırı! Bular-a öz ugurlarına goybersen, gice-gündizde hem bir gezek aylancak däller. Sagadıñ içi hapalanandır, onı ertir hökman arassalatmak gerek...

Soñra ol ılgap çıkıyar-da, koridordaki sagada seredyer. Onuñam dillerinden daş asılan bolmaga çemeli.

Dogrudan-da, şeyle bolmaga çemeli: incener sagatlarıñ yedi otuz bolmagını arzu edyär. Ol doñyürek dilleriñ bolsa mundan habarı yok. Yöränoklar-da, zol «cık-cık» edip durlar.

Düyn Gülnar kakası bilen inceneri belendräk yere çıksañ, dört töveregi görnüp duran kiçicik adada goyup, golaydaki ulı adalarıñ birine tarap gitdi. Düynki gün, bir tarapdan, acayıp gün boldı. Mergenoviñ gökdäki dilegi yerde govuşdı. İkinci tarapdan bolsa, ayılgañ gün boldı. Mergenoviñ. bagtınıñ giñ gapısı açıldıda, birden yapılaydı. Gülnar gidenden soñ onuñ huşı başından uçdı. Asmana garap atan seçmeleri deñze döküldi. Guşlaram onuñ avçılığını masgaralayan yalı, onuñ bolşuna gülyän yalı bolup, onuñ golaycığından cüygüldeşip geçyardılar. Satlık Amanoviç onuñ bolşunu biraz sınlandan soñ, bu keypli işde Mergenovdan özüne çigit yalıcak kömek bolmacakdığına gözünü yetirdi.

— Ballım, sizniñ familiyañızıñ öz manısı bilen baglanışıklı yeri barmı?

— Yok. Satlık Amanoviç, yok. Bu yöne meniñ atamıñ arzu bolupdır.

Satlık Amanoviç köp vagtlap daşarı çıkarılman-çıkarılman, giñ meydana alnıp çıkılan çağa meñzeyardı. Ol hem balık tutyardı, hem guş atyardı, hem ızını üzmän deñiz durmuşınıñ geñ-enayı vakalarından gürrüñ beryardı. Ol Mergenoviñ, hiç bolmanda, birce guş urmagını isleyardı, onsoñ keypiniñ göterilcekdigine inanyardı. Güñüñ ikinci yarımında şeyle hem boldı. İncener iki barak urdı. Bu bir. İkindiden bolsa, güñüñ altın camı mey deñzine yakınlaşp gelyardı. Munuñ özi Gülnar bilen täzededen duşuşmagın golaylaşyandığıdı. Şu iki zat, bularıñ üstesine-de, Gülnarıñ yüzüp gelecek deñziniñ köp yıl geçen şerap yalı köpürçikläp, gaynap, tolkunıp durşı, Satlık Amanoviçiñ coşgunlı aydyan rovayatları inceneriñ gövnini şeyle bir gösterdiler veli, onı dolı suratda beyan etmäge söz yetcek döldi. Soñra ol balıgam tutdı. Guşlar hem önküleri yalı onuñ çetine degmegi bes etdiler. Bu yagday, täze tanışınıñ yüreginde tolkun uryan bu coşgun Satlık Amanoviçe ägirt ulı lezzet berdi. Bular av bilen şeyle bir gızışdılar veli, gızıñ gelip, kenara çıkanını-da görmediler, birnäçe gezek gıgıranını-da eşitmediler.

Şu coşgun bilen hem şähre gelip yetdiler. Gurı yere ayagı degenden soñ, incenerin keypi has gösterildi. Ol hoşlaşmak isledi, mıhmanhana gitmek isledi.

Gülnar düşüner yalı edip, ağşam deñiz kenarına çıkacağını aytdı. Emma veli, Satlık Amanoviç onuñ bu sözlerini eşitmek hem islemedi.

— Öye bararıs. Çay içeris. İne, Gülnar bilen ecesi bize balıklı palav berer. Bu zatları taşlap gitmek bolmaz. Deñiz kenarı mıdama tapılar. Balıklı palav mıdama tapdırmaz. Sebäbi onı meniñ özüm bişirip bilemok. Bu barada men ayala yapca...

Mugallımıñ öyünde giç sagat on ikä çenli oturlıp geçirilen bu ağşam inceneriñ gısga ömründe geçiren iñ acayıp ağşamınıñ biri boldı. Onyıllık gutarılанда-da, institut gutarılанда-da ağşamlar geçirilipdi. Olarıñ özlerine görä beyik manıları bardı. Olar hiç vagt yatdan çıkacak döldiler. Bularıñ hersi özbaşına bir dövürdi. Bu ağşam bolsa täze dövürüñ başlangıcıdı.

Bu ağşam Gülnarıñ, kakası-da, ecesi-de öz mıhmanlarına ak yürekden, hormat bilen hızmat etdiler. Gülnarıñ özi bolsa bu ağşam säher açılan güle meñzedi. Ol gelen badına öyde bir sagatlap görünmedi. Vanna düşdi. Geyimlerini çalşırdı.

Saçını becerdi. Aydan düşen yalı bolup caya girende, öz hocalığına bir kâse zıyan berdi. Her gezek gapı açılıp-yapılında Gülnar geläydimikâ diyip, yüregi tirsildäp duran Mergenov çay içip otırdı. İne, ahırsoñı gızıl yüpek köynek geyilen, uzun boylı perişde içeri girdi. Mergenoviñ ofa gözi düşenden bütün bedeniniñ ısgını gaçdı. Eli tutup oturan kâsesini-de göterip bilmedi. Kâse stolıñ bir çetine degip, kül-ovram boldı. İçindäki lödere yalı acı çay göz açıp-yuması salımda örtgüciñ yarısını öl-mıccık etdi. Duşbi Satlık Amanoviç pıfkırcak yalı boldı. Emma vagtında dilini dişläp saklandı. Gülnarıñ ecesi, nâme üçindir, gızardı. Hiç kim geplemânsoñ, yagdayı sazlap goybermek için:

— Bu govulığıñ alamatı — diydi.

— Ballım, biziñ ayalımız Dersu Uzala meñzeyer. Bolcak-gelcegi asmana seredip bilyär...

Gülnar bu vakanı germedik-bilmedik kişi boldı. Ol ecesiniñ yanındakı boş stula geçip otırdı. Özünü birhili ofaysız yagdayda duyyanı için ecesine yüzlendi.

— Ece, men-ä acıkdım.

Satlık Amanoviç hem onuñ sözünü goldadı.

—Biziñ yagdayımızam seniñkiden govı däl, köşegim...

Soñra yene-de gızına yüzlendi.

— Biz eceñ bilen stol tayyarlayançak mıhmanı güyme. Al'bomlarını görkez.

Gız sesini çıkarmadı. Mergenov çalaca gızarıp, minnetdarlık bilen Satlık Amanoviçiñ, yüzüne seretdi. Soñra nazarını Gülnara övürdi. Ona uzak vagtlap garap oturmak, elbetde, gelşiksiz bolardı. Yöne velin, dine bu-da dälidi. İki sekuntlap gözünü ayırman seredip oturmaga onuñ mecalı yetcek dälidi. Gülnarıñ. häzirki görnüşi, häli-hä onuñ eli-ayagı bağı guluna övrülen Mergenov ekeni, asıl köçeden geçip baryan ötegçini-de sensiretcekdi. Gar yalı ak alkım, ak eller, uzun barmaklar, güyz alması yalı çalaca gızarıp duran yanaklar, elektrik ışığına deñiz tolkunı yalı “oynaklap duran yumrı döş üstünden goyberilen saç örümleri, mermerden salnan heykel yalı gövre, gür gara gaşlar, älem yalı düypsuz, bir nokatda uzak saklanıp bilmeyän maral gözler... Bu acayıp ak yüzi diysene! Ol Yüz mılayımlığıñ, mähriñ, adamkärçiliğiñ, umuman, iñ govı gılık-hesiyetlerin, bir yere cem bolan suratıdı. İncener

gözünü gızdan sovdı-da, içini geplettdi. «Beyle bagt mana miyesser bolarmıka? Miyesser bolaysa begençden yana meniñ yüregim yarılaysmazmıka? Elhepus... elhepus...

İncener basıldı. Eger hâzir Gülnar oña bir sorag beräyse, ol gepläp bilcek dâldi.

— Yörüñ, meniñ otagımı görseñiz...

Gızıñ otagı gözüne cennet bolup göründi. Emma onuñ nazarı-da, bar ünsi-de gızıñ hareketindedi.

— Siz meni ilki görenimde geñ galdırdıñız —diyip, Mergenov habar gatdı. Ol bu sözi soñurak aytcakdı, Hâzir bolsa başga zat diymekçidi, özüniñ sözlemek ukıbını yitirmändigini öz-özüne subut etmek üçin yöne bir zat diyäymekçidi. Yöne velin, diymäge zat tapmadı. Yüregindekini dökdi oturubdi.

— Siz meni ilki haçan gördünüz?

— Düyn, deñiz kenarında...

Yene-de nâhili oñaysız dımışma aralaşdı. Gürrüñi özüniñ alıp barmalılığını Mergenov añladı. Onuñ gövñüne bolmasa, gız soña garaşyan yalıdı.

— Siz her gün kenarda gezyänizmi?

— İşden soñ, birazrak gezyärin.

— Bu gün size ağşama çenli duşarın diyen tamam yokdı.

— Menem bu duşuşıga geñ galdım...

— Ertirem işleyäñizmi?

— Hava.

— Onda ertir işden soñ maña deñzi gerkeziñ-dä? Biziñ Aşgabadımızda heniz deñiz yok. Deñiz emele gelensoñ, siz Aşgabada barsañız, men hem size şeyle hızmat edip bilerin...

— Bolyar. Bu bir hızmat däl ahır. Ertir ağşam sagat sekizde kenara çıkayñ.

...Hâzir bolsa Orazmırat Mergenov sagada gahar edip, hiç, bolmanda, onuñ yedi otuz bolmagını arzu edyär. Ol aydıılışı yalı, bir gıldan bezendi.

Cayının içini tertibe salıp başladı. Şeydip, gözünün kökünü gırıp, kenara gelip yetdi.

İki adamlık motorlıca gayık Gülnar bilen Mergenovı âpet suv dünyasınıñ bir çetinden alıp girdi.

Hova salkındı. Deñiz göyâ iki yaş yüregiñ gezelencine päsge bermek islemeyän yalı parahatdı. Güyçli şemal-da, pessayca yel-de yokdı. Asman gözeli zülplerini darap, biräyyäm deñiz bilen elemiñ arasındaki öz uzak yoluna çıkıpdı. Yıldızlar gaş kakışıp, göz gıpışıp, cakgıldeşip gülyärdi,

Olarıñ gülki sesleri eşidilmeyärdi. Olarıñ gülküsinı diñe hereketlerinden añmak bolyardı. Bir tozansız kümüş yalı arassa hovada oların yagtısı, şöhesi çöl içindäkiden, tozanlı gurлуşık meydanındakıdan iki esse güyçli görünyärdi.

— Eger şu yıldızlar bolman, älem yüzünde dine Ayıñ yeke özi bolsa nähili bolardı? — diyip, yürek coşgunına erk edip bilmeyän Mergenov soradı.

— Onda Ay ayılğanç bir zat bolardı. Adamlar oña seretmekden gorkardılar... Herki zat öz hemrası bilen gözeldir. Herki adam özi yalı adam bilen adamdır...

Mergenov rulı tutup oturan Gülnarıñ sag eliniñ üstüne öz çep elini goydı. Gızıñ bütün bedeni simap yalı titräp gitdi. Emma... emma Mergenovıñ elinden öz elini çekip almadı. Mergenov tas akılından yazıpdı. Ol Gülnarıñ elini gatırarak basdı,

— Siz govı aytdıñız... Siziñ cogabıñız maña yaradı.

Övgiñiz üçin sag boluñ. Men minnetdar. Yöne meniñ elimi beter basmañ. Biziñ baryan ugrumızı yitirip azaşmagımız mümkün... Mergenov barha batırlanyardı.

— Men gövñümdäkini aydayınmı?

— Diñleyärin...

— Onda diñlän: meniñ gövñüm şu vagtıñ, hut şu vagtıñ saklanmagını isleyär. Şu häzirki vagtıñ birnäçe asırlap gozganman, hereket etmän, üytgemän durmagını isleyär. Siziñ bilen suvda yüzüp, gökde uçmagı isleyär. Motorlıca gayığıñ suvda hem yüzyän raketa övrülmegini isleyär. Siziñ bilen azaşmagı isleyär.

— Siz şahırmı? Onsoñ năma isleyăniz?

Mergenov diñlemăn dovam etdi.

— Şol raketa münüp, siziñ bilen Aya golaylaşmagı isleyărin. Onsoñ sizi Ayıñ gapdalında goyup. bütin äleme yetyăn ses bilen: «Şu iki ayın haysı ovadan?» diyip gıgırmagı isleyăn...

— Elemin. ähli çüfkünden: «Ay ovadan! Ay ovadan!» diyip gıgırarlar. Men onı öñünden bilip durun. Sebebi asmanıñ Ayı bilen Krasnovodski zavodınıñ ekspeditorınıñ gezellikde deñeşip gören vagtı bolmandır ahırı...

Mergenov barha gıza golay süşşyărdi.

— Yok, hakıkı ay siz. Asmandakı Ay doñyürek hem-de sovuk...

Gülmar yıldırdı.

— Siz şahırmı? — diyip, yene-de öñki soragını gaytaladı.

Mergenov coşgunlı sözledi.

— Men bagtlı. Şonuñ üçin-de hăzir hem şahır, hem filosof, hem adam!

Gayık indi yuvaş yörăp ugradı. Deñiz ağır dem almagını, süyci ukusını dovam edyărdi...

ÖZ GEÇMİŞ

27.11.1973'te Sivas'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta tamamladı. 1992 yılında Türkmenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan "Eğitim ve Kültür Anlaşması" ile Türkmenistan'a gitti. Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'ta bulunan Dövlet Memmet Azadı adındaki Enstitünün Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölümüne girdi. 1996 yılında aynı bölümden mezun oldu. 07.02.2000 tarihinde Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde Araştırma Görevlisi olarak başladığı görevine halen devam etmektedir. Evli, iki çocuk babasıdır. Yabancı dili Rusça'dır.

